

Володимир Шевченко Глибока Долина

ПЕРША КНИЖКА ПРОЗАЇКА

ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО

Глибока Долина

ПЕРША КНИЖКА ПРОЗАІКА

Шевченко Володимир Станіславович народився 21 серпня 1940 року в с. Ганнівка Дунаєвцького району Хмельницької області в родині колгоспника. По закінченні середньої школи працював вагарем МТС, обліковцем рілничої бригади, завідував сільським клубом. Після служби в Радянській Армії працював у сільській і районній бібліотеках, а з 1965 року на журналістській роботі. 1972 року закінчив факультет журналістики Київського ордена Леніна державного університету імені Т. Г. Шевченка. Працював у районних газетах Хмельницької області. Член КПРС. Працював інструктором Дунаєвцького райкому Компартії України. 1980 року закінчив Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. Зараз — завідуючий відділом листів і робіткорів хмельницької обласної газети «Радянське Поділля».

Оповідання В. С. Шевченка друкувались в республіканській і місцевій періодиці, альманасі «Вітрила». Він був учасником Республіканської паради молодих літераторів 1979 року.

«Глибока Долина» — перша книга молодого прозаїка.

ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО

Глибока Долина

ОПОВІДАННЯ
ТА ПОВІСТЬ

Київ
«Радянський письменник»
1984

В своей первой книге молодой украинский прозаик изображает будни наших современников — рабочих, колхозников, студентов, воинов Советской Армии. Автор пишет о красоте человеческих отношений, обличает мещанство, корыстолюбие, бездуховность. Повесть «Глубокая Долина» — о становлении характера молодого журналиста, о том нравственном росте, который испытывает он, вступая в борьбу с негативными явлениями в нашей жизни.

Передмова Броніслава Грищука

Рецензенти:

М. Д. Рудь, Б. О. Тимошенко

Шевченко В. С.

Ш37 Глибока Долина: Оповідання та повість.
/Передм. Б. Грищука. — К.: Рад. письменник,
1984.— 200 с. (Перша кн. прозаїка).

У своїй першій книзі молодий український прозаїк відображає будні наших сучасників — робітників, колгоспників, студентів, воїнів Радянської Армії. Автор пише про красу людських відносин, викриває мещанство, користолюбство, бездуховність. Повесть «Глибока Долина» — про становлення характеру молодого журналіста, про той моральний ріст, який відчуває він, вступаючи в боротьбу з негативними явищами в нашому житті.

Ш 4702590200-094
М223(04)-84 70-84

У2

Книжка «Глибока Долина» містить однойменну повість та низку оповідань. Ці твори здебільшого присвячені темі сучасного села з його животрепетними проблемами, народженими соціалістичною добою характерами, людськими взаєминами, звичаями давніми і новими. Автор вельми далекий від ідеалізування середовища, в якому діють персонажі, від протиставлення (давно, до речі, скомпрометованого в літературі) сільського й міського способу життя, сільського й індустріального пейзажів тощо. Бо ж село — невід'ємний складник суспільного організму, сполучений незліченними капілярами з містом, — отож господарські успіхи чи труднощі колгоспного виробництва неминуче позначаються на життєдіяльності міста (і навпаки); моральний клімат, у якому живуть і працюють трудящі міста й села, також зазнає взаємовпливу.

Перечитуючи оповідання й повість В. Шевченка, простежуєш спільність ідеалів, єдність моральних принципів хлібороба і робітника, студента і солдата. Громадянин, де б він не був, яку б роботу не виконував та в які ситуації, буденні чи екстремальні, не втрапляв, — завжди і всюди залишається громадянином. Ось чому так симпатизуєш голові колгоспу Каліні (оповідання «Зимового вечора»), котрий з гідністю пройшов крізь випробування досягненнями й невдачами, лихом і добром, печаллю і радістю, не схилив плечі під тягарем давніх знегод, не здався в оманливо-солодкий полон гордині, що так часто йде у парі із

славою. Ось чому такий близький нам і бригадир гіпсовипалювального цеху Топольницький з оповідання «Зміна», чия статечність і робітнича мудрість вирости й дозріли на тих самих морально-етичних засадах, що й досвід розуму та душі Калиши, селянина з діда-прадіда. В ряд персонажів, що уособлюють громадянське сумління, добро і честь, глибоке почуття колективізму, можна з повним правом долучити комбайнера Дмитра Подорожнього («Зелений хліб»), сільського листоношу Костя («Тихо. Ніч»), журналіста обласної газети Юрія («Глибока Долина»).

Проте й антипод громадянина — міщанин — вельми послідовний в обстоюванні й утвердженні власних принципів. Відома здатність його до мімікрії, відомі його прагнення до наживи, марнославство, егоїзм. У міру своїх можливостей автор «Глибокої Долини» вдається до викриття міщанства, чия мораль суперечить самій природі нашого суспільства, його ідеалам, законам соціалістичного співжиття. Щоправда, міщанин у змалюванні В. Шевченка, на мій погляд, занадто відкритий, демаскований. Своєю поведінкою, вчинками, словами він, усупереч життєвій правді, одразу ж оголює власну сутність. Запрограмованість отаких персонажів очевидна, їхні підленькі душі бачиш, як то мовиться, неозброєним оком, без жодної спонуки читацької проникливості. Значною мірою оця прямолінійність, однозначність характерів зумовлена відсутністю у деяких творах В. Шевченка такого важливого елементу прози, як підтекст. До того ж, ледь окресливши проблему, ледве намітивши конфлікт, автор зараз же квапиться розставити крапки над «і», немовби узяв собі за мету написати не оповідання, а, скажімо, обмежену площею газетну статтю на мо-

рально-етичну тему, статтю, в якій немає місця двозначності, недомовленості: не так, боронь боже, зрозуміють.

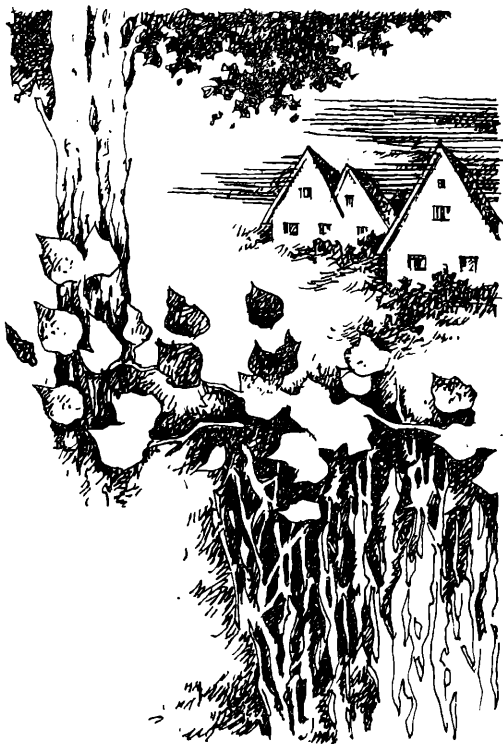
І даремно. Довіра до читача, спроможного до-мислити «за автора», вловити натяк, збагнути, що приховує трикрапка, — така довіра просто-таки необхідна письменникові, незалежно від обраного ним тематичного або жанрового пласта. Й там, де В. Шевченко її не цурається, вдається до алегорії, точної художньої деталі, за якою ненав'язливо висвічується (а не прямолінійно постає) авторів задум, — саме там читач знайде і ґрунт для роздуму, й естетичну насолоду. До цього ряду творів я б відніс «Волошкову сукню», «Тихо. Ніч», «Закінчувався місяць», «Де ти, Ревухо?» — твори, що містять у собі неквапний плін думки, тонко вловлені характери, настрої, почуття. Тобто те, що має бути притаманне справжній прозі.

Якщо говорити про найбільш помітну ваду творчості В. Шевченка, то це, мабуть, так зване «інтерв'ювання» життя, себто зображення сюжетних колізій, характерів, конфліктів не із середни життєвого матеріалу, а начеб зверху чи збоку. За таким собі репортерським принципом: прийшов — побачив — написав. Більшою або меншою мірою ця вада виявляє себе і в повісті «Глибока Долина», де молодий журналіст протягом дводенного відрядження на село розв'язує проблему, з котрою сільські керівники не могли впоратися вповодж років, і в оповіданнях «Біля обеліска», «Марко», у яких цікаві життєві факти не знайшли належного художнього втілення. І хоч відчувається, що В. Шевченко добре обізнаний з матеріалом, про який пише, проте подеколи це знання стороннього спостерігача, а не безпосереднього учасника подій, рушія сюжету. На цій ваді я особливо наголошую,

бо хотів би вірити в те, що у наступних своїх творах прозаїк позбудеться споглядальності й ілюстративності. Надовго він прийшов у літературу чи ні, покаже час. Тільки б не забував автор, що друга книжка пишеться набагато важче, а ставлення до чергового рукопису у видавництві незмірно вимогливіше.

Броніслав Грищук

Оповідання

ЗЕЛЕНИЙ ХЛІБ

...Нарешті випогодилося. І коли сонце сягало зеніту, довкруг усе завмирало. Переставали вовтузитися комахи в траві. Вмовкало галасливе птаство, навіть вітер спинявся, залягав між високих пшениць.

У Кадубівцях жнивували уже п'ятий день. І саме п'ятого дня, у розпалі роботи, зупинився раптом комбайн Дмитра Сидоровича Подорожнього. Підбирач зламався, будь він тричі...

Комбайнер не стримався, вилаявся спересердя. Сів на велосипед бригадного обліковця і, що було сил, закрутив педалями до колгоспних майстерень, аж потривоженою змією вихоплювалася пилюка з-під швидких коліс.

Онде й ліс вигулькнув з-за пагорба. А поруч — поле нового сорту озимої пшениці. Голова казав уранці, що доведеться з пшеницею якийсь день почекаати. Не доспіла.

Нараз Дмитро завважив, як через дорогу майнула невеличка постать з оберемком паші під пахвою. Потім — друга, третя.

Діти! Але що то за гранка такої пори в лісі?

Подорожній і собі завернув під зелені шати. Там хлопчачки пасли корів. Забачивши комбайнера, вони квапливо загейкали на худобу і зникли в гущавині.

Ну, й дива! — губився в здогадах Дмитро. Проте за мить йому наче розвиднілося в голові: попереду, на галяві, валялися зелені оберемки пшениці. Виходить, коровам згодовували?!

«Ах, збитошники!— спохмурнів чоловік.— І хто лишень напоумив їх на таке? Чиїх вони батьків діти? А спробуй додивитись — бо ж тільки залопотіло за ними. Але, здається, одного, останнього, впізнав: ніби поштарів онук, з міста наїздить на канікули, а інші?..»

Простоніг, скільки й тісної галявки, наче благаючи про допомогу, сходило зеленим вільглим духом зів'яле колосся. Дмитрові стало не по собі, аж серце зайшлося. Він похапливо нахилився, підняв кілька стеблин і мимовільно притулив до вуст. Так його покійна мати цілувала цілушку, що ненароком падала на землю.

І перед очі Дмитрові спливли колоски, отакі ж недозрілі, пригадався зелений хліб його далекого напівсирітського дитинства...

— Мамо, їсти...— рюмсає на печі Дмитрик.

Жалібне синове квиління тупим ножом шматує Килинине серце, вганяє її, змучену труднощами першої післякупаційної весни, у глибокий відчай.

«Ну, що я йому дам?— приречено думає жінка.— Якби ж воно хоч не таке кволеньке,— пустила б надвір, то, мо', вже яка дещиця перепала біля сусідських дітей, а то, не дай бог, ще й простудиться...»

Раптом Килина щось пригадує й починає квапливо нишпорити у запічку. Небавом виловлює звідтіль печену картоплину, залишок обіду.

— На...

Дитяче рюмсання на якусь хвилюкь стихає. Проте перегодом Дмитрик знову подав голос:

— Я хліба хочу...

Еге, хліба. Вона ще позатамтешнього тижня витрусила з торбини рештки борошна. Тепер навпіл з лихом обходяться пісною бараболею. Та й тієї, видно, ненадовго вистачить. Бо ж іще й коло хати щось мусить посадити.

Як усе це пережити? Ворога он, нарешті, позбулися. І від Сидора вісточка прийшла. Тепер би до літа дотягти, а там полегшає. На городі росте клаптик жита. Вдалося приховати дещицю, коли зайти вимітали такі-сякі запаси з комірчини. Не передерла на борошно, притримала, як наче знала, що нелегко буде, а тепер, бач, зеленіє смужка озимини.

— Хліба хочу...

Задуму з Килини як вітром здуває. Вона підходить до печі, бере Дмитрика на руки: яке ж воно легеньке, мов пір'їночка, і не скажеш, що дитині на п'яте літо звернуло. Сідає на лавку. Сина садовить на коліна, голубить.

— Потерпи, Дмитрику,— мовить лагідно, як тільки може.— Немає в нас поки що хліба.

— А коли буде?— тягне своєї малюк.

— Буде... Татко прийде з фронту і принесе хліба. Ось побачиш.

— А війна кінчиться скоро?

— Та вже скоро.

— Ти казала, що татко привезе мені чобітки...

— І чобітки теж. І підстриже тебе, а то заріс он, ніби дівча.

— А як татка не пустять скоро додому?

— То в нас на городі виросте свій хліб.

І Килина несамохіть хапається за ці свої слова, мов за рятівну нитку. Починає розповідати, як сіяла восени жито, як воно зійшло, як хутко ростиме тепер, після теплих весняних дощів; потім з'являться сірувато-зелені колоски, жито закрусується, почне половіти.

— А досягнуть в колосочках зернята, зберу їх, змелю і спечу тобі смачну-пресмачну паляницю...

Килина перебивалася, як могла. Хліб і надалі бував рідким гостем у її хаті, і Дмитрик ніяк не міг наїстися його досхочу. Тепер він майже щодня

ганяв на город, затамувавши подих, застигав перед житньою грядкою і пильно та терпляче дослухав, як росте хліб. До хати вертав розчарований — ні, не чув і не бачив росту. Увечері знову вилазив матері на коліна й просив ще і ще розповідати про те, як переливає земля свої соки в житні колоски. І мама розповідала не шкодуючи слів. А уві сні хлопчак бачив величезну, мов діжа, паляницю зі смачно загниченою шкуринкою, запах якої щедро і спокусливо лоскотав ніздрі...

А жито тим часом потихеньку росло. І колоски викинуло, і зацвіло перегадом. Невдовзі Дмитрик уже намацував у колосках пругкі зернятка і знай ходив мало не по п'ятах за мамою з одним-одним питанням: коли зернятка стануть печеним хлібом?

І Килина зважилася. Якось вернувшись з поля на обід, дістала загорнутого в ганчірку серпа й пішла на город. Проте перед грядкою спинилася нерішуче, розхвильована запахом молодого хліба. В задумі пестила шкарубкою долонею половіючі колоски, що з кожним днем усе нижче гнулися до землі. Рано ще, ой, рано. Це ж у зерні тільки-тільки затвердло молочко. Але збоку стояв Дмитрик і напружено пас її голубими очицями. Вона вжала невеличку латку. Кожен помах серпом озивався у серці.

— Ну, досить, — мовила через хвилю вголос чи до Дмитрика, чи до самої себе. Зв'язала кілька невеличких снопиків і полишила на осонні.

Жито в'януло повільно. Тоді Килина, побоюючись, аби воно взагалі не пропало, позрізала колоски і висушила їх в печі. Потім перетерла і провіяла. Зерно незavidне було, зморщене. Змолола в сусіди на жорнах.

Того дня Дмитрик ніяк не міг нахвалитися таким же малюкам, як і сам:

— Ага, а моя мама хліб пеце!

І кільканадцять разів на годину влітав до хати, аби подивитися, що робить мати, а потім вертав назад і переказував усе чисто голопузому товариству, яке чатувало за ворітьми.

Нарешті Килина сама покликала сина до хати. На диво, хлоп'як повагом переступив поріг і зупинився неподалік мисника, переминаючись від прихованого нетерпіння з ноги на ногу. А голубі оченята непогамовно шастали по хаті, аж поки не спіткнулися об те, чого шукали. Спіткнулися й застигли, зачаровані. Так і прилипли до скрині, на якій горбками здіймалися пристелені рушником дві хлібини.

Килина всміхнулася. Відкраяла цілушку, яка ще ледь куріла сив'ястим парком, і простягнула Дмитрикові.

— Їж, та не квапся, а то ще живіт заболить. А оце друзям своїм оддаси...

Хлопчаина здивовано зирив на окраєць. Здивувалася й Килина, коли перевела погляд на ніздрюватий надріз буханця. Хліб був не попелясто-коричневий, як звикле, а... зеленавий. Ні, таки зелений, ніжно-зелений, як молодесеньке листя салату.

— Ой матінко!— скрикнула, вражена.— Воно ж недозріле...

Але дарма. Синок жадібно наминав найсмачнішу у світі цілушку зеленого житнього хліба. Очі йому сяяли радістю і завзяттям...

Похмура зійшла з обличчя чоловікові. Тільки там десь, на денці серця, ще жив сум і досада: чому, чому ці хлопчики так безсеречно і жорстоко нівели зело, хліб?

Зітхнув Дмитро Сидорович. І поволеньки покотив велосипед узліссям до села. Він знайде цих хлоп-

чаків, він розкаже їм про повоєнний зелений хліб свого дитинства. Вони все зрозуміють. Мають зрозуміти.

ЗИМОВОГО ВЕЧОРА

Дорога вибоїста. Хто вперше їде нею, не повірить, що під суцільною льодовнею гладенький асфальт. «Газика» трясє, підкидає. Попереду вигойдується яскравий сніп світла, перекочується по дорожньому полотну, стрибає з обочини на обочину, шугає у низьке зимове небо.

Водій раз по раз занепокоєно позирав на прїтихлого голову колгоспу: аби не розбудити. Бо з самісїнького досвітку гасають сьгодні. Та хїба лише сьгодні? Хай би хоч трохи подрїмав собі. Якби ж не така ось дорога. І він ледь-ледь натискує на газ.

Калина, однак, не спав. Втягнув голову в теплий комір хутряної куртки. Шапку насунув на брови і лише очі примружив. І не тому, що доймає ця клята хитавиця.

Хоча від райцентру відмахали, напевне, вже з пївдороги, він усе ще був під враженням розмови з першим.

Ну й хитрющий же цей Зацерковний! Однак хїба не так само було і того разу, коли сватали його на голову колгоспу? Точнісїнько! Калина навіть здивувався тоді, чоґо його викликають. А перший почав здалеку, про се, те, про насїння, потїм про пташиний послїд. Явно хитрував, бо ж знав про наші клопоти з оперативки. Знав, аякже! А затим, як грїм з ясноґо неба: будемо рекомендувати тебе головою. Як ти на таке, мовляв, га?

Сьгодні, правда, про насїння чи місцевї добрива Зацерковний не питав. Та й навіщо? Вчора пївдня,

як не більше, провів у колгоспі. Заїхав, коли повертався з Листяного — сусіднього господарства. Ото вже нишпорив! І на фермі, і в тракторній бригаді. Навіть у бухгалтерські папери заглядав. І ні слова при цьому. Калина й налякався: може, хтось анонімку яку настрочив на нього в райком.

Лише сьогодні второпав, що й до чого.

Але секретар і цього разу почав здалека. Про сина несподівано запитав. Бач, усе йому треба знати! Ну, що син? Вчиться. Теж агрономом захотів стати.

— На якому вже курсі?

— На третьому,— відказав Калина, дивуючись, нащо це Зацерковному.

— А після інституту куди? До себе забереш?— знову секретар незворушно.

— Та хто його знає? Може, ще й не схоче додому? Тут батько, сімейність, так би мовити..

— То пусте. Хіба тобі не потрібний добрий спеціаліст? А хлопець він, наскільки я знаю, спритний у тебе, тямковитий. У батька пішов. Чи, може, я помиляюсь?

Зацерковний зиркнув карим оком на Калину: той по його такій похвалі знітився, засовався в глибокому кріслі. Відтак секретар з насолодою зотягся сигаретою, шумливо видихнув крізь ніздрі дим і аж тоді ніби буденно запитав:

— Листяне приймеш до себе?

Калина аж знетямився наразі, на слово не годен здобутися.

— А чого ж?— провадив далі Зацерковний.— Ти он комплекс молочний збираєшся будувати. Затісно буде. Що ті дві з половиною тисячі гектарів землі? Матимеш п'ять тисяч. Масштаби, можна сказати.

— Листяне... Та це ж Листяне!— з неприхованим відчаєм вигукнув Калина.

— Ти буцім і злякався! Ну, що таке Листяне? Якихось триста тисяч карбованців боргів. А пригадай-но, скільки в Повитиці було?

— П'ятсот...

— Отож-бо. А нині? Стільки або й більше чисто-го прибутку!

— Що того прибутку? Коли об'єднаємось з Листяним — тільки блиснуть грошики. Що люди скажуть? Тільки-тільки на ноги почали спинатися. От і комплекс думали... Тепер починай усе спочатку...

— Ти бач, як він заговорив!— насупився секретар.— Аби в його вотчині справа йшла добре. А що в сусіди — байдуже!

— Іване Андрійовичу, невже ми в чомусь відмовляли сусідам? І комбайнами підсобляли, і добрива позичали. Та й підказували, коли бачили щось неладне. Якби ж то там прислухалися...

— У тому-то й річ. Зазнався Петрук. Не буде з нього хазяїна.

Зацерковний зітхнув. Знову дістав сигарету з коробки, що лежала на столі. Розім'яв, але запалювати не поспішав.

— Я тебе розумію, Сергію Івановичу: недосипав і недоїдав, доки налагодив усе. Тепер тільки працювати. Але ж і листянці — люди. Ось тільки Петрук...— І примовк. Але не спускав пильного погляду з Калини. Нарешті черкнув запальничкою і продовжив:— Зрозумій, це не моя примха. Це — веління часу. Партія підтримала масовий рух за об'єднання дрібних господарств. І що з цього вийшло — сам знаєш. Країна додатково отримала мільйони тонн сільськогосподарської продукції. А ти господар, знаєш, що до чого. Одним словом, подумай. З людьми порадься. Люди зрозуміють.

І Зацерковний всміхнувся. Широко й щиро. Мовляв, давай, брате, не вагайся!

Спершу Калина ніби й піддався, навіть почав прикидати: звичайно, було б непогано он скільки землі доточити... тільки... чи потягне?

Калина ворухнувся. Сів зручніше, розправив плечі. Знову задивився на дорогу, що по ній не переставало стрибати, звиватися світло фар. Водій щиріше натиснув на акселератор.

«Що то цей рік принесе? Чи вродить нива,— снувалися думки.— А чого ж не бути врожаєві? Он зима яка багата — зі снігом та морозами. Така була ще наприкінці минулої п'ятирічки. Ото вже намолоти мали! Може, й тепер... Поки що мусимо рахуватися з природою...»

І думка, мов те світло, пострибала-поснувалася далі. І молочного комплексу торкнулася. Бо й справді, тісненько буде у Повитиці з ним. А он і Листяне. Вигулькнуло з-за пагорба й заблимало попереду вогнями. «Контору перевели б у Листяне,— метикував собі тим часом Калина. — Зручно, на асфальті...»

Але, спіткнувшись на цій думці, одразу й вилаяв себе: дивуюсь тобі, чоловіче, розмірковуєш, ніби вже справді хазяїн двох сіл...

«Газик» звертає з асфальту на висипаний жорсткою путівець. Тут машину вигойдує ще більше. Перегодом у світлі фар показалися будівлі села. На Калину повіяло затишком, теплом: його рідна Повитиця! Постривай-но, як це тепер про неї кажуть? Ага: перспективний колгосп...

Ще б пак! Стільки вклали праці. А тепер бери чужі злидні на себе. Аж під серцем зашкребло, і наразі спливла їдка-їдка досада на Зацерковного: бач, куди гне? Укрупнюються... Добре мені діло! Петрук накатався, а ти впрягайся тепер замість нього в саночки. Не вийде! Не тільки я — всі люди будуть проти об'єднання.

Вирішив собі отак подумки і як ножем відрізав.

Тим часом машина пірнула в притишену зимовим вечором сільську вулицю. Ще через якусь мить, скрипнувши гальмами, спинилася біля контори. Її великі вікна, незважаючи на пізню пору, заклично яскравіли електричним сяйвом.

Готують річний звіт,— з шанобою в душі' подумав про працівників бухгалтерії голова. Виліз із машини, розім'явся на ганку контори і зайшов усередину.

— О, Іванович. Нарешті!— зрадів головний бухгалтер, моложавий ще, міцно збитий чоловігяга з окулярами на чолі.— А вас там чекають,— кивнув на суміжні двері.

Калина хіба ж так здивувався, коли переступив поріг свого кабінету. Будь-кого сподівався побачити в себе так пізно. Але щоб Петрука?

Що йому тут треба?— розбирала цікавість. Невже за розум вирішив узятися? Кинув пихатістю об землю та й надумав за порадою чи допомогою якою приїхати?

Петрук звівся назустріч, заусміхався. Зовні він був цілковитою протилежністю цибатому і худющому Каліні. Випещений, кругленький, мов кадїбець. Контрастували один одному й одягом. Калинина хутряна куртка, що вже бувала в бувальцях, мала занадто буденний вид на тлі гостевого пальта з дорогим шалевим коміром. Ні в яке порівняння не йшла фарбована кроляча шапка Каліни з пишною ондатровою Петрука, що і зараз, у натопленому кабінеті, хвацько сиділа на кавунястій голові, мовби зухвале довершення господаря: мовляв, он яким має бути сучасний голова.

— Здоров, сусіде!— Петрук простягнув короткопалу п'ятірню, міцно потис, струшуючи воднораз Калініну руку. Слова видобувалися десь аж

з глибини грудей. І Калина розумів: навмисне, аби солідніше, і може, проникливіше виходило.

— Заждався я тебе, заждався, — казав тим часом Петрук.— Мене запевнили, що ти обов'язково в контору маєш заглянути. Але я й віру почав уже втрачати. Подумалось, може, вигріваєшся під боком у жінки, а я тут...

— Не твоєї вдачі, — відказав Калина. Він недолюбливав Петрука за крутість і чванькуватість.

Петрук ладен був образитися, усмішка йому на мить зів'яла, проте він одразу й погамував себе.

— Ну, ну, сусіде, не кусайся. Я ж до тебе по-доброму.

Сів. Якусь хвильку вибивав на столі немудрий дріб корячкуватими пальцями. А очі, що зірко поблискували крізь щілинки повік, так і свердлили Калину.

Калина мовчав.

— Я справді до тебе по-доброму, Сергію,— порушив мовчання Петрук.— Чує серце: хмари згущуються над бідною моєю головою.

До Калини аж зараз дійшло, з якого то дива Петрук завітав до Повитиці. Ну й прогноза! Бач, телятко ще не вродилося, а він уже забігав, заметушився. «І як тільки встиг пронюхати?— подивував Калина.— Раніше такого за сусідою не водилося, і розмовляв з погордою, зверхньо. І раптом...» Але вголос кинув незворушно:

— Така вже й бідна твоя голова?

— Ет, облич. Щось мої за об'єднання з Повитицею заговорили. Скажи по-дружньому, це правда?

— А коли правда, то що?

— Колючий ти став, як їжак,— дорікнув Петрук.— Пишаєшся успіхами. Добре тобі, в тебе люди роботящі. Ото спробував би в Листяному...

— А ти на людей не звалюй. До себе пильніше придивися.— І спинився Калина: чи не загостро він, може, чоловік вирішив душу вилити, може, хоче щось зрозуміти...

Та водночас інтуїція підказувала, що ні, тут щось інше, не за співчуттям, не за порадою приїхав до нього Петрук.

А Петрук якось немічно і ніби аж жалісливо одказував:

— Кажеш, до себе маю пильніше придивитись... Тобі легко судити. Ти старший, досвіду маєш більше. А чи знаєш, що я наймолодший голова в районі?

Калина гірко відповів:

— Бач, якої ти почав. Не в молодості справа. Головами ми одночасно стали. Та й агрономами разом працювали. Скажеш, не виходило тоді в тебе? Не раз підпирав мене, інших агрономів і по зернових, і по буряках. Хіба забув?

— Чого ж, пам'ятаю.

— А де тепер твої врожаї? Може, земля в Листяному перестала родити?

Петрук промовчав.

— Розгубив ти свій досвід. Запаморочило тобі голову керівне крісло. Повірив у його вседозволеність. Носа задер. Бач, який фанфарон.

Петрукові допекло. Засовався на стільці, почервонів і наразі скипів:

— На вдяганку мою натякаєш... Хіба я один тепер такий? Культура...

Калина теж уже завівся:

— При чому тут вдяганка? Ти на ферму он тижнями, якщо не місяцями, очей не показуєш. Боїшся у кізяк вступити.

— Звідки все це знаєш?

— Гадаєш, люди не бачать, не чують? Не сорочка ж тобі на хвості принесла про об'єднання...

— Значить, правда!

Петрукові плечі враз опустилися. Округлі вилиці густо запливли потом. Приголомшено дивився на Калину. Аж ось у нього згори донизу заходив борлак.

— Ти вже був у райкомі? Дав згоду?

Калина відповів не відразу.

— Був. Сьогодні. А згода? Хіба вона вирішує справу? Останнє слово за людьми.

— Тобі Зацерковний дав час подумати?— Петрук з таким поривом кинувся до Калини, що ледь не злетіла з голови пишна шапка. Він ухопив Калину за руку.— Сергію, вік не забуду... Відмовся! Чуєш? Що там люди? Все від тебе залежить... Не губи мене... Я саме в курс справи увійшов... Саме руку набив...

Калина зблід. Так ось чого Петрук примчався в Повитицю, на ніч дивлячись. А він, наївний, сподівався, що в нього залишилася хоча краплина совісті...

Рвучко звівся з-за столу, аж стілець вилетів з-під нього й грюкнувся об стіну:

— Руку, кажеш, набив... Може, кишені?!

Петрука наче вимело з кабінету. Тихо-тихо. Навіть двері не скрипнули.

Калина того вже не бачив. Він стояв біля вікна і вдивлявся в освітлену широку смугу снігової цілини, що пролягла потойбіч до низенького парканчика і далі, через дорогу в чисте поле. Він уже напевно знав, що йому робити.

У цеху панував звичний гомін. Валентин Вікторович — невисокий, рухливий чоловік середніх років з жвавими голубими очима — постояв кілька хвилин нерухомо. Мовби вичікував, поки зір і слух не призвичаються до перегукувань механізмів. Крута складка на перенісці поволі розгладилася. Зміна почалася добре.

І на роботу летів, мов на крилах. З усіма підряд ділився радістю: внук народився. Кровиночка.

Саме снідати сів, а тут мати на поріг. Аж наполошилися з дружиною: чого б це з села в таку рань? Першим автобусом... Вона ж бо не молоденька — вже сьомий десяток давно розміняла.

Проте стара вся аж світилася.

— Ану підставляйте скоренько вуха, дерти буду. Теперечки і ви вже дід та баба. А я прабабка. Отакто! З чим нас всіх і вітаю!

Наталочка! Так швидко? Таж були тільки-но в них у неділю. Навіть ще умовляли, аби в місто збиралася. Бо що там сільська акушерка. А це ж уперше... Тоді казала, що нібито на тому тижні. І на тобі — вже хлопчик. Три кіло сімсот. А сама ще малеча...

Та добре, що все гаразд. Молодець!

В цеху підкинули хлопці на «ура». Це тобі не жарти, вже дід! Могорича пообіцяв.

Аж тут сказали, що не вийшов на роботу випалювач. Ангіна. Якось треба обходитися. Що вже поробиш?

Коли ще новина. Камінь з кар'єру привезли неякісний. Хлопці схалтурили, накидали верхняка. Який же це гіпс буде? Перебрати треба. А кого пошлеш? Коли б то вже новачок їхній утягнувся швидше в роботу. А так стій на двох процесах та ще й за ним наглядай.

Хвилює чомусь його цей новачок. Уже два тижні в цеху, а ще нічого не тямить. І камінь сам не посортує, і біля печі не поставиш. Тільки й того, що вмикає та вимикає транспортер, котрий веде до бункера з гіпсом. Але й тут голову треба мати...

«Хоча що ж з нього так одразу вимагати? Можна подумати, що з першого дня сам бригадиром вродився!»

Топольницькому аж не по собі стало. Відразу й вихід придумав. Петровича пошле із Славком відсортовувати камінь. А в цеху сам залишиться. Не вперше ж, повинен справитися.

Бригадир пройшовся вздовж печі. Знову спинився й ще раз прислухався. І нарешті задоволена посмішка засвітилась в кутиках стулених губ. Усе йшло нормально.

Подумки знову вернувся до Наталочки. От непода. А вперте яке, бісове дівча! Але чого нарікати? У нього ж вдалася — це таки правда. Скільки он мати напросилася, щоб не йшов у місто, не відривався від землі? Навіть плакала. Не допомгло.

Та він і не шкодує. І зовсім не тікав з села, як дехто подейкував. Вже тоді техніки поступало в колгосп достатньо. Робочі руки вивільнялися. Вони в місті були ой як потрібні.

А на заводі він байдиків ніколи не бив. Завжди у перших рядах. Тут вже гріх щось казати. Такий у них уже весь рід роботящий. Он Іван — старший браток — до ордена на буряках доробився.

Отож і Наталочка.. Точнісінько так само вийшло, тільки в другий бік. Скільки не переконував вибрати якусь професію в місті, щоб біля них сиділа, — не послухала. Давай їй зоотехнію. Таки кінчила технікум та й поїхала до бабуні. Там, у селі, й познайомилася з Мишком. Такий же непосидючий. А до них у місто рідко коли й навіднуються.

Проте, може, це й на краще, що не звівсь нанівець хліборобський корінь...

Раптом Топольницький стрепенувся весь, насто- рожився. Вуха неприємно різонув сторонній звук.

— Петровичу, що там скоїлось?— гукнув дробильникові.

Але замість відповіді почулося таке галалакання й скрегіт, що Валентин Вікторович, не роздумуючи, прожогом метнувся до рубильника. Рвонув на себе, а затим кинув Славкові через плече:

— Гаси вогонь!

— Підшипник полетів, матері його ковінька! — з досадою промовив Петрович, коли до дробарки підійшов бригадир.

«То ще півбиди»,— заспокоївся нараз Топольницький, а вголос розпорядився:

— Петровичу, діставайте скриньку з ключами. А ти, Славку, катай у майстерню. Скажи ремонтникам про підшипники і попроси, щоб не барилися. А ми тутечки почнемо розбирати...

Ніхто не стояв даремно, кожному робота знайшлася. А все ж провозилися майже годину.

В голові бригадира товклися знервовані думки:

«Вважай, зо шість тонн гіпсу не доберемо. Треба було вчора таки на своєму настояти. Бодай на півдня зупинитися на профілактику. Обдивитися, попідтягувати все, бо інакше до ручки дійдемо. Залізо теж не вічне. Завтра знову побалакаю з Ліфтенком, переконаю його. Про план треба думати, це правда. Але з головою».

Нарешті гіпс пішов знову. Валентин Вікторович, як і намітив, послав Петровича з новачком до каменю. А сам походжав по цеху: від дробарки, вздовж печі й аж до її топки. Потім назад. Прислухався до врівноваженого гулу, поглядав на вимірювальні прилади. Часом звужував заслінкою

ширину потічка щебеню, який живив млин, а то до-
бавляв пального. Одне слово, чаклував. У такі хви-
ли забував про все на світі, окрім гіпсу.

Скрипнули двері. Вернулися Петрович і Славко.
Один підтоптаний уже, огрядний і вайлуватий. За-
те другий по-молодому ставний і гнучкий.

Лиця в них палахкотіли. Надворі припікав мо-
роз. А в цеху жарінь, хоч до майки роздягайся.

— Ну, що там?

— Порядок,— пробасив дробильник.— Непотріб
повідкидали. На півзміни вистачить. Потім ще пі-
демо.

— Гаразд.

Бригадир насторожився знову. Всередині печі
щось калатнуло. Раз, другий. В грудях похололо:
невже лопасть обірвалася?

Так і є. Піч спинилася. Заклинило!

І знову стрибок до рубильника. Щодо пального
Славко зметував цього разу вже сам.

— Тільки вентилятора не виключай,— застеріг
Топольницький.— Нехай зимне повітря й далі нагні-
тається в піч.

Хоч гризла досада, та мозок працював чітко. Вже
прикинув, що слід робити. Але ж це часу забере...
Та нічого не вдієш...

— Ну й деньок!— лайнувся нестримний Петрович.

— А теперечки бачите, хто був прав?— дорікнув
йому бригадир.— Не підтримали мене вчора на п'я-
тихвилинці...

— Головний не брехав. У третьому цеху дійсно
не ладиться. А тут кінець місяця. План горить...

— А через що не ладиться? Та сама болячка!
Профілактичного ремонту не допросишся. Все да-
вай та давай. Наступного місяця й ми будемо горі-
ти. Запарився Ліфтенко. Йому аби план, а якою
ціною — не замислюється.

Славко стояв збоку й, здавалося, слухав ту перемову цілком байдуже. Бригадир перевів на нього погляд.

— Слухай, новачок, — звернувся до хлопця. — Давайно-но мерщій до начальства. Головного інженера розшукай і приведи в цех. Радитися будемо.

— Та я що вам, врешті-решт, посильний?— ні з того ні з сього визвірився Славко.— Самі йдіть, коли треба.

«Так он що ти за птаха!— Топольницький потамував неприємний клубок.— Ох, нелегко з тобою буде. Поки ти щось зрозумієш...»

— То вже сходить, Петровичу, ви, раз таке діло,— притишено проказав Валентин Вікторович.

Славко, мабуть, не сподівався на такий поворот. Знітився, стало, мабуть, незручно перед літньою людиною. В ньому відчутно поменшало півнячої войовничості. Пішов. Бригадир лиш хитрувато примружив голубе око.

Назад вернувся швидко. Шанобливо пропустив у дверях поперед себе Ліфтенка. Той був такий же присадкуватий, як і Топольницький, але значно молодший.

— Ну, що ти пропонуєш?— грубувато почав він одразу, як тільки переступив поріг. Насупився, бо очікував, що йому зараз стануть докоряти. Тому навіть не привітався.

— Треба ризикнути. Остудимо піч градусів до півтораста і виймемо лопасть. Думаю, годин через чотири-п'ять можна буде лізти.

— А хто полізе?

Валентин Вікторович по черзі зм'яв очима своїх височеньких напарників і сказав з усміхом:

— Коли габарити брати до уваги, то доведеться мені.

— Ти ба, який героїзм! Ні-ні, на це я дозволу не дам. За таке порушення техніки безпеки по голівці не поглядять. Почекаємо до завтра, поки піч зовсім не вистигне.

Топольницький ледь зблід, голубинь очей потемніла. Але заговорив спокійно:

— Не перечу: якась доля ризику в цьому є. Але я все добре обміркував. Як комуніст, розцінюю так: якщо загубимо добу, план уже не врятуємо.

Проте Ліфтенко затявся на своєму:

— Хочеш сказати, що можуть бути свідомі, виправдані порушення? Не старайся! Про це в жодній інструкції не написано. Хоча дивися сам. За тебе відповідати не буду, коли засмажишся на шкварок. Я попередив!

Грюкнув дверима й пішов.

— Ну й котися...— сплюнув услід йому Петрович.

А Топольницький міркував над своїм.

«І треба ж мати отаку злу пам'ять і скажене самолюбство! Думаєш, я не розумію тебе, голубчику? Ще дотепер не можеш простити, що весь час перемагав я тебе, коли на рівних були. Моя бригада більше грамот і премій брала. Дивак-чоловік. Та це ж робота! Ось уже й закінчив інститут, інженером поставили, робота відповідальна. А відповідальність на себе брати так і не навчився. Рішучості не завжди вистачає, далекоглядності. А ще якби менше гарячкував та пильніш до людей прислухався... Нічого, життя навчить!»

— Ну, то що будемо робити?— Валентин Вікторович перевів очі на напарників.

— Особисто я — проти,— подав голос Славко.— Ліфтенко казав, що ви дурне діло затіяли. І взагалі, я не розумію, нащо ризикувати, чому неодмінно сьогодні в піч треба лізти? За це нам же ніхто не заплатить...

— Ех ти, молокососик нерозумний!— без усякої злості промовив тим часом Петрович.— Та хіба ж тут у грошах діло? Ми вже ниньки нічого не заробимо, це ясно. Але якщо не чекати до завтра, а зараз вийняти ту прокляту лопасть, то після нас дві зміни все ж відроблять. Сто тонн гіпсу буде! От тобі й план. Думати треба!

...Топольницького важко було впізнати, коли він виліз із печі. Як колобок. На ногах — биті валянки. Голову облягала шапка-вушанка, зав'язана попід бородою. А обличчя, аж під самісінькі очі, затуляв шарф, який перед цим щедро намочили водою. Тепер він парував. На руках — брезентові рукавиці. Поверх ватянки стовбурчилася також брезентова роба, з якої не пара струмувала, а, здавалося, густо клубочився дим.

Огледівся, пошпутив уламок злощасної лопасті в куток і знову огледівся, відшукуючи Петровича. Але той сам, без нагадувань, поспішив до рубильника.

Потім Петрович і Славко швидко допомогли йому роздягнутися. Хлопець вилив на робу відерко води. І тут Топольницький зустрівся з ним поглядом. Очі хлопця горіли непідробним захопленням і гордістю.

І від серця нараз відлягло. «Таки будуть з тебе люди»,— подумав легко і світло.

Цех знову виповнився звичним гомоном.

...До кінця робочого дня залишалось ще більше півгодини. Але в думках Топольницький був уже далеко від заводу, від цієї нелегкої сьогоднішньої зміни. Бачив уже себе з дружиною в автобусі, що прудко мчав до села, в якому жила Наталочка. Уявляв, як щиро вітатиме щасливих дочку та зятя з первістком-сином, і на його обличчі блукала тепла замріяна посмішка.

— Шабаш, малий, гайда обідати!— почулось од вхідних дверей.

Голос спершу, видно, покружляв у холодних кімнатах, вернувся в коридор і лиш затим долинув до нього — підсилений, гучний. Гукав новий його напарник — дядько Грицько.

— Ідіть без мене, я — пізніше. Докінчу з цією ванною,— не відриваючись від роботи, відповів Анатолій.

— Ну, як хочеш,— ніби розчаровано пробурмотів дядько Гриць, причинив двері й подався сходами донизу.

Хлопця почала розбирати злість. Сердився на напарника. Той ніби подразнився. Мовляв, я уже відпрацював, уже й обідати йду, а ти ще возишся. Це дратувало не на жарт.

Хіба не було чого? Поки вони в двокімнатних квартирах поралися, ванни подавали в трикімнатні. Так і повинно бути. Та коли перейшов у свою трикімнатну, то лиш пuste місце застав. Була ванна і випарувалась.

Але в усьому під'їзді ніхто більше, крім нього та дядька Гриця, монтажем не займався. Значить, щось обслуга наплутала. Поки насварився та поки іншу ванну привезли, час змарнувався. От і відстав.

А так хочеться йти в ногу з усіма! Бо він уже не учень. Третій місяць минув відтоді, як присвоїли розряд і дозволили працювати самостійно.

Анатолій колінкував біля ванни, аж сопів від натуги, під'єднуючи труби. Квапився, пальці збивав, а робота посувалася повільно.

Нарешті збагнув: потрібно заспокоїтись. Бо інакше в нього взагалі нічого не вийде.

Та й, зрештою, чого він так розпереживався? Ну, трапилась затримка. Без них на будівництві взагалі не обходиться. Щось наплутали хлопці. Між іншим, так і не могли з'ясувати, куди зникла та злощасна ванна.

А він на дядька Гриця надумав сердитись. Хто ти проти нього? Молокосос! Либонь, ще під стіл пішки ходив, коли той починав працювати слюсарем-сантехніком. Тепер он із зав'язаними очима зміг би вже, певно, виконувати найскладніші сантехнічні роботи. Так само, як дядько Сашко.

Дядько Сашко... Анатолію аж на душі посвітліло, коли згадав про нього. Ото людина! Просто щастя, що мав такого наставника.

Ось нещодавно присвоїли тому п'ятий розряд і одразу послали працювати майстром. Радий за нього, але й шкода. Бо навіть бачаться рідко — на різних будинках тепер.

А його місце зайняв дядько Гриць. З жеку якогось до них перейшов. Теж золоті руки має. І теж з п'ятим розрядом.

Тільки цей уже не підходить до нього, як дядько Сашко бувало, не допомагає. Так що ж на це ображатись? Сказано ж: самостійно працює. Доки няньчитись з ним будуть. А що «малим» інколи назве чи «синком», то хіба це образливо? Має чоловік таку манеру. Зрештою, і право теж. Тому що старший. Зате веселун який, жартун! Розказує якусь небилицю — хлопці за животи хапаються. Повинні вони з ним спрацюватись.

Роздумуючи так, Анатолій і справді заспокоївся. Не зогледівся, як і роботу закінчив. Тепер можна і пообідати.

Але в їдальню не побіг. Там саме черга. Та й далеченько. А гастроном під боком. Обійдеться сьогодні булкою з кефіром.

Коли вертав назад, мимоволі замилювався будинком. Красень! Високий, світлий. Власне, перший у місті з поліпшеним розміщенням кімнат. Жодної прохідної, кожна ізольована. А кухні, а коридори... Зручно буде тут жильцям.

Та й габарити! Усеньке бабусине село влізло б сюди, мабуть. Там, певне, й не набереться двох сотень дворів. А тут квартир навіть більше. Цілісінький квартал зайняв будинок.

Толик мимоволі відчув гордість. Ще б пак! Він теж причетний до цього дива.

Від просвітлених думок і лагідного травневого сонця, яке припікало вже по-літньому, хлопець геть розм'як. Закортіло завернути до Любки. Вона тут разом з іншими дівчатами після них, сантехніків, панелі фарбує, вікна й двері...

Але ні. Він і в гуртожитку її побачить. А зараз — до праці!

Діставшись п'ятого поверху, Толик вирішив спершу заглянути до дядька Гриця, чий густий бас гуготів уже у порожніх кімнатах, майстер виводив на весь голос «Виходила на берег Катюша». Отак завжди. Не може без пісні.

Дядько Гриць саме чаклував над обв'язкою для ванни: розбирав і розкладав рядочком букетусілякого труб'я, що додавалося до неї.

Озирнувшись на кроки і забачивши Анатолія, ледь здригнувся від несподіванки, насупився. Аби згладити хвилину незручність і виправдати свій візит, хлопець проказав з усміхом, захоплено спостерігаючи водночас за вправними руками напарника: — Прийшов подивитись, як ви працюєте. Досвід перейняти, так би мовити.

Дядько Гриць пожвавішав. Кілька секунд дивився на Анатолія, примруживши хитрі блискучі очі. Лиш після того заговорив.

— Досвід, кажеш, перейняти? Це можна. Бо хто навчить вас, отаких-о зелених, як треба в світі жити?

Вся його невисока постать враз пожвавішала, прийшла в рух. Очі заблищали ще більше, обличчя взялося рум'янцем.

— У нашім ділі, синку, найголовніше — передбачливість і спритність рук. От скажи, що можна мати з того, що ми монтуємо?

Анатолій закліпав очима, ніяк не міг уторопати, куди хилить дядько Гриць. Хоча той і не чекав відповіді, продовжував:

— Кран з кухні можна зняти чи один-два вентилі? Звичайно, якщо їх в цю пору в продажу немає. Але це діло ризикове, можна й не вгадати. А от клапанок із зливного бачка, кришку переливної труби з ванни бери й не оглядайся. Тільки — я казав: спритність рук! Аби ніхто до тебе претензії не мав. Ви давали — я поставив. А де воно поділося, то хай міліція шукає. А ти тим часом усе це тихесенько — Вані або Васі з жеку, котрі будуть цей будинок обслуговувати. Той клапанок і кришечка п'ять-десять копійок варті. Але де їх візьмеш? Вони в комплектах продаються. Хлопці тобі за них — по карбованцю чи по два за штуку. Не бійся, вони в програші не залишаться. Потім з жильців троячки або й п'ятірки будуть дерти. Сам знаю. А ті даватимуть, нікуди не дінуться. Бо коли на кооператив хватило, то на якийсь там клапанок завжди знайдеться! Отака, синку, комерція. Затямив?

Анатолій з круглими від здивування очима дослухався до слів дядька Грицька.

Он воно що? Ах ти паскудник! А ще рівняв його до дядька Сашка...

Тим часом напарник тільки починав сідлати свого улюбленого коника.

— Але і це, синашу, ще не все. Тут можна такі діла крутити, що й комар носа не підточить. Ось поглянь. Беремо кусок бинта, а в нього — кілька камінчиків. Все це старанно загортаємо — і в трубу. А цю — в другу трубу. Стик ми гарненько зашпаковуємо промасленою вірвочкою, а зверху цементом, цементом...

Він розказував і показував. Рухи його були віртуозні. Але це вже не викликало в Анатолія ніякого захоплення.

— І як ти думаєш, що це дасть? Напустить хазячка у ванну води, покупається. Але почекай, поки та водичка опісля витече... Як правило, на третій день у жінки нервів уже не вистачає. Вона, звісно, — в жек, до того ж таки Вані чи Васі. Котрийсь з них прийде, язиком поцмокає. Де тут собака зарита, він знає, бо ти ж його попередив. Каже: треба розбирати, дивитися. Але сьогодні часу немає. Може, завтра, а то й через тиждень... Отак тягне резину, ціну набиває. Хазячка вже й червінця ладна дати, тільки б швидше він усе відлагодив. А з того червінця й тобі щось перепаде... Ну, то як, зрозумів?

Дядько Гриць звівся на ноги, зазирнув Толику в очі й задоволено захихикав. Той аж відсахнувся: таким винним перегаром потягнуло.

А дядько Гриць і зовсім розійшовся:

— А ще...

— Досить! — різко перебив Анатолій. Його аж судомило, аж тіпало від злості й огиди. — І щоб зараз же повиягували ті камінці. Чули? Бо інакше...

Дядько вухам своїм не повірив. Почервонів, потім зблід. Але відразу знайшовся:

— Цить, телятко дурне. То я пожартував...

І до його обличчя нараз прилипла крива, якась ніби винувата посмішка.

Анатолій вискочив з квартири, мов ошпарений. Бо ще мить — і він би не витримав, кинувся на напарника з кулаками.

Коли хлопець охолов і добряче роздумав, то йому дійсно ота передача «передового досвіду» почала скидатися на жарт. Хоч виглядало все досить-таки правдоподібно, але в голові чомусь ніяк не вкладалося, що дядько Гриць міг говорити таке і показувати на повному серйозі. Адже ж під градусом був. А він такий жартівник...

Еге ж, він хоч недавно працює на будові, а не одного вже розіграв. Тепер, виходить, і ти через молодість свою і недосвідченість попався йому на гачок.

І все ж щось мучило. Вже кілька днів минуло, а розмова та все з голови не виходила.

Аж тут на думку навернулася проста ідея. Усе це легко можна перевірити! Варто лиш налити у ванну води...

Анатолій щодуху помчав у знайомий під'їзд (вони досі вже працювали у сусідньому), на п'ятий поверх. Зупинився перед потрібною квартирою — і руки опустив: двері вже опломбували працівники житлового управління...

Чим далі, тим більша нетерплячка розбирала. Так хотілося взнати правду.

Вони давно вже працювали на іншому будинку. А цей все не заселяли.

Толик приходив сюди вечорами. Аби не прогавити, коли запалять у будинку щасливі новосели перші вогні.

Он вже й заясніли де-не-де. Але та квартира все німувала...

Якось у неділю Анатолій з Любкою побігли у кіно. Збуджені, щасливі, вони ішли вулицями міста, над яким опустилося ранне надвечір'я.

— А знаєш що? Давай заглянемо до нашого будинку, — згадавши про своє, запропонував хлопець. — Є там у мене маленька справа.

— Давай.

Вони легко промчали східцями на п'ятий поверх і спинилися перед знайомими дверима. Пломби на них уже не було. І він несміливо натиснув на гудзичок дзвінка.

Відчинила жінка середніх літ, ласкаво окинула їх поглядом крізь окуляри в тонкій золоченій оправі.

«Либонь, лікарка або вчителька», — чомусь подумав з мимовільною повагою Анатолій.

— Ви, певно, наші сусіди? — висловила та свій здогад. — Ой, яка гарна пара! Заходьте, будь ласка, будемо знайомитись!

— Ні-ні, — заспішив Толик пояснити. — Просто ми будували цей будинок, то вирішили подивитись, як ви тут влаштувалися.

— О, спасибі вам, — розцвіла жінка. — Я саме роздивляюся. Не дочекалася чоловіка з відрядження, хоч телеграму ще в п'ятницю йому вдарила. Ось зайшла. Така радість... А ви, значить, уболіваєте за свою марку. Молодці!

— А як там на кухні, у ванній? Усе є? — обережно поцікавився Толик.

— На кухні хтось крана одного зняв. Але то дрібниця. Дістанемо. Головне — квартира... А у ванній ніби все в порядку.

— А мені можна глянути? — У Толика аж руки свербіли.

— Звичайно. Прошу.

Толик увімкнув у ванній світло й одразу пустив воду.

Небагато націдив. Десь трохи більше відра. Потім висмикнув пробку й затамував подих.

Вода стояла на місці. Толик напружив увагу. Хоча ні, потихеньку витікала. Але, як і казав тоді дядько Гриць,—не більше ложки за хвилину.

На диво, він не розізлився, не закипів. Хоча на серце лягла пекуча, гірка досада від думки, що його напарник виявився такою непорядною людиною.

— Е-е,—протяг Анатолій уголос, аби привернути увагу господині,—у вас тут неполадка. Бачите, як повільно вода з ванни витікає?

Та прибігла, подивилася й руками сплеснула:

— А що ж тепер буде?

— Тут у нас недосвідчений хлопець працював,—продовжував Анатолій, опустивши очі: брехав, тому й соромно було.—Вчорашній учень. От і не додивився. Певне, якась ганчірка чи цемент у трубу попали... Але ви не журіться,—підбадьорливо вигукнув він по паузі.—Я трохи в цьому ділі кумекаю, то зараз спробую зарадити лихові.

Толик скинув теніску, простяг її Любці. Дівчина лиш очима здивовано поводила.

— Я потім тобі все поясню,—шепнув він їй і знову вернувся у ванну.

«Всередині цемент ще не скам'янів,—заспокоював себе,—ще не повинен трубу прихопити. Зрештою, не біда. Якщо доведеться розколупувати, то завтра прийду та й замажу...»

Але труба піддалася. Толик покручував нею в обидва боки, легенько витягував. Ще два сантиметри, ще один. Є! Ось вони, ті злочасні камінці!

Але тут хлопець замислився. А де гарантія, що дядько Гриць тільки в цій квартирі напакостив?

Вихід один. Потрібно йти до дядька Сашка. Завтра! Той знає, що робити. Той змусить бракороба повиловлювати ті камінчики. Зубами! І не під час роботи, а отак-о: вечорами, у вихідні. Наїється сорому, як жаба мулу. Зате на все життя запам'ятає,

ще й десятому заказуватиме, як кидати тїнь на честь робочої людини!

— Тепер порядок! — гукнув уже зовсім весело Толик не тільки від того, що кінчив роботу, а й тому, що знайшов собі такий рішенець.— Приймайте, хазяечко, роботу!

Господиня довго не хотіла їх відпускати. То на чай. запрошувала на стару квартиру, то намагалася гроші сунути їм на цукерки. Анатолій аж розсердився.

А наприкінці схаменувся: вони ж навіть не привітали господиню з новосіллям. Тож почали в два голоси щиро бажати, щоб на новому місці добре велося, щасливо жилося.

Жінка вислухала те, подякувала, запросила на новосілля:

— Приходьте, мої рідні, до нас наступної неділі. Ми з Аркашею встигнемо перевезтись. Друзі прийдуть. Тільки наперед кажу: подарунка ніякого не треба, бо кращого від того, що ви нам сьогодні зробили, годі і уявити.

...А кількома днями пізніше о такій же порі поверхами нового будинку ходив дядько Гриць. В двері квартири, де оселилася жінка в позолочених окулярах, теж постукався.

— Кажуть, у вас кран пропав десь із кухні? То я ось приніс. Зараз поставлю...

ВОЛОШКОВА СУКНЯ

Неділя.

Осінь. Листя на деревах іржею взялося, шелестить так, наче з фольги воно.

І все ж як гарно в селі! Одначе Сашкові із Зоєю не сидиться вдома.

Скоро розлука. Сашкові незабаром в армію. Намагаються вони бути побільше разом.

Отож змовилися ще з учора, що вранці чкурнуть тихцем до міста. Не у свій маленький райцентр, а у сусідній — велике справжнє місто з давньою історією.

Побравшись за руки, крокують вони бруківкою. Втішаються свободою, бо хіба ж вдома, у селі, гуляв би отак відкрито серед білого дня?

Вже відвідали фортецю-музей. Двічі були в кіно. Досхочу находилися по магазинах.

— А ще ж на колгоспному ринку не були! — згадує раптом Зоя.— Я чула, що там влаштовують розкішні недільні базари.

І от вони уже поміж гомінких рядів ринку. Зоїну цікавість привертає автомашина, з якої розпродається різноманітний крам.

— Диви, Сашко, волошки на снігу!

— Де? — не може зрозуміти, про що йдеться, хлопець і крутить головою навсібіч.

— Та он же! — показує на прилавок.

Сашко справді бачить польові волошки на сліпучо-білому полі тканини — синє-синє пелюстя у сіро-зелених чашечках опуклих бутонів.

І одразу запахло полем, де вони працювали, — він на тракторі, а вона у буряківничій ланці. Запахло стиглою пшеницею...

— Подобається? — запитує Сашко.

— Умгу, — гаряче дихає дівчина й ледь чутно потискує пальці його руки.

— Я куплю тобі такого на сукню, — раптом вирішує хлопець. — Коли вдягатимеш, згадуватимеш мене, солдата...

Зоїне обличчя маковіє, але вона мовчить. І він рішуче підступає до прилавка, де ніжно світяться польові квіти...

...Минули роки. Їм не судилося бути разом...

«Така вже доля», — заспокоює себе Зоя.

На життя їй, здається, нічого скаржитись. Живе зі своїм Михайлом у сусідньому селі, чи не найзаможнішому в районі.

Мають нову хату, вдосталь хліба і до хліба, ростуть діти.

Про Сашка довго звісток не доходило. Образився, що не дочекалася з армії, навіть додому не повернувся, подався у світи. Лиш недавно випадково почула в своєму селі, коли навідувалася до матері, що нібито працює він зараз бульдозеристом на якійсь комсомольській будові.

Зоя навіть не могла уявити, яким Сашко став. Здається, все ніби забулося.

Лиш один спогад наче навічно вкарбований їй у пам'яті.

...Сашко із обстриженою головою серед своїх ровесників на відкритій автомашині біля військкомату. От-от мають їхати на станцію. Йі тут його старший брат Ілько раптом піднімає Зою на руках до нього, й вони привселюдно востаннє цілуються.

Вона була тоді у волошковій сукні...

Досі не зносила її. Навіщо береже у шафі, серед інших?

Іноді, коли нікого не буває вдома, Зоя її приміряє. Погляне на себе в дзеркало й замислиться. Навдовго...

Михайло якось дорікнув:

— І нащо тобі те барахло? Пустила б його краще на ганчірки...

Якби знав, звідки взялася та сукня, то, либонь, сбийрою давно порубав би.

Він у неї солідний, серйозний. Завідує в колгоспі птахофермою. Такими дорожать. І Зоя це прекрас-

но розуміє. Більше того, переконана, що саме він — її суджений.

І в той же час чомусь зятято береже сукню.

Вона пахне їй достиглими пшеницями, парким літнім днем серед безмежного бурякового лану і ще чимось таким, од чого навертаються на очі світлі сльози...

БІЛЯ ОБЕЛІСКА

Олега аж острах пойняв. Знову Соколовський на автобусній зупинці. Кого ж це він чекає? Вже майже тиждень зустрічає він автобус, яким Олег повертається з роботи. Перечікує, поки посходять люди, пильно огляне кожного з ніг до голови. Потім повагом завертає назад у село, тюпає віддалік від гурту.

Кого день при дні виглядає старий серед тих, хто повертається після роботи з міста? Вже ж не дочку? Вона й у місті ніколи не працювала, все тут, на фермі.

Олег згадав дочку Соколовського Тетянку — метку, веселу, красиву дівчину. Все село плакало, коли трапилось у старого горе — в лікарні від апендициту померла Тетянка. Вагітною була, не додивились лікарі, та й пізно було вже, коли привезли її у районну лікарню...

Олег озирнувся.

«Начебто мене наздоганяє...»

Стишив ходу.

— Гей, Олечку! — гукнув ззаду Соковський. — Пожди, підемо разом.

Олег зупинився. Співчутливо спостерігав, як важко накульгував Соколовський.

То був невисокий, але плечистий чолов'яга. Все життя важко працював, але виглядав завжди дужим, моложавим. Лише останнім часом горе зігнуло його, зробило старим дідом. Донедавна гладеньке рум'яне обличчя помітно змарніло. На щоках і підборідді їжачилася густувата сива щетина. І хо-да втратила колишню твердість. І уже не приховував своєї кульгавості — прикрої пам'ятки минулої війни.

— Ото йду собі та й думаю,— почав Соколовський, віддихавшись,— чому б не зайти нам з тобою до буфету на пиво? По дорозі ж.

Олег грішним ділом подумав: «Ти диви, невже почав випивати з горя? Шукає компанію».

Але відмовитись було незручно: старий дивився з затамованим сумом і гіркотою.

«Душу відвести хоче, поговорити», — подумав Олег і, обережно взявши Соколовського під руку, пішов поруч.

— Я довго думав, як до тебе підійти. Насилу відважився. Діло є,— хрипко продовжував Соколовський.

Олег запропонував:

— То, може, давайте й поговоримо отут.

— Та, знаєш, про такі речі посеред вулиці не поговориш. Діло моє незвичайне, делікатне.

Він зітхнув. Кошлаті брови зійшлися в одну лінію.

Таки вмовив.

У буфеті примостилися подалі від решти відвідувачів, у самісінькому кутку.

Старий довго мовчав. Зосереджено смоктав риб'ячий хвіст і запивав пінястим пивом. А Олега розбирала дедалі більше цікавість.

— Так, тонка у мене справа, браток, тонка,— старий обтер губи і рішуче насунув картуз на очі.—

І думаю, що тільки ти зможеш мені пособити. Чув якось від твоєї матері, як ти через «Сільські вісті» допоміг одній жінці розшукати її посестер по концтабору...

Олег знітився, засовався на стільці.

«От тобі й маєш! Без року тиждень, як у редакції, а вже скільки балачок. Все мама... Не втерпіла, рознесла по селу. А може, ще і не потягну я журналістську роботу? Не зможу...»

І все ж похвала приємна...

— У мене діло теж воєнне. Тільки — цить! Про нього жодна душа не знає. Тобі першому рішив відкритись...

Соколовський аж пальця до губ підніс і знову накошлатив брови.

— Розумієш, наприкінці сорок першого року мене важко поранило. І почалися мандри по санітарних поїздах. Аж поки в Сибіру не опинився, в глибокому тилу. Є таке містечко Боготол. Отам я й провалявся цілу зиму в госпіталі. А коли виписався, дали «чистий» білет. Я попросив комісію відправити на фронт. Не послухали, ще й посміялися: мовляв, який з тебе зараз вояка, коли без милиць й кроку ступити не можеш? Додому не поїдеш, там окупант засів. Довелося в Боготолі залишатись. Але байдиків бити не будеш — жити за щось треба. Влаштувався на роботу, пішов рахівником. А на квартиру взяла мене одна жінка, молода ще й гарненька — солдатська вдова. Доглядала вона за мною, як за рідним, їсти готувала, травами відпоювала. Я поволі вичунював. А згодом прихилився я до Марійки — так звали жінку — душею і став жити з нею як чоловік. Не старий ще був. Скучив за домашнім затишком, ласкою. Одним словом, коли мене знову мобілізували, у нас знайшлася вже дитинка — хлопчик.

Олег не зводив стривоженого погляду з Соколовського і не міг збагнути, для чого той відкриває перед ним таку потаємну сторінку своєї біографії.

— Коли закінчилася війна, я опинився мовби на роздоріжжі. Треба було їхати в Боготол. Але ж дома законна дружина чекає, нагорювалась через війну. Та й за рідною домівкою скучив. Думав я, думав і таки повернувся додому. Оленку свою я таки любив. Ти ж її пам'ятаєш? Але що то... Бачив би тоді, коли дівувала. Писанка. Довго по війні ми чекали дітей. Все обминав бузько нашу хату. Донечко моя дорога...

Соколовський запнувся, схлипнув. Його повіки враз зачервонілися. Проте сльози так і не дійшли до очей, запеклися десь всередині.

— Тепер, після всього, що сталося, мені день і ніч не дає спокою думка про Боготол. Нікого ж в мене на світі не залишилось. Один я як палець. А той хлопчик — то ж таки моя кров. І навіть назвали ми його тоді моїм ім'ям. Бо так нам ще дід заповідав, щоб не переводилися у роду Володимири! Звичайно, я дуже винен перед ним і Марією. Досі ні разу не поцікавився, чи живі вони. Навіть не додумався грошей вислати бодай на цукерки... Караюсь я дуже. А тільки мені хочеться знати, що з сином. Побачив би хоч раз, і легше би було життя доживати.

Соколовський присунувся ближче до Олега і знову заглянув йому в очі.

— От я і хочу, аби ти поміг мені такого листа написати. Ну, як на розшук. Але, може, щоб не від мого імені. Бо розумієш... Просто спочатку треба якось взнати, чи виріс той хлопчик. Де він зараз, чи жива його мати? Сам я ніяк не придумую, як це зробити. Розуму не стає. А ти, либонь, знаєш?

На його обличчі з'явилася розгублена і гірка по-
смішка.

— Хлопчик повинен бути на мене записаний.
А прізвище тієї вдови зараз знайду.

Він порився в кишнях і видобув потертий, за-
ложений папірець.

— Ось. Карасьова Марія Іванівна... Але чи жи-
вуть вони досі у тій хатині? Місто, мабуть, розрос-
лося. Стільки літ минуло відтоді... Ну, то як?

І Соколовський застиг очікуюче.

А Олег тим часом боровся сам з собою. Супереч-
ливі почуття викликали у ньому почуте. І осуд,
і жаль, і ще щось тужливе, болісне, незрозуміле й
самому до кінця. Сам же виріс без батька. Той
невдовзі по війні помер від ран. І ще Олег подумав:
а що коли б сталося диво і одного дня на
порозі його хати став тато... Йому перехопило по-
дих, і він довго нічого не відповідав Соколовсько-
му. Зрештою, підняв голову і глянув старому
у вічі:

— Гаразд. Я напишу в Боготол офіційного листа
із запитом. Пошлемо, очевидно, в міську Раду. Бу-
демо мотивувати, що до редакції звернулися люди
з проханням допомогти розшукати Карасьову з си-
ном. А там побачимо.

— Авжеж, авжеж,— аж розцвів Соколовський.—
Ото спасибі. Так і знав, що ти допоможеш. Ти не
думай про мене зле, більше, ніж я себе караю, ме-
не не покарає ніхто. Але хоч раз перед смертю хо-
четься побачити сина...

Відповідь з Боготола надійшла тижнів через два.
Олег одразу ж навідався до Соколовського.

Старий саме в городі порався. Виполював бур'ян
на грядці з кукурудзою. Як забачив Олега, відклав
сапку і заспішив назустріч, на ходу витираючи
тремтячі руки об штани.

— Заспокойтесь,— всміхнувся Олег.— Усе в порядку. Живі вони і здорові. Правда, прізвище Володимира Карасьов, а по батькові правильно: Володимирович. Вже одружений, дітей має. І мати біля нього живе. Натє, читайте. Там і адреса...

Соколовський узяв конверт, в очах світилася радість. Спершу заходився, було, читати листа. Але передумав, засунув його в кишеню.

— Не могу, потім, коли трохи заспокоюсь.

Він сперся об одвірок і заплющив очі.

— Дякую тобі, Олежику,— мовив знеможено. — Ти і зрозуміти не можеш, яку радість ти мені приніс.

Минуло декілька тижнів. Одного разу в двері робочого кабінету постукали: на порозі з'явився Соколовський. Він був ще більш змарнілий. Таким він ходив хіба що в перші дні після похорону Тетянки.

— Сідайте, Володимире Володимировичу, — запросив Олег і підсунув стільця.

Той слухняно опустився на нього. Якусь хвилю сидів незворушно, втупивши погляд перед себе.

Але ось перевів облямовані синцями очі на Олега:

— Порадитись ось приїхав. Навіть не зміг дочекатись тебе з роботи.

Старий обережно дістав конверта і виклав на стіл.

— Читай.

«Я все життя шкодував, що немає в мене батька. Але зараз Ваш лист не приніс мені радості — один біль. Я зжився з думкою, що там, на заході, є обеліск, на якому золотом викарбуване Ваше ім'я. Чому так пізно Ви об'явились?.. Чому ні разу не згадали за мене і за маму? І навіщо зараз наша зустріч, коли нічого уже змінити не можна?..»

Крізь рядки проступав невимовний біль людини, яка писала цього листа.

Соколовський тихо плакав, сидячи біля столу. Сльози повільно скочувалися по щоках, підборіддю, скапували на салатову теніску.

— Ну, чим можу вам зарадити? — В руках Олега тріснув зламаний олівець. — Чекайте, може, він ще передумає... Самі розумієте, як несподівано все це для нього. Стільки років сплигло...

Помовчав, а потім поцікавився:

— А про який обеліск йдеться? Що це — символ?

— Я сам думав, — старий змахнув сльозу. — Є в мене одна догадка...

...Ковалівка... Це вже було по цей бік Дніпра, після повторної мобілізації. Гарячий там був бій. Атака за атакою, і все ніяк не вдавалося вибити фашистів із села. Зрештою, ще раз, вже вкотре, піднялися. І тут якось зненацька засвистів снаряд — не встиг і притиснутися до землі. Вибухова хвиля легко підкинула Соколовського. А потім темрява...

Важка контузія — це ж іще не смерть. Вичухався й цього разу і знову на фронт. От тільки документи не вдалося розшукати...

— Думаю я, — сказав Соколовський, — що там, у Ковалівці, похоронна команда щось наплутала. Траплялося ж таке не раз. Певне, що так. Порилися в паперах і знайшли боготольську адресу. Іншої ж на той час не було. От і послали похоронку...

— Добре було б поїхати туди, — враз сказав Олег. — Хочете, давайте разом. Все-таки воювали в тих місцях.

— Еге ж, — замислено мовив Соколовський, — я так тоді до Ковалівки і не добіг...

В село вони приїхали надвечір. У сизуватому присмерку виднілись чепурні муровані будинки. Десь лунала музика, чулися дитячі голоси.

Соколовський ішов попереду і все розповідав.

Сюди вони бігли. А там падали, стікали кров'ю. Вставали і знову бігли...

Зараз він мовби ще раз переживав той біль...

Ага, он могила! Начеб відкриває в'їзд у село.

Вони заспішили туди.

Меморіал... Солдат застиг у нестримному пориві вперед. У правій руці автомат. А лівою підтримує зів'яле тіло свого побратима. Може, вже й бездиханне.

Соколовському ледь серце з грудей не вискочить. Тут лежать його брати по зброї. Молоді хлопці, тільки б жити...

Богомолов... Худий, цибатий. На гармошці тульській грав, схиливши до міхів перекреслену рубцем (шрапнельний знак!) щоку... Гогідзе... Завжди веселий. Трохи різкуватий, але справедливий... Джанібеков... Тихоня і мрійник. Часом аж під хмари забереться, проте слухати було цікаво... Крутих... Цей колючий і насмішкуватий. Не одного перекривить, бувало... Лагбаєв... Чистьоха, акуратист... Павлюк... Був чомусь вічно сумний, із застиглим болем в очах... Ситкін... А цей безтурботний, балагур і вигадько...

— А он... Соколовський... Соколовський? Еге ж, Соколовський В. В.! — Олег несподівано і сам розхвилювався.

Старий присів на лавку, щоб не впасти.

Вони пробули тут довго. Олег думав про те, навіщо ж це він в таку далеч поїхав з цим дивним старим чоловіком, в якому раптом з такою силою заболіли спогади. Адже ж ясно, що про це не напишеш. Але жалю не було. Він з якимось дивним почуттям дивився на схилені плечі Соколовського, і душу виповнювало світло. Він раптом зрозумів, що простив його зраду чужій і незнайомій жінці і його

го синові. Адже був ще один, головний винуватець покалічених, знівечених людських доль — війна. І як би там не було, а Соколовський своєю кров'ю захистив щастя і життя на рідній землі. А значить, життя і щастя свого покинутого сина.

Вони і не помітили, як до меморіалу наближався якийсь чоловік. Вони вже бачили його в автобусі. Високий, чорнявий, суворо стиснуті вуста, погляд висвічує задумою. Теж, видно, до когось на могилу...

Раптом Соколовському тенькнуло під серцем. Неначе далека молодість глянула із дзеркала на нього!

Це ж його власні очі... А ніс — то таки скопійований точно!

Невже... Володимир?

Олег і собі напружено вдивлявся у незнайомця. Зрештою, наважився, підійшов до прибульця. Кивнув на плиту:

— Хтось близький? Батько? Брат?

Той відповів не зразу.

— Батько.

Проте голос прозвучав якось непевно. Тому додав твердіше:

— Он, Соколовський...

Ще й пальцем показав.

Соколовський схитнувся, пополотнівши водночас. А Володимир враз застиг, пильно зазирнув йому в лице і теж зблід.

— Там помилка... Я живий! — І старий простягнув руки назустріч: — Сину...

...Олегові здалося, що пройшла ціла вічність, поки, нарешті, високий чорнявий чоловік несміливо і лагідно простягнув руки назустріч...

Кость однорукий — сільський листоноша — щоразу наприкінці місяця, доставивши односельцям поштову кореспонденцію, звертає на фермський двір, щоб одержати пайок вівса на наступний місяць для своєї Буланої.

Насправді Кость не однорукий. Прозвали його так, коли повернувся з фронту. Права рука була забинтована і висіла на перев'язі. Повернувся з госпіталю після поранення. Рука давно загоїлася, бракує лише чотирьох пальців, а от назва причепилась, либонь, на все життя. А ще рубців на його тілі та й рубців. Коли париться в лазні, то аж соромиться...

Поки молодшим був, то бадьоро ганяв із поштарською сумкою по селу. Але то, власне, тільки половина роботи. Спершу треба заповнити ту сумку. А для цього слід удосвіта дістатися до відділення зв'язку в сусідньому селі, потім назад. І все на своїх двох. Але справлявся.

А розміняв сьомий десяток літ і відчув, що вже не вистачає сили. Зібрався, було, передати сумку комусь іншому, але поштове начальство не захотіло втрачати такого сумлінного працівника, виклопотало для нього Булану. Відтоді стали поштарювати вдвох...

— Ну, Костю, забирай харчі для своєї конячки,— гукає йому фуражир після того, коли виставить наповнені мішки за двері комірчини. Кость неквапливо навантажується і помаленьку трюхикає до Трохима.

Трохим — фермський сторож. До Костя йому далеко — високого, кремезного. Дід дідом: зігнувся, зсохся. Багато курить, отож, розмовляючи, часто закашлюється так, що йому в грудях дрімби почи-

нають вигравати. Воно й не дивина — від Костя він на добрих літ двадцять старший.

Побалакати люблять обидва. Про всяку всячину. А найбільше, звісно, про молодість — кожен про свою.

— О-о, Кость, — забачивши листоношу, зрадів Трохим.— Де ти був-пропадав, вік тебе не бачив? Сідай, покуримо.— І відразу лізе в кишеню брезентового дощовика за «Подільськими».

Кость — курець не запопадливий. Але компанію підтримати треба.

Всідаються собі на лавці під сторожкою. Гомонять про погоду і види на врожай пшениці та садівни. Потім обмінюються новинами. Спершу сільськими, а відтак тими, що на міжнародній арені. Аж тоді, коли запалюють уже по третій, беруться за головну тему.

— Понімаєш, яка придибенція трапилася з мною одного разу в гражданську? — зачинає Трохим, добряче пробухикавшись.— Як ти знаєш, був я все життя римарем. З діда-прадіда рід наш майстрував сідла, вуздечки та всяку іншу амуніцію. Поскільки володів я таким ремеслом, тому й потрапив хлопчаком ще в Красну Армію. Роботи вистачало.

Аж от якось ми розвідали, що петлюри пограбували в одному містечку багату церкву і хочуть вивезти те добро за кордон. Навіть на вузловій станції відвели в свому ешалоні для нього спеціальний вагон.

От викликає мене Садлій, мій командир, я вже тобі про нього розказував, і дає секретне заданіє. Вночі я пробираюся в те містечко і зрання, начепивши на плече кілька вуздечок, вже вештаюся по базару. Ніхто й подумати не міг, що я червоноармієць. Обдертий собі парубійко, та й годі.

Аж раптом підходить до мене кілька петлюрів. Один за вуздечки — хап, а другий — за груди. «Вкрав?» — допитуються. А я богом клянусь, що ні. Кажу: сам зробив, бо римар я, родом з того села, яке червоні зайняли. Батька, мовляв, арештували, а я втік з вуздечками й оце продаю, бо за щось жити треба.

Довго мене допитували, але, зрештою, повірили, та й римар їм був до зарізу потрібний. От і привели мене до свого обозу та й заставили упряж лагодити. Обіцяли заплатити щедро. А мені тільки того й треба. Добре, що до обозу допустили.

Взявся я за діло. Дещо позашивав, попідтягував. Мене навіть похвалили. Наступного ранку рушив обоз в дорогу, то проїхав трохи та й — тпру-ру-у-у! Я ж недаремно біля попруг ножичком попрацював.

Тут і наші наскочили. Відбили награбоване. Чого там тільки не було. І іконостас з золотими цяцьками, і дорогі ікони, і просто золото. Поживитися хотіли падлюки. Не вийшло!

— Я тоже молодим на фронт попав, ти знаєш, — це вже Кость встряває. — Ще й вісімнадцяти мені не сповнилося. Здається, все вже тобі розказав, аж ні... Помню, довелось звільняти молодьож, що до Германії, в рабство, відправляли. Їх, бідних, на ніч заперли в короварні. От мені так само, як тобі, дали заданіе... Підібрався тихцем. Зачаївся в бур'янах. Бачу, біля короварні — поліцай з карабіном. Здоровенний, як бугай! Вивчив я обстановку, себто який у нього маршрут. І став підповзати. Скочив на рівні ноги — і багнетом межі лопатки... А тоді...

Було все те вже казане-переказане і слухане-переслухане. Та щоразу з'являється щось нове. Скажімо, кількома роками раніше Трохим говорив, що на секретне «заданіе» командир посилав не одного

його, а групу червоноармійців. Кость же казав, що, підкрадаючись до короварні, бив поліція не багнетом, а прикладом по голові. І був той звичайний, не здоровенний...

Але все ж в основі цих оповідок — правда. Бо Трохим досі береже, як святиню, документ з печаткою — подяку червоного командування за участь у врятуванні скарбу молодій Республіці Рад. А коли в День Перемоги Кость виходить на вулицю зі всіма своїми бойовими нагородами, то сільські хлопчакі аж роти роззявляють. Адже серед тих його регалій два ордени Слави — другого і третього ступенів. Звісно, дали їх йому не за знищення одного поліція...

— Ой, засидівся я щось сьогодні,— спохоплюється враз Кость.— Де це моя Булана?

— Та що тобі робити вдома? — намагається затримати його старий сторож.— Посидь. Покуримо, побалакаємо.

— Та ні, іншим разом. Пізно вже,— впирається поштар. — Куди ж запропастилася та гемонська скотина?

І вони вирушають на розшуки кобили удвох. Знаходять її, як правило, біля тамбура котрогось із корівників, де вона тихо-мирно смакує молодію, з першого укусу конюшиною, припасеною худобі на ранкову даванку.

Кость замахається на несвідому тварину безпалою рукою, ганьбить за те, що вона надумала переводити не для неї призначений харч, поправляє упряж, залазить у тісенький двоколісний візок, зичить Трохиму доброї ночі і виїжджає за браму тваринницького містечка.

Пора й справді вже пізня. Світиться лиш де-не-де. Тихо поскрипують колеса Костевої тарайки.

Високо в небі вимигують дорідні зірничі. Чути, як в лозняках, щò тягнуться пообіч неширокої річечки, змагаються соловейки. Певне, здогадуються, що десь їх таки слухають...

ДВІ ЗУСТРІЧІ

Ольга йшла поміж базарних рядів у напрямку брами й прискіпливо перевіряла сама себе, чи, бува, не забула чого. Тюль знайшла з гарним візерунком. Таким, як хотіла. І вапно роздобула швидко. Черга біля ларка була невелика, справилась за півгодини. Ще й шітку для вапна купила. Либонь, усе. Можна й додому...

Але ж...

І вона виразно побачила допитливі гудзички оченят своїх вічно замурзаних непосид.

«Добре діло! Про гостинці й геть забула. А діти ще зранку, певно, тарцюють на воротах, очі прогледіли. Бо ж знають, що мама поїхала до міста. Треба цукерок хороших купити, та й в іграшковий магазин би не завадило зайти. Сергійко вже півроку просить велосипед».

Перетнула вулицю й завернула ліворуч, попрямувала тротуаром. Сонце щедро голубило Ольжину зграбну фігуру, пригріло по-літньому. Випогидилось.

Вона уявляла, як білтиме в суботу знадвору хату, як виміє потім вікна, почепить нову тюль, і вона засвітиться проти сонця білим шумовинням.

І раптом:

— Олечко, ти це чи ні?

Ольга й затерпла від несподіванки. Бо навіть мати рідна так не кликала її. Чоловік гукав «жінко», деколи «мамо» або просто: «чуеш». Це тільки тат-

ко, як прийшов із фронту... Але ж то було давно-давно. Він і не пожив, бідолаха, довго...

І, правда, ще одна людина... Віктор... Сусідський хлопець. Він теж колись так само ніжно нашіптував на вухо, коли голубив біля криниці...

Яким же він став! Ще вищий і ставніший. Лице просвітлене, ласкаві голубі очі. І голос ніби змінився. Зробився якимось м'яким, оксамитним.

— Здрастуй...

Вона мимоволі подалась до нього. Зненацька війнуло чимось дрімотно-теплим, напівзабутим. Її обступили високі духмяні трави, зашелестіла стара крислата верба, піднялися і поплили зеленаві хвилі маленької річки.

Он вона з коровою у долині. Та ген-ген пішла попасом по моріжку. А Ольга застигла над розгорнутою книжкою.

Не читається. Де це Віктор забарився сьогодні? Їхні корови так звикли одна до одної. Вкупі, здається, навіть дружніше пощипують траву. Ну, чому він так довго не виганяє? Вони сховались би собі за кущ свербиусу і читали б разом. А може, й цілувалися б, як учора...

Зненацька хтось долонями затуляє її очі. І вона завмирає в передчутті радості, дослухається до його рук, що ніжно голублять її обличчя.

А ввечері вони знову разом. Посідають на лавчині, пригорнуться одне до одного і мовчать. Слова зайві. Слухають, як у височині витьохкує соловейко, і мріють про той час, коли можна буде взагалі не розлучатись.

Та з настанням осені їхні зустрічі порідшали. Віктор пішов у середню школу в сусіднє село.

А взимку стали ще рідше бачитися. Він приходив додому тільки в суботу ввечері. Іноді забігав до неї, але лише на кілька хвилин. В неділю, після

обіду, вирушав з торбою сяких-такіх харчів знову на цілий тиждень.

Нарешті Віктор і зовсім зник із села. Був в армії. Затим вчився в Одесі, в інституті.

Ольга, яка кохала тихо, але віддано, поступово втрачала надію дочекатися його. Та й чи був уже смисл чекати? Чи могла вона, звичайна доярка, встати врівень з ним? Все частіше подумувала, що, мабуть, їхні життєві дороги розминулися...

Оце й зустрілися через стільки літ. Дивилася на нього жадібно, начеб хотіла ввібрати в себе кожную його нову рисочку, кожную складочку, що з'явилися на змужнілому обличчі. А на серце лягала тиша і незвичайне умиротворення. Ось і дочекалась. Хоч кілька хвилин можна дивитись в його ласкаві очі.

— Яким це ти вітром в рідні краї?

Віктор, з усього видно, теж зрадив зустрічі. Так само, як і вона, пестив її відвологлим поглядом. Але голос звучав стримано, розважливо:

— Сестрині справи допомагаю влаштовувати. Вона хату в місті купила. Й мати з нею піде з села.

— Чула я, чула. А сам де живеш?

— Та не так і далеко звідси. В Тернополі. Працюю на заводі головним інженером.

— І сім'єю обзавівся вже?

— Аякже. Є дружина, дітей двоє. А ти?

— Теж двійко маю. Хлопці.

— А з чоловіком як живеш?

— По-різному буває. Життя є життя...

Ольга правди не хотіла казати. Може, Віктор і чув дещо. Бо хоч і рідко, але навідувався в село. От тільки ні разу вона його не бачила. Дарма що сусіди через річку. Та це, може, й на краще...

Хвалитися їй не було чим. Петро і випивав. І кулакам волю давав. Покидала його вже не раз. Але перепрошував, клявся, що більше не буде.

І не відала, як вийшла за Петра. Був мовчазним, непоказним. З дівчатами завжди брала його на кпини, коли привозив кіньми до корівника худобі корм. Збиткувалася. Заховає, бувало, батога, то він уже й наперевертається по жолобах та насердиться, поки знайде.

Якось Ольга чергувала, а Петро привіз величезну хуру зеленої люцерни.

— Йди-но підсобиш розвантажити,— кинув, як завжди.

Вона взялася за вила. Хлопець витер піт, підійшов ближче й усміхнувся.

— Ти чого? — насторожилася Ольга.

А він мовчки обхопив її за стан, стиснув, аж кістки затріщали, й кинув у зелену повінь трав'яної копиці. Ольга зірвалася на ноги, мов окропом полита, й пустилася навтьоки.

Тоді її налякала його незвичайна сила. І, мабуть, уперше в ній ворухнулася повага до Петра. Може, тому й не відмовила, коли посватався...

— Так, життя є життя!..

Віктор повторив її слова, зітхнув і запалив цигарку. Помовчав й несподівано запитав:

— А ти так само книжки читаєш?

Ольга раптом засоромилася своїх стоптаних черевиків, які виглядали таки жалюгідно. Переступила з ноги на ногу. Опустила очі й сказала:

— Та вже цього ніхто від мене не забере.

— Розумієш, — Віктор підступився до неї. Він захвилювався. — Ти тільки... Одним словом, тобі вчитися треба. В тебе велика сила волі. Я знаю... І в школі ти була відмінницею.

— Сім'я, Вікторе...

— А ти все ж спробуй. Труднощів не бійся. Через рік-два побачиш, що інакше не можна. Ти ще така молода...

— Тридцять — не двадцять...

— Олечко, подумай. Я раджу тобі ширю. Бо й чи зустрінемося ще коли-небудь?..

А життя подарувало їм ще одну зустріч...

Ольга переступила поріг, злегка причинила за собою двері й на мить зупинилася вражена. Сонце мружилося, крутило золоті перевесла й слало на землю цілі снопи теплих-теплих променів. А небо навкруги було таке синьо-голубе, таке чисте, хоч бери та купайся в ньому. Справжня весна!

Жінка зітхнула й постукувала чобітками на високих підборах по широких східцях будинку райвиконкому. Поспішала. А коли вже завершила до найближчої автобусної зупинки, мало не налетіла на високого, в сірому плащі чоловіка.

— Олечко! — вигукнув він і простяг руку, всміхаючись. — Здрастуй!

Ольга остовпіла. Віктор...

Її всю мовби струмом пройняло. Як тоді. Та ні, цього разу сильніше. Біля серця ворухнувся теплий клубочок, а в голові відчула легенький туман, неначе після келиха шампанського.

— Куди так спішиш? — в його очах пересипалося сонячне кришиво усміху.

— Додому.

— То, може, я підвезу до автостанції? Заодно й поговоримо. В мене тут машина.

— Службова чи власна?

— Власна. Розстарався на «Жигулі».

— Видно, добре живеш?

— Нарікати гріх...

— Ти погарнішала, — вже в машині зауважив Віктор, пильно глянувши на неї.

— То тобі так здалося, — промовила Ольга тихо, а по обличчю, зверху донизу, прокотилася хвилька рум'янцю.

Віктор, їдучи неквапливо, нічого не розпитував. Говорив про завод, про себе та своїх синів.

Ольга спочатку слухала уважно. Та поволі втратила нитку розмови. Голову заповонило інше.

Раптом подумала, що сьогодні він перепинив її майже на тому самому місці, що і попереднього разу. Ольга в подробицях згадувала першу зустріч, те, скільки накинула вона їй дум та вагань. Згадувала й переживала ті самі почуття.

«Скільки ж то літ сплигло відтоді за водою? Двадцять? Ні, п'ятнадцять. Меншечкий вже в армії служить. А тоді йому було тільки чотири роки...»

— То, кажеш, справи підганяють тебе додому? — перебиває Віктор її думки.

— Еге ж, — киває Ольга й міряє оком широчінь асфальту центральної вулиці.

— А в кого їх зараз немає? — Віктор помахом вигнутих вій гасить усмішку, яка все ще жевріла в куточках іскристих очей. Його обличчя враз стає зажуреним, сумним.

— У тебе якась неприємність? — наполохується Ольга, відчувши раптову перемену в його настрої.

— З матір'ю погано. Оце Катря викликала телеграмою.

— То ти куди зараз їдеш?

— Додому, до Тернополя. Навідався, і все. На заводі клопоту по горло...

Асфальтова вулиця вигулькує на пагорб і впирається у велику круглу клумбу. Довкруг неї весело хурчать автомобілі і розбігаються по таких же асфальтових стрічках, як і ця, що пролягла через центр міста.

«Жигулі» стишують біг. Віктор виходить з машини, відчиняє дверцята, біля яких сидить Ольга.

— От і все, — мовить і відводить погляд. — Приїхали.

— Спасибі тобі.

Ользі зненацька теж стає сумно.

— Бувай здорова. І вибач — розмови, здається, сьогодні в нас не вийшло.

— Нічого...

Ольга повільно відходить від машини і все оглядається.

Визнав, що не вийшло розмови. Еге ж, таки не вийшло. Навіть ні разу не поцікавився її життям. А вона сподівалася. Он хвалився сином, який після інституту прийшов до нього на завод змінним інженером. Але вона, якби не стримувала скромність, то й про свого старшого розповіла б. Адже він теж інженер і теж біля неї — працює в колгоспі.

А вона сама? Не доярка вже. Закінчила заочно середню школу, потім сільськогосподарський інститут. І тепер вона — один з кращих зоотехніків у районі. Оце щойно сказали в райвиконкомі, що до неї на ферму цими днями прийдуть переймати досвід роботи учасники обласного семінару.

Невже він не помітив у ній оцих змін? Ой, як шкода! А Ольга так хотіла розповісти про все це. І подякувати йому по-справжньому за щире напуття, дане тоді, під час першої зустрічі...

А Віктор тим часом дивився вслід Ользі.

«Гарна-таки вона. Он личко яке — свіже, рум'яне...»

Про Ольгу він знав усе. Тому й нічого не розпитував сьогодні. З часу першої зустрічі завжди, коли навідувався до матері чи до родичів, ніби ненароком цікавився її життям. Нишком стежив за кожним кроком. Отож знав, як вона вчилася, як стала зоотехніком.

Так само знав і про її сина, і про стосунки з Петром. Здогадувався, чому вона так ревно віддавалася роботі.

А хіба ж не те саме було й у нього? Хіба зазнав він щастя від подружнього життя? Жив заради дітей. Тому тільки про них і розповідав Ользі й пильнував, аби не злетіло з вуст якесь слово про дружину. Хай краще Ольга нічого не знає...

І тут подумав уже котрий раз, що з Ольгою був би по-справжньому щасливий. Але похопився пізно. Сам в усьому винен. Тепер не вернеш...

Віктор знову сідає за кермо. Он він обертається й киває їй ще раз на прощання.

А вона... Коли машина рушила, то відчула, як біля серця знову ворухнувся отой непокірливий клубочок, а в голову вдарив хмільний туманець...

Жінка заплющила очі. Раптом здалося, що сьогодні Віктор хотів їй щось сказати. Те саме, що так палко чекала вона тоді, в юності...

Ольга зітхнула й перевела погляд на велику круглу клумбу, навколо якої продовжувало каруселитись різномаїття автомобілів. Потім знайшла оком дорогу, з якою двічі перетнулася її життєва путь. Намацала там вишневу кульку легковика, що стрімко віддалявся. Й аж тоді пішла до автостанції.

ЗНАХІДКА

Сашко повертався з побачення.

Бродив з Іринкою в лісопарку. За розмовами і незчулись, як знову опинилися біля того крилатого клена, що посеред невеличкої галявки принишк. Зраділи йому, мов доброму знайомому, адже колись ховалися в його тіні від шаленої весняної грози. Там Сашко й поцілував сьогодні Іринку. Вперше! Потім вони пригорнулися одне до одного і забули про все на світі. Незчулися, як і дванадцята минула.

Назад Сашко летів, наче на крилах. Був щасливий. Єдине лише непокоїло — в гуртожиток таки запізнився. Поторгав за двері — замкнені. Халепа.

І враз пригадав, що сьогодні чергує тьотя Муся. Ото буде нотацій! Доскіплива жінка і весь час чимось незадоволена.

Ось і вона.

— Ти диви, кавалер з'явився! — зустріла глумливо, непривітно. І, здавалося, наскрізь проштрикнула його гінку й нескладну постать колючим поглядом з-над скелець старомодних окулярів. — В інституті не встиг набутися, а вже по ночах шастає.

— Не сердьтеся, тьотю Мусю, — почав проситися Сашко. — Трапилось так. Уперше ж.

— Ну, ну, йди вже, — змилосердилась вона. — Тільки дивись: попадешся ще раз — не пущу!

Зраділий Сашко помчав сходами вгору.

В коридорах до незвичного тихо. Сплять хлопці. Тьотя Муся навіть світло на присходинкових майданчиках повимикала.

Засапавшись, Сашко затупцював поволі. Йї собі на сон уже настроювався.

Аж тут під ногою в нього щось забіліло. Папірець якийсь.

Сашко машинально нагнувся. Викине в урну, а то вранці тьотя Муся наробить крику на весь гуртожиток...

Папірці були гладенькі, акуратно складені.

Хлопець зашелестів, обмацуючи їх. І раптом несподіваний здогад пронизав мозок.

«Та це ніби гроші? Оце так знахідка!»

Він затиснув папірці і заквапився.

Перевів подих, коли опинився в кімнаті. Клацнув вимикачем і розтулив кулак. На долоні лежали фіолетова й червона асигнації. Тридцять п'ять карбованців.

Серце калатало.

«Не інакше, як роззява якийсь загубив», — подумав безтурботно, а сам аж світився радістю. Справжнісінький скарб! До стипендії, яка ще генген, а в нього одна лиш п'ятірка залишалася. Тепер заживе, як вареник у сметані!

Сашко позіхнув. Але спати ще не хотілось. Він перевернувся з правого боку на спину, закинув руки за голову. Його розбурхана уява малювала картинки, одна за одну привабливіші.

Ех, скоріш би завтра приходило! Запросить Іринку в кафе, натанцюються досхочу. Або в кіно сходять. Тепер можна себе почувати вільніше.

— Ті гроші би все життя пекли. То ж біда людська...

Сашко аж озирнувся. Ні, причулося. І тут відчув, що за ним стежить мамин погляд. Він був докірливим і сумним. Сашко з головою накрився ковдрою, але схватись від її очей не зміг. Що за мана?

Хлопець раптом побачив простору базарну площу свого райцентру, яка завжди у вихідні буквально клекотить від люду. І в цьому нескінченному вирі — він з матір'ю. В коротеньких штанцях. За смаглий, з позбиваними коліньми.

Посередині майдану б'ється в безтямних риданнях немолода, сива жінка.

— Бідолашна, гроші загубила, — співчутливо пояснює хтось.

— Та й які гроші! Корову щойно продала, — докинули з другого боку.

— То хай би не ловила гав. Треба в пазусі ховати, а не в кишеню, — додав уже хтось з гумором.

Сашко стоїть і щиро заздрить невідомому щасливцеві, який підняв із запилюженого бруку добре натоптаний гаманець. Вистачить і на бублики, і на

черевики, і на новенькі штани. Ех, чому йому так не щастить?

Враз з лівого краю натовпу чується:

— Не побивайся, жінко, ось я знайшов якісь гроші. Може, твої?

Всі озирнулись на невисокого чоловіка у вицілому кортовому костюмі.

Жінка заплакала ще дужче, тепер уже від радості, і почала осипати зливою палких слів вдячності свого рятівника:

— Дочка хвора, думала, може, меду куплю їй, якусь одежину теплу справлю, а тут така біда. Спасибі вам,— зворушено говорила жінка і все тулила до грудей вузлик з грішми. А непоказний, буденно вдягнутий чоловік дедалі більше ніяковів від надмірної уваги і поривався якомога швидше вислизнути з гурту.

Довкіл гомоніли:

— Бачиш, не позарився на чужі гроші.

— І правильно зробив!

— Дивак-чоловік. Хоч костюма людського був би собі купив,— зневажливо скривила губи якась жінка і, впевнена в своїй правоті, пішла геть.

А тут заговорила мати:

— Чесна людина. А як же інакше можна? Та ті гроші би все життя пекли. То ж біда людська...

Сашко схопився, включив світло. Від тієї майже щасливої піднесеності, яку почував спочатку, й сліду не залишилося. Він швидко почав одягатись.

...— А, кавалер!—іронічно вигукнула тьотя Муся, як тільки побачила Сашка.— Ще не нагулявся?

Сашко мовчки підійшов до вахтерки і простягнув гроші.

— Та тут, тьотю Мусю, історія трапилась. Хтось загубив на третьому поверсі, то ви вранці розпитаєте.

Не чекаючи на відповідь, рвонув сходами вгору. Аж залопотіло за ним. Так і не побачив, з якою лагідністю і добротою враз глянула йому вслід сива вахтерка.

ПОВЕРНЕННЯ

Перші, найзворушливіші хвилини зустрічі промайнули швидко. Йі ось Юрко підійшов уже до машини. По-господарськи відімкнув багажник, поклав туди валізку. Батько тим часом натиснув на стартер.

«Москвич» плавно рушив. Обігнувши присадкувату будівлю районного вокзалу, вирулив на асфальтовану вулицю, що пролягала паралельно із залізницею. Неначе змагання наввипередки затіяв, бо саме в цей час од станції відійшов Юрків поїзд.

Батько крутнув кермо, і легковик слухняно пірнув під залізничний насип. Тінь тунелю лиш на мить обійняла пасажирів. Рівно стільки ж над їхніми головами вагони вистукували об рейки свій завчений ритм.

Тепер перед ними стелилося поле, розкраяне навпіл широким лезом дороги, поспіль одягнуте зеленою буряковою гички. А далі руділи пшениці. Правда, суцільною стіною не стояли вже, були звалені в покоси. Їх ретельно перелічувала зграйка комбайнів, залишаючи позад себе золотаві копички соломи.

Юрко вдоволено всміхнувся. Вважай, збулася мрія. Таки на початку жнив потрапив додому. О, як він любив цю багату пору! Знову піде на тік, де щороку пораються біля збіжжя хлопці і дівчата. Це вже стало традицією в їхньому селі. Знову буде поруч з Наталкою...

При згадці про дівчину аж гаряче стало. Скинув кашкета й пошпурив на задне сидіння. Слідом полетів кітель з усіма курсантськими регаліями.

— Тату, аж не віриться, що я дома! — вигукнув Юрко, переповнений почуттями.— Ну, як ви тут без мене? — І зміряв пильним оком батька. Той не змінився. Ті ж побілілі скроні й глибокі залисини на лобі. Таке ж м'яке і рідне до найменшої рисочки обличчя.

Павло Оникійович здвигнув плечима:

— Як завше. В мене зараз відпустка. А в мамі навпаки: турбот по самісіньку зав'язку. І на току доводиться торгувати, і в полі. Сам знаєш!

— То це тому вона не поїхала з тобою?

— Ні. На сьогодні відпросилася. Але лишилася вдома. Попроєсти підлагодить. Ти ж з дороги. Та й сусіди, може, навідаються.

— Нагадав! Одразу вовчий апетит з'явився. Цілого бика вклав би зараз!

Від станції до села, де жили Юркові батьки,— рукою подати. «Москвич» домчав їх хвилин за п'ятнадцять. Спинившись перед високою брамою, пофарбованою у зелене, Павло Оникійович посигналив.

— Не треба,— сказав Юрко.— Я відчиню.

Виліз із легковика, гупнув дверцятами й ступив до хвіртки. Тут і стрівся з мамою — невисокою жінкою з швидким поглядом.

— Людоньки, а вигнався — як лозина! — сплеснула в долоні.— Нагнися, най поцілюю.

Охоплений хвилюванням, він слухняно поринув в її обійми.

У хаті очікував накритий стіл. Парувала молода картопля, смажена в сметані з кропом. Брунато відсвічувала боками домашня ковбаса. І котлети парували. Лоскотав ніздрі запах тушкованих грибів. Усіх наїдків Юрко й не встиг охопити оком.

Було й для апетиту дещо. В оточенні пляшок з мінеральною водою пишалася «Екстра» зі Знаком якості. Тут же біліла головка шампанського.

Довго не гаялися. Сполоснули руки й одразу за стіл. Випили по чарці. Юрко смакував домашньою ковбасою. Наминав на дві щоки. І раптом перестав жувати. Якось дивно застиг, ніби прислухався до чогось або пригадував що.

— От тобі й на! — промовив, коли, нарешті, проковтнув їжу.— А про бабусю ми забули. Де це вона? Певне, на городі? Але ні... Сьогодні ж неділя. Кудись пішла? — поперемінно зупиняв насторожені очі то на татові, то на мамі.

Ті лише переглянулися.

— Іж, їж, Юрчику,— ні з того ні з сього защебетала ненька.— Потім...

— Що потім? — не зрозумів син.— Може, захворіла? В лікарні? — не на жарт наполохався.

— Та ні...— Це вже батько. Хотів ще щось сказати, але затнувся.

— Таж поясніть толком,— наполягав Юрко.

— Тойво, — синова стурбованість спантеличила матір. Якось і язик навіть перестав слухатися. — Ми порадилися з татом... Ну, словом, завезли бабусю в місто, в будинок престарілих. Вона була не проти...

— Що? — Хлопець рвучко підвівся. На льоту підхопив вишиваний рушник, що лежав на колінах. Та так і застиг з ним.

— Куди завезли? — перепитав по паузі.

— Ну, розумієш,— хотіла вдатися у довгі пояснення мати, хоча вже й не відала, що казати в першу чергу. Наготовлені заздалегідь фрази переплутались.

— А мене ви спитали? — тихо, але виразно вимовив Юрко побілілими губами.

Батьки припишкли. Таким вони ще не бачили сина. Навіть не уявляли, що він так болісно сприйме цю, на їх погляд, дріб'язкову сімейну новину. Правда, в листах не писали нічого. Про все й збиралися поговорити в його приїзд.

— От бачиш? Я ж тобі казав? — з докором кинув дружині Павло Оникійович.

«Значить, мамина робота!» — з'ясував для себе Юрко. З язика мало зірватися ще щось гостре та в'їдливе. Однак він поборов себе. Отак, як був, у сорочці з розстебнутим коміром, без краватки, кинувся до дверей.

Першою опам'яталася мати. Та коли вибігла слідом, то Юрко вже розвертав «Москвича» по той бік брами. Бліда вся, вона хотіла метнутися напереріз. Проте зрозуміла, що не встигне. І лиш гукнула навздогінці:

— Вернися! Тебе ж міліція спинить!

...З міста Юрко повернувся не один. Привіз бабцю. Попросив дозволу в неприступної приютської обслуги погуляти з нею містом і — «викрав» стареньку.

— Ти мене умикнув, як наречених колись умикали, — сказала на те бабця й усміхнулася всіма зморшками обличчя.

Повернувшись, Юрко поставив машину назад у двір. Допоміг бабці вибратися з неї. Обережно провів до хати.

Спинився на порозі. Високий, плечистий. Бабцю пропустив поперед себе. Маленька, висохла, вона стояла з винуватим виглядом на зморщеному личку.

Надидавши в кімнаті колючий материн погляд, Юрко їй твердо промовив:

— Запам'ятайте: віднині і назавжди місце бабусі отут. І хай тільки спробує хто скривдити її!

Мати знітилась, якимось аж ніби зіщулилася вся. А потім винувато опустила голову:

— А я хіба що? Най буде. Я вже й сама каюсь. Простіть, мамо...

НЕЗГАСЛА ЗІРНИЦЯ

Південне небо аж поблідло від спеки. Море лащиться прозорими зелено-синіми хвилями до піскуватого берега. Полудень.

У такі години кримські пляжі пустіють. Курортники забиваються під навіси, втікають від немилосердно палючих сонячних списів у парки, пересиджують жаринь.

Лиш бувалі пляжники, що знають ціну кримському сонцю, не покидають берега, смажаться до сьомого поту на піску, бовтаються в солонуватому літеплі.

Але таких мало.

Сьогодні ще пустиннішим видався невеличкий майдаїчик між лікувальними пляжами двох дитячих санаторіїв — улюблена місцина курортників-«дикунів». Серед тих небагатьох сміливців, які печуться на золотавому піску цього міні-пляжу протягом дня, — Артем Остапович Човненко — немолодий, але ще стрункий, високий і симпатичний чоловік з лев'ячою гривною, запорошеною сріблінками неблаганної сивини. Захистивши очі окулярами з продовгуватими темно-зеленими скельцями, він стоїть проти сонця, закинувши трохи голову й вивернувши руки кулаками вперед. Таким чином підставляє променям менш засмаглі місця свого тіла.

— І що ви грієте, цікаво? — хихикає незлобливо повнотіла молодиця, яка лежить неподалік. — Та

зараз стоячи добре смажити хіба що лисину,— додає вона, блиснувши рівними рядками зубів, й припружує під окулярами-консервами хитрі очі.

Артем Остапович відходить, граючи мускулами. Починати розмову або, тим паче, заводитись з незнайомою людиною йому не хочеться. Хоча й міг би їй цілу лекцію прочитати про те, як слід приймати на морі сонячні ванни, щоб не наловити, бува, на тілі пухирів. Йй, між іншим, така профілактична бесіда не завадила б. Бо ж, диви, яким плямистим загаром обзавелася. Видно, у перші дні передала куті меду...

Човненко розправив ляне покривало, ліг бронзовою спиною до сонця й почав переглядати купку газет, які придбав дорогою на пляж у кіоску біля входу до міського парку. Аж тут почув поблизу поскрипування під чиймись ногами піску.

Оглянувся. До води, побравшись за руки, йшло двоє: стрункий, широкоплечий юнак і дівчина з каштановою мичкою, в лапатову купальнику. Молоденькі — либонь, щойно зі школою розпрощалися. Та й на морі, з усього видно, недавно. Навіть засмагнути добре не встигли.

Он вони зайшли в море. Якусь хвилину по-дитячому бризкали одне на одного водою. Дівчина ухилилася й заливисто сміялася.

Потім рядочком попливли на глибочінь: він уперед, а вона слідком. Полягали там на воду горілиць, голова до голови, й загойдалися на зеленавих хвилях.

Невдовзі вони повернулись й знову затіяли гру: плавали наперегони, пірнали, ловили одне одного, кружляючи й перекидаючись, як двійко дельфінів. Над ними снопами здіймалися бризки, які перлами світилися проти сонця. Пригорщами розсипалися вигуки захоплення, безтурботний сміх...

Артем Остапович і дихати перестав. Спостерігав за ними широко розплющеними очима.

І через якусь мить уже бачив себе на місці того хлопця. Ні, ні, не таким підтоптаним, а юним, дев'ятнадцятилітнім. Це ж не тамтой, а він сам вносить з води каштанокосу дівчину — свою Мариночку. Це вона обвиває руками його шию й довірливо схиляє на плече голову.

Він обережно несе її, важко ступаючи по грузькому пекучому піску. Обминає білі наметики, розпростерті мліючі тіла. Несе туди, де невисока тополька кидає куцу тінь на їхнє простираadlo. Марина мовчить і вся ледь похитується в такт його ходи.

Та за крок-два до дерева вона враз вислизає з рук і мчить зі сміхом назад у море. Лиш вибризкують з-під струнких ніг прямо в груди Артема, який поспішає слідом, піщані фонтанчики...

Нарешті Човненко відвернувся й заплющив очі. Й тут з глибини пережитих років зазвучав голос, звернутий до нього. Маринин голос!

— Ну, то що ти вирішив, Артемцю? Поїдемо до вчительського інституту чи на південний берег Криму?

Їх — робітників заводу сільськогосподарських машин — поставили перед дилемою. Мовляв, вибравте собі на смак: або направлення на навчання, або захоплююча мандрівка на південь.

Придумав все це, звичайно, Марко Костиця — їхній директор, простий собі, як на перший погляд, дядько, а насправді хитрющий і лукавий — глибокодумний психолог. Його розрахунок був простий: наберуть охоти Артем з Мариною вчитися — добре. А поїдуть відпочивати — ще краще. Вони ж бо опісля назад повернуться. Таким чином завод не втратить двох сумлінних трудівників.

Артем пригасив збудження в очах і почав хитрувати:

— А що вирішила ти?

— Знаєш,— зітхнула без усякої підробки Марина, — нам і через рік не буде пізно до інституту. А от у Крим поїхати... Чи трапиться така нагода ще коли-небудь?

Хлопець був на десятому небі. Як добре, що вона вгадала його думку!

Артем Остапович провів рукою по обличчю і зітхнув. Дивився на невисоку топольку. Тоді вони теж ховалися там у затінку. В перервах між купанням сперечалися. І нишком цілувались...

Човненко від раптового здивування знову подих затамував. Нинішня тополька була точнісінько такою, як тоді. Що за чудасія? Невже вона зовсім не підросла?

Такого не могло бути! Видно, та, що була свідком їхнього кохання, постраждала під час війни. А пізніше на тому місці хтось посадив іншу. Як же він не звернув на це уваги раніше, адже останнім часом уже разів зо три був тут?

Та ні, про топольку він не забув. Щоразу, приходячи через стільки літ по війні на це місце, в подробицях згадував кожен проведений разом з Мариною день, кожен епізод, нехай хоч і незначний. Ходив слідами далекого кохання, і спогади пекли душу. Еге ж, не тішили, а пекли...

Війна... Вона перервала їхню першу в житті таку чудесну відпустку. Вона зазіхнула на їхні мрії. Та ні, на щось значно більше...

У 1944 році Човненко почав слати Марині листи одразу ж, як тільки Червона Армія звільнила від ворога рідні місця. З Тернополя, Львова, Будапешта, Праги. Слав і з Австрії, де деякий час служив після війни. Але відповіді не було.

Аж у 1947-му повернувся додому. Розшукав Маринину матір і... почув страшну звістку. Його кохану — зв'язкову партизанського підпілля на Поділлі — закатували фашисти.

Він таки закінчив педагогічний інститут. Але усієї повноти радості, передчуттями якої жив у молодості, не одержав. Намагався створити сім'ю, однак нічого не вийшло. Проклята війна безповоротно викрала його таке вже близьке щастя...

Відколи Човненка покинула дружина, він майже щоліта став навідуватися під час відпусток до Криму. Жив спогадами про Марину.

Знав, що нічим не відшкодувати цієї величезної втрати, ніколи більше не бачити йому коханої живою. Але він чув її голос. Чув дзвінкий, наче гірський струмок, сміх.

Вона стала для нього зірницею, яка давно вже згасла, але світло її ще линуло з висоти. І якоюсь мірою зігрівало його невлаштоване життя...

Артем Остапович не міг намілуватися молодою парою.

Підвівся, запалив сигарету. І несподівано для самого себе запропонував:

— Хочете, я розкажу вам про цю тополь?

Розказував...

І тополька слухала. І вітерець теж, який прилетів сюди й сховався серед листя, аби перечекаати полудневу спеку.

МАРКО

Сьогодні надворі від самісінького ранку кружеляє снігопад. Не хурделить, ні. Сніжинки спадають додолу спокійно, точнісінько так, як би у садку при погідливому небі мали спадати вишневі чи яблукові

пелюстки. За півдня чорна земля забіліла. Якщо й розгуляються тепер морози та вітри, для озими це вже не страшно.

Дивлюсь у вікно, і серце сповнюється радісним щемом. Настрій — хоч пісню співай. Я й співаю. Сиджу вдома в теплій затишній кімнаті з баяном та пробую нову мелодію й слова. Отак — першим голосом, сопрано. А так — тенори, альти. Баси вступають у цьому такті... Готуюся, одне слово, бо ж увечері чергова репетиція...

Аж двері — рип! На порозі з'являється мій Петрик у червоному галстуці. За спиною ховає щось. Напевно, знову свіжий номер «Зірки». Взяв собі за правило, перш ніж за уроки сісти, перечитає всенюку газету. Обов'язково натрапить на щось таке, що я чи дружина маємо неодмінно розтлумачити йому.

От і зараз він до мене — бочком-бочком.

— Тату, ти комуніст? — питає.

Хіба він не знає того? Я аж видивився. Вже силкуюся вгадати, куди цього разу він загне.

— Розумієш, — підступає Петрик до розмови серйозно так, по-діловому, — «Зірка» ось конкурс оголосила. Просять надсилати розповіді про комуністів, їхні трудові подвиги. А от приписка: і про своїх батьків-комуністів оповідайте, про найбільш пам'ятне з їх дитячих і піонерських років. То ти, тату, того... Розкажи щось цікаве про себе, а я напишу. Може, приз виграю...

От халепа. Ну звідки в мене ті трудові подвиги? Я ж не дояр, не комбайнер. Усього-на-всього худкер, себто художній керівник. Правда, ніхто не дорікне, що ледачий. Присвоїли он нашому сільському хоріві звання народного. Та в цьому заслуга, звісна справа, не моя, а людей, які співають у ньому.

Все ж, як мені бути? Нічого не сказати синові — негоже. А про що розповіси? Ну, хіба про що-небудь пам'ятне з дитячих років...

Гм, дитинство... Не солодким було воно тоді, одразу по війні. Не те, що тепер. А все ж було. Нехай і босе та часто-густо напівголодне... А радощі свої були. От, приміром, парусинові туфлики. То ставало цілою подією, коли мати нарешті приносила їх тобі якогось дня з міста. Хизувався ними довго, принцом почувався. Хоча й не переставав мріяти про справжню взуванку, оту, що з самої шкіри. Бо-дай би деньок таку поносити!

Або сліпий Марко... Хто такий Марко? Ні, ні, не подумай, що то дядько якийсь там. Це в нас коня одного так прозвали. Колись він був красенем незвичайним. Височенний, гнідої масті. З крутою шиєю, як у лебедя. Носив на собі відважних кіннотників.

Пізніше, на другому чи третьому році війни, коли кінь підтоптався трохи, його передали в обоз. Снаряди доставляв на передову. Вже як викурювали фашистську нечисть з подільського краю, потрапив у халепу. Воза вщент розтрощило, а самого так зранило, що й надії не було. Тож і залишили його в нашому селі бійці, коли вирушали далі, на захід.

Виходили коня жінки-солдатки і ми — дрібна малеча.

Відтоді й прилипло до нього з чиеїсь легкої руки оте прізвисько. Бо в тому останньому своєму бою йому вибили око...

Здорово виручав потім Марко людей. У плузі ходив. І в борону його впрягали. У жнива звозив з лану снопи на тік. Взимку крутив кират... Еге ж, мати на той час у колгоспі хай і сліпого, але справжнього коня — то було велике діло!

Коли вже трохи втерли злидням носа і надбали цілий табунець коней, Марка звільнили від тяглових робіт. Геть-бо зістарівся, знемічнів. Тепер день при дні ходив собі на пасовище з молодими лошатами. Але, гадаєш, він відпочивав, пасся? Дзуськи! Ми не давали.

Либонь, по собі знаєш, як хочеться в такому віці чогось незвичайного. Кортить же тобі промчати через усе село з Васьком на «Яві»? Правда, нам тоді мотоцикли навіть і не снилися. А от на коні покататися...

А спробуй підступитися до котрогось лошака! Вони ж не об'їджені, вважай, що дикі. В один мент розтопчуть. Інша річ Марко...

Ото й їздили на ньому по черзі. Втіхи, коли вникнути, мали небагато. Марко був страшенно худючий — хребет гострий, мов дошка. Натовчеш, бувало, за день те місце, на якому сидіти належить, так, що ввечері ледь дибаш врозкарач додому. Але наступного ранку про все те забуваєш і знову за своє.

І байдуже, що ти не в сідлі, що без вуздечки, що не летиш із шаленою швидкістю. А все-таки видряпаєшся на Марка верхи і обов'язково уявляєш себе не інакше, як Чапаєвим, або Щорсом, або Будьонним. Більшого щастя ми і не знали.

Мучили отак-о бідну худобину. Проте Марко зносив усе терпляче. Добрий був.

А зараз мені здається, що зовсім він і не відчував ніяких прикрощів. Навпаки, радів, що не чує більше посвисту куль над головою, і залюбки вигуцькував на порубцьованій спині нахабнуватих хлоп'яків. І, може, якраз від того по-старечому теж був щасливий. Хто його знає...

Але байдикував Марко не весь час. У жнива знаходилася і для нього робота. Відгортав на току половину від молотарки. Ото впряжуть його в шлею

з подовженими посторонками, до них вцеплять звичайнісіньку драбину, поставлену на ребро, — і гайда!

А побіля Марка хто ж, як не ми — хлопчаки? Корівок — годувальниць наших — зганяємо в гурт і пасемо по черзі. Решта — на тік. Один конем править, інших двоє драбину підтримують. Кипить робота. І не тому йдемо сюди, щоб, нарешті, спробувати заробити собі на справжні черевики. Просто нам, як і належить піонерам, не личило залишатися в цю гарячу пору осторонь турбот, якими жили дорослі. Та й повинні ми були допомагати. Нікому було більше. Чоловіків половина з фронту не повернулась, а жінки і так працювали тяжко.

Якось у розпалі жнив і здійснив наш Марко подвиг. Чого ти усміхаєшся? Ось послухай.

Того дня на обіді я довго не затримався. Хлебнув кухоль молока, окраєць хліба за пазуху — та й назад на тік. Щоб Марка, поки кінчиться перерва, крадькома зерном погодувати. Це ми так з хлопцями умовилися. Сьогодні моя черга. Отак-о й відходжували трохи його за літо, віддячували за наші гарцювання на пасовищі.

Біжу собі, під полудневим сонцем ніжусь. Вдаю із себе машину, надуваю щоки, гуду, везу вантаж. А ногами виробляю в пилюці таке, що за мною через вулицю цілий шлейф тягнеться, мовби і справді півторатонка мчить:

На польовій дорозі пилюки нема, не натерли ще. То я й перестаю гудіти. Повагом іду й вдихаю на повні груди гаряче, настояне на густих ароматах нив повітря.

І раптом зупиняюся, здивований. Приблизно посеред путівця, що веде од току до села, стоїть мій Марко мов укопаний. А довкруг нього викручується хтось, руками розмахує. Що за мара?

Підходжу ближче. А то дід Данило — завтоком — на Марка круком налітає. Вихльоскує його прутом по худих ребрах, з місця намагається зрушити. Чого це він до нього причепився?

Та от запримічаю на спині в Марка здоровенного лантуха. Із зерном, з чим же іще? Ясне діло!

Кінь вуха шулить, єдиним оком поводить недобре, похропує час від часу. Та все норовить копитом дістати свого напасника.

Дід Данило вже добряче лоба нагрів. Повні щокі його вогнем палають, хижі очі блискавки жовті викрешують. Та вдіяти нічого не може. Марко вперся, як віслик.

«Так тобі й треба, хапуго нещасний!» — обурююся, а вголос запитую безневинно:

— Що це ви везете, діду?

— А твое яке собаче діло? — огризається той грубо й далі смикає за вуздечку та прутом вицвяхкує. Я морщуся, мовбито він не коня, а мене б'є. Шкода Марка, мені аж серце кров'ю обливається.

— Мені-то яке діло? А от дядькові Івану... — Це я про начальника над усіма колгоспними сторожами, якого гірше вогню бояться. — Зараз я його знайду й покличу!

Завтоком умить збілів.

— А я хіба що? — лепече. — Осьо полови взяв для поросяти трошки. Слухай, дорогий! Тебе цей чорт гандрабатий знає. Поможі мені. Виручи! — Він ладен був на коліна переді мною впасти.

Ага, полови! Я показую дідові здоровенну, яку тільки можу скрутити, дулю. В кишені, звичайно.

Виручи! Знайшов дурного. А ти нас виручав, коли ми, голопузі, з голоду пухли? Жував з кулака хліб, а нам хоч би по крихті дав. І собаками травив, коли, бувало, в садок до тебе заскакували. Того, хто попадався до рук, ременем до крові збивав...

А зараз на току які коники викидає? Коли жінки на обід ідуть, облапує їх, щоб не взяла котрась, бува, курям жита. За ту пригорщу, що Маркові тихцем візьмеш, ладен тебе живцем без солі з'їсти. А собі, бач, цілими лантухами тягне...

Я відвертаюся з огидою від нього і справді йду шукати дядька Івана. Знаю, що дід Данило нікуди вже не дінеться. Міцно у пастку вскочив. Надумав, дурень старий, Марка бити. До нього ж з ласкою треба...

Судили потім того гада. Надто вже загребуші руки мав. Не тільки вдома хліб крадений знайшли у нього. Ще й на току, в скирті, приховав чималу купу. А викрити його Марко допоміг. Розумний був!

...Петрик слухав з таким захопленням, що аж рота роззявив. Потім спохопився:

— Я, татку, обов'язково про Марка напишу. Треба, щоб й інші знали цю історію.

Потім батько й син довго сиділи біля вікна і замислено дивились, як за вікном кружляли й кружляли пухнасті сніжинки. Дбайливо вистелювали землю білою ковдрою. На новий урожай, на нові достатки.

ДЕ ТИ, РЕВУХО?

Карпо Андрійчук — на сьомому небі. Інші, бувало, коли на пенсію виходили, заледве у розпач не впадали: як вони тепер без роботи будуть, а робота без них? Та й виходить, що життя до фінішу котиться, все ближчає остання межа. Та то все для слабкодухих. О, він знайде, чим зайнятися. Будував плани, один з-поперед другого приваблівіший. Вільний козак: хочеш — йди до лісу по гриби або порайся собі у тепличці (сам зробив у сарайчику

побіля комунального будинку!) — викохуй тюльпани, гвоздики чи хризантеми й торгуй собі потихеньку на базарі. А коли не хочеш, то байдики бий, а що? Теж заняття.

Правда, найперше, що він намітив, — це з'їздити у рідне село й набутися там донесхочу, бо раніше все ніколи було. Як не є — робота! Коли відпустка підходила, кортіло до моря чкурнути чи там до Трускавця або Моршина. А коли заскакував часом до сестри, щоб картопельки, скажімо, взяти чи курочку якусь вхопити, то хіба це відвідини?

Інша річ тепер. Вистачить часу, щоб по селу ходитися, погомоніти з людьми. Все законно — на пенсії людина.

Проте в селі він уже другодні занудьгував. З ким намічав, зустрівся учора. А що далі діяти? Сестра з дочкою та зятем ще зранку пішли на роботу. І на вулицях нікого не видно. Як на те, і крамниця зачинена. Виходить, сиди сам-самісінький у хаті та до стін балакай.

«Куди ж то його податися? — міркує Карпо зничев'я. — Може, на Ревуху подивитися? Літ зо тридцять не був там. Ого візьму велосипеда, щоб ніг даремно не натомити, — і в дорогу».

Ревуха... Дивна назва, чи не так? Старі люди подекують, що у сиву давнину джерело потужне було і вода аж з гулом виривалася із земних нутрощів. Такою Ревуху Карпо не застав, але назва залишилася й по сьогодні.

Еге ж, Ревуха. Скільки споминів приемних пов'язано з нею! Пасли корів у тому видолінку, коли хлоп'яками були. А вода яка смачна! І крижана, крижана — аж зуби виламувало від неї.

Андрійчук котив неспішно путівцем, розімлівши від спогадів. З обніжка, порослого травою, з-під переднього колеса велосипеда табунцями зривали-

ся коники, й вітром їх зносило геть аж на край конюшинового лану.

«За цим пагорбом якраз і буде той видолинок»,— зраділо виринула у голові гадка, й Карпо жвавіше натис на педалі. За якусь хвилину велосипед уже сам покотив схилом, аж вітер засвистів біля вух.

Те, що відкрилося Андрійчковим очам, примусило його різко загальмувати. Бо ж не пишний куц свербивусу, що колись ріс трохи вище джерела, побачив він перед собою, а два довжелезних кургани, вкритих плівкою й наповнених, вочевидь, сінажем.

А де ж Ревуха? Підійшов ближче, ведучи за руль велосипеда. Нема. Невже засипали-затовкли, коли вибирали землю з траншей, готуючись до косовиці конюшини? Біда! Навіть знаку не залишилось.

Та ні, є начебто знак. Он якийсь струмочок зливається посеред видолинка. Ним стікають соки, вичавлені з траншей.

Аж вибухнув Андрійчук.

«Згубити таку красу! Та це ж...»

Він не знаходив слів.

«А я ще розвішав вуха вчора, слухаючи, який-то господар Павлусів Яшка. Фермських приміщень, усіляких там культурно-побутових комплексів понабудовував. Шосейку аж через село зробив. Це все добре, а нашу Ревуху знищив. Значить, людина без душі. Так йому і скажу».

Карпо розвернув велосипеда і помчав до села. Не через пагорб, а цим же видолинком, щоб скоріш було.

За півкруглим вигином побачив корову, що сховала морду у духмяній руті, а неподалік і пастуха.

«Ніби Митро Павлюк? Він! Парубочили разом... Либонь, теж на пенсії вже. Давно не бачились. Працював бригадиром».

Андрійчук спинився. Треба хоч трохи виговоритися, бо дуже вже гірко на душі.

— Як це ви допустили таке? — Карпо почав напрямки. Павлюк аж звівся на прями й спантеличено закліпав.— Ніби й люди серйозні, самі керували, а такого натворили.

— Ти це про що? — все ще ніяк не міг второпати Павлюк.

— Як про що? Про це...— Карпо тицьнув у той бік рукою, звідки приїхав.

— Сінаж? Але там все ніби так, як книжка пише...

— Книжка... І про Ревуху в тій книжці написано?

— А при чім тут Ревуха?

— Ти диви, ще й дурником прикидається!

— Та не кипи ти, розкажи про все толком.

— Де тут у вас той толк? — ще більше лютував Карпо. — Знайшли хазяїна — Яшку Павлусевого... Побачили, що два свинарники построїв, то вже носитесь з ним, як з писаною торбою.

— Ти нашого голови не чіпай! — раптом набився Павлюк.— Хто тобі дав право нізащо паплюжити людину?

— Як нізащо? А хто зничтожив Ревуху?

Павлюкові очі округлилися. Він вмовк, неначе вдавився чим-небудь.

«Ага, вцілив!» — зрадив Андрійчук і знову пішов в атаку:

— Думаєш, я це так залишу? Завтра, ні — ще сьогодні поїду додому. Я ж стільки років проробив у соцзабезі, мене і в райкомі знають, і в райвиконкомі. Знайду управу. Таку красу згубити!

Павлюк перевів подих, підбив вище солом'яного бриля. Якась дивна іскорка промигнула в його строгих карих очах.

— Що ти, чоловіче добрий, верзеш? — запитав він, ледь примружившись.

— Це ти верзеш. А ще газети читаєш. Знаєш же, які постанови он про охорону природи приймаються в нас. І захищаєш Яшку. Та він, якщо хочеш, злочин вчинив. Дивуюся, невже не дорога тобі Ревуха?

Павлюк, замість того, щоб зніяковіти, навпаки — широко посміхнувся.

— Ех, Карпе, Карпе. За те, що газети регулярно читаєш, хвалю. Дехто нині чомусь навіть цього не робить. А дарма... Може, я й не маю права тебе критикувати, але все-таки скажу. Зле, що ти стільки літ обминав село наше. Воно ж під боком у твого соцзабезу. Можливо, боявся, що тобі дорікнуть: мовляв, від землі відірвався? Як не кажи, а ти таки одірвався... Як корів тепер доять чи корми готують, ти ще пам'ятаєш. А от чим люди живуть у селі, що їм болить, це з наскоку не осягнеш. Ти не ображайся, що я як на політзаняттях тлумачу. Як тільки додумався, щоб хтось, бодай і найчерствіший з усіх черствих, та й зміг таке джерело затоптати. Жива наша Ревуха! Ти просто заблукав. Вона не у цьому видолинку, а ще через один пагорб. Он там, метрів за сто звідси... Дзюрчить, виспіває. Так само кличе до себе людей і обдаровує цілющою водицею. Ми там гвардійський порядок навели. Не самі, звичайно, — дякуючи Якову Павловичу. Джерело обклали дубовими цямринами. Ковшика на цвяшку повісили, щоб не кепкою зачерпувати воду. Лавку закопали, насадили верб. Поїдь, подивися. А ще, може, міжколгоспну базу відпочинку збудуємо там. Голова вже заїкався. Адже ж вода цілюща...

Андрійчук стояв ні в сих ні в тих. Де й подівся півнячий запал. Було соромно.

«І смикнуло ж мене з цим селом... Краще сидів би вдома та квіти доглядав, ніж оце витратити час на дурниці!»

Іхати до Ревухи розхотілося. Рушив видолинком до села.

— Та не карайся вже так,— кинув йому навздогін Павлюк.— Ввечері приходь до мене. По чарці вип'ємо, побалакаємо...

Карпо навіть не оглянувся.

ІХАЛА МАТИ ДО СИНА...

Коли тролейбус рушив, Ігор мимоволі зиркнув на годинник. Ще двадцять хвилин до відходу поїзда. Встигне! І посадить, і попрощається...

Незручно вийшло. Заслухався лекцією Проскурина. А спочатку думав, що доведеться нудьгувати на політекономії. Цього разу знову суперечка зав'язалася. Він і собі загорівся. Цілу перерву проговорили. Тепер ось — цейтнот.

Тролейбус м'яко погойдувався, ніби з ноги на ногу переступав. Ігор задивився у вікно, милувався містом. Воно змінилося прямо-таки на очах. Всюди кумачеві прапори та гасла, і стовпи кумачем оповиті. Навіть балкони на висотних будинках яскравіють багрянцем. Промовисті кольори свята.

Ах, свято! Ігореве серце нараз пойнялося щемом. Подумав про Оксану. Скільки переконував учора, щоб залишилася в місті на святкові дні. Пішли б на демонстрацію. Вона ж іще не бачила, як тут гарно,—перший рік тільки вчиться. Потім зібралися б з друзями, влаштували б студентську вечірку, повеселились.

Не захотіла. Ігор твердив собі так, аби розсердитись на дівчину. Хоча достеменно знав, що інакше

не можна було, конче додому їй потрібно. Їхати далеко, напередодні свята не дотовпишся за квитком, бо ж студентства ой-ой скільки у місті. Тому й відпросилася з лекцій на два дні раніше. Вона ж у матері єдина, а у тієї буряки. Запарилася сама, он люди вже закінчують норми. А їй хто допоможе? Окрім доньки, сподіватися ні на кого. Ото й їде сьогодні Оксана.

Ігор зітхнув. І прислухався: в тролейбусі несподівано поміж людського гулу вихопився голос явно не з подільською говіркою. Вуха майбутнього філолога зафіксувало ледь вловиме прим'якшене «ль». Колись чув таке на Дніпропетровщині.

Озирнувся — збоку сиділа середніх літ смаглява жінка. Біля ніг — повна сумка й клуночок. Вона саме запитувала про номер тролейбуса.

— Та се четвірка, — пояснювали пасажири. — А вам куди потрібно?

— До автостанції.

— На міжміську чи приміську?

— На приміській була вже. Там автобусів катма. Познімали з маршрутів.

Іногородній смаглявці пояснили, де слід зійти, аби потрапити на міжміський автовокзал. До потрібної зупинки було неблизько, тож розпочата розмова тривала:

— А ви до кого їдете, жіночко?

— До сина. Він в армії служить. Оце перекинули їх у ваші краї на допомогу колгоспам. Я й подумала собі, раз він уже ближче, то чому ж не завести йому гостинців перед святами? На тій станції сказали, що міжміські автобуси ходять. А мені до Глушківцево потрібно.

— До Глушківцево? — прохопилася швидкоока молодичка в барвистому одязі і яскраво нафарбована. — То се туди, як на Вінницю...

— Зачекайте, — несподівано втрутився Ігор. — Навіщо жінці ваші Грушківці? Це ж зовсім у про-тилежний бік!

Хлопець узяв конверт, пробіг очима зворотну адресу. Так і є: Глушківці. Його району село, не раз випадало там бувати.

— Слухайте, тітко, — привітно заговорив, — зійде-те зі мною разом. Я допоможу вам дістатися, куди треба.

Він рішуче підхопив натоптаний клуночок та сумку і рушив до виходу. Краєм ока побачив, як модниця накопилила губи. Жінка слухняно заквапила-ся слідом.

Правда, коли вже опинилися на тротуарі, розгублено, аж наче лякливо, запитала:

— А як же автовокзал? Здається, ми не доїхали до нього?

— Тіточко, не турбуйтеся. Бачите он ту лавку? — показав у бік скверика, що починався одразу біля зупинки. — Сідайте там і підждіть. Я повернуся хвилин через десять. Тоді й поясню все. Домовились?

Та розгублено кивнула. Ігор вловив у її очах настороженість. Проте заспокоювати жінку було ніколи, побіг до вокзалу. Поспішав уже не на жарт — до відходу поїзда залишилося не більше п'яти хвилин.

Назад уже повертався спокійно, не кваплячись. Ніби обійшлося. Оксана спершу ніби й сердилась: міг би заради її від'їзду, мовляв, і з лекції дременути. Та згодом посвітлішала вся, видно, їй було приємно, що перед від'їздом побачила хлопця. Навіть крадькома цмокнула його в щоку, перш ніж сісти у вагон. Він і досі затуляє долонею те місце, пильнує, щоб вітер-пустунець не здмухнув з лица той неспівливий доторк дівочих вуст.

Подумки Ігор знову повернувся до незнайомки, яка чекала неподалік. Зараз він допоможе. Навіщо їй автовокзал? Поки достойться за квитком, поки діждеться автобуса, то й звечоріє. Кого знайде вона поночі в Глушківцях? А так — сядуть знову на тролейбус і поїдуть на південну околицю міста. Посадить її там на будь-яку попутну автомашину. Село ж бо на трасі лежить. От і дістанеться за якусь годину до місця. Він сам завжди так робить, коли пошвидше треба дістатися додому...

Он уже й зупинка. І лавку видно. Але ж... на ній нікого немає!

Ігор огледівся навкруги. Ні жінки, ні її клунків.

«Оце так okazія!» — присвиснув. І тут пригадав оте занепокоєння в очах жінки.

«Певне, я здався їй торбохвatom. Злякалася і накивала п'ятами подалі від гріха,— скрушно подумав хлопець.— Ех, це ж побула би з сином подовше. Яка ж це радість для солдата — приїзд мами...»

Постовбичив ще кілька хвилин біля лавки. Відтак спересердя махнув рукою і зібрався вже було йти. Огледівся востаннє. І таки побачив жінку, яка поспішала до нього з іншого боку.

— О, ти так швидко? А я збігала оце за пиріжками на дорогу. Бери, пригощайся!

Ігор стояв трохи зніяковілий. Машиналино простягнув руку за пиріжком, подякував. А потім радісно посміхнувся і сказав:

— Ну, що ж, поїхали!

ВЕСІЛЬНОЇ ГРАЛИ МУЗИКИ

Музики старалися. Чепурненький метушливий дідок, розчервонілий од випитого, усе підштовхував ліктем під бік такого ж сивовусого, як сам, сусіду:

— Ти тільки послухай, Тарасе. Оце оркестр! Куди нашим пущівірінкам! Чув якось їх у клубі. Не грають — пілікають. А це — справжній клас! Сказано, з міста. Диви, диви, що отой пелехатий на своїй дечці зі струнами виробляє! А труба... Аж липовий цвіт обсипається...

Коли оркестр примовкав, до діла бралася старша свашка. Вже й захрипнула геть, вигукуючи, кому черга перепивати. Це ж не жарти: у довжелезному курені, критому брезентами, — майже триста чоловік.

— Перепиває тітка Варка — бабця нашого молодого. Має грошей не одну панчошу — хватить молодим і на телевізор, і на льоху, — веселила гостей свашка, й оркестр підтримував її дружним тусшем.

Мало хто брав до уваги свашчині приповідки, які, ясна річ, придумувалися на ходу, експромтом. Все ж найцікавіші повитягували шиї у бік Варки. Знали добре: пророкування щодо панчіх, набитих грошима, було наївною казочкою. Просто хотіли довідатися, якого папірця покладе на тарілку мати Костикового батька: бодай фіолетового чи, може, ще менше? Проте баба, зігнувшись, довгенько копирсалась, — так що і не роздивилися...

У Костика вже ноги підкошувалися від втоми. Не весілля, а каторга! До молоді — пішки. А це через усеньке село. Кілометрів з чотири буде. Та ще в таку спеку. Й обов'язково у піджаку та при галстуці. Потім до Будинку культури на урочисту реєстрацію шлюбу — і назад. Тепер-от від молоді — додому. Але й тут стій. І все кланяйся, усміхайся та цілуйся з усім селом. Хто тільки цей обряд придумав!

Костик скоса зиркнув на Оленку й пом'якшав, вона мужньо трималася. Молодець! А він, бач, зовсім розкис. Ще би витримати день-два. А там...

Костик широко зрадів, коли до столу наблизилася бабуся Варка. «Прийшла-таки, хоч і недомагає вже. Дороженька ти моя!» — геть розчулився. І враз перед очі сплигло, як у дитинстві, бувало, накупавшись до паморочення в голові, дорогою додому завертав інколи на хвилику до бабусі. Варка й не знала, куди посадити внука, який для неї, звиклої до самотнього життя, був таким дорогим гостем. Ніяк не могла натішитися ним...

Стара світилася сьогодні кожною зморщечкою, Рада за онука. Гарну собі господиньку вибрав. Дарма що далеко ходив, ноги шовечора збивав. Зате з роботящого роду!

Варка довго провозилася, поки розплутала тремтливими пальцями вузлик у кутику носовичка з голубеньким крайком. Коли нарешті впоралася, то не на тарілку поклала гостинця, а тицьнула щось молодому прямо в руку.

Костику стало ніяково. І жаром обдало водночас.

«Бідолаха, монети сує», — подумав і нагнувся, щоб, як годиться, почоломкатись зі старою.

— Це золоті дві п'ятки. Дивись, не згуби, — гаряче зашамотіла внукові на вухо. І вже вголос додала: — Нехай вам у всьому щастить, мої лебедяточка!

Костик спаленів увесь. «Золоті? Звідки вони в неї? Дива, та й годі!»

— Перепиває дядько Гнат килим і котушку ниток, щоб молоді надбали собі повну хату діток, — хрипіла далі старша свашка. А Костик все не міг забути бабині п'ятки.

Не втерпів. Вибрав зручну хвилину й шепнув про них Оленці. Та міцно потисла у відповідь Костикові пальці. Він так і не зрозумів, рада вона чи ні.

Ніяк не міг заспокоїтися. Несподіваний набуток, очевидно, ще царської чеканки не викликав чомусь ні захоплення, ні відчуття щастя. Навпаки, муляв його. Костик гарячково прикидав і сяк і так, звідки у баби взялося золото. Адже ж кого не спитай у селі, той підтвердить: не із заможних Варка...

«Ні, людоньки, не з любові прилип Петро до тієї попівни. Золото в неї таки лишилося...»

Костик аж здригнувся. Звідки це? Петро — то його батько, який невідомо чому покинув колись маму. І його, малого. Вдруге оженився в сусідньому селі. Пішов у прийми до якоїсь молодиці. Костикові досі не випало ні разу навіть бачити її.

Але хіба вона попівна? Просто, подекували, дід чи прадід її правив у церкві. До війни ще. Отой її предок давно помер. А в спадок залишилося старовинне ліжко дерев'яне. З різьбленими бильцями. Якось навесні, коли хату білила, винесла жінка те ліжко й інше манаття надвір. Дитинча її з сусідським хлопчиком гралося. І виколупало з бильця якийсь потаємний кілочок. З дірочки й посипалися п'ятки...

Вечері сусідка прийшла до попівни на справу. Її синкові, бачте, менше монет дісталось, тож почала вимагати, щоб порівно поділитися. А та в позу стала. Мовляв, жодної не дам, бо то моя спадщина. Суперечка скінчилася тим, що в обидвох золото конфіскували. Та, видно, не все. Таку історію колись розповідала мати Костикові.

«Ага, ага, людоньки, на золоті женився Петро. Та й не має щастя. Пити он почав...»

Ці фрази, чути колись у дитинстві, тепер зринали одна за одною, мовби в калейдоскопі, обпікали вогнем Костикову свідомість. І сором викликали та біль. За батька. Бо таки геть опустився. Навіть на весілля не прийшов. П'є...

— Перепиває тітка Маланка гроші, щоб молодятам життя було хороше, — невгавала старша свашка.

Весілля вступало у коротку липневу ніч...

А рано-вранці молодята були в баби Варки. Оленка ніяк не могла збагнути, для чого потягнув її сюди Костик. Поспати би ще якусь часинку. А він схопився ні світ ні зоря, вхопив її за руку і гайда!

Стара зустріла їх насторожено. Зрозуміла, що не в гості завітали вони так спозаранку.

Костик переступив поріг і простягнув бабі п'ятки. Сказав тихо, але твердо:

— Не можу я взяти їх. Ображайтесь чи ні, але не можу!

І враз відчув, як polegшало на душі.

Зиркнув на дружину скоса. Вона ледь помітно підморгнула йому. Мовляв, правильно, так тримати! Значить, сердитися не буде.

А бабця чомусь мовчала. Довго мовчала. Либонь, обмірковувала собі щось. Нарешті розтулилися її запалі й посічені часом вуста. Мовила сумно-сумно:

— Я ледве вмовила батька, щоб вділив тобі бодай дешицю з того скарбу... Він довго впирався, бо ж боїться своєї попівни гірше вогню... Але приніс перед весіллям. Крадькома взяв чи хтозна вже як... Думала, що так буде краще: ти ж таки кровиночка його і така подія... А ти не хочеш.— Вона зітхнула.— Може, й маєш рацію. Не в грошах та багатстві щастя...

Стара несподівано заплакала.

Костик геть розгубився.

— Та що ви, бабусю. Не плачте. Ми тепер до вас часто будемо приходити. Я дров парубаю, воду носитиму. А Оленка підлогу змие, наварить їсти. Не плачте...

Варка й справді почала заспокоюватись. Вже он всміхається крізь сльози.

— Добрий ти, синку. Як твоя мама. Й Оленка тобі до пари. Я дивилася вчора. Такі обоє гарненькі, слава богу. То й живіть собі гарно, мої лебедяточка!

...Коли Костик з Оленкою вертали додому, з бабиного садка озвалася зозуля. Кувала їм життя довгого-довгого...

ХЛОПЦЯМ ДОРОГА СТЕЛИЛАСЬ

Викликали по одному — саме так, як того і бажав Павлик. Першим зайшов Валера Бойчук. Хвилини за п'ять знову з'явився в коридорі: розчервонілий, ледь розгублений. Що не кажи, повістка до військкомату — це не запрошення на іменини. Справа серйозна.

Хлопці, які очікували своєї черги в коридорі, одразу ж оточили його. У всіх запитання одне:

— На коли?

— На двадцять п'яте, — вдавано байдуже відповів Валера і повагом поліз у кишеню за «Подільськими».

Колюні Качковському теж випало двадцять п'яте. Потім за оббитими коричневим дерматинном дверима зник Серветників Анатолій — цьому випало йти в армію двадцять третього. Ця ж дата значилася у повістках ще кількох.

Павлик Яценко заходив останнім. На нього чекати залишилися тільки Валера, Колюньо й Толик.

— Ну як, з нами? — кинулись йому назустріч, коли хлопець вийшов із кабінету.

— Нічого не дали. Сказали приїхати двадцять другого...

— Значить, підеш наступного місяця,— обізнано мовив Толик.

Колюньо співчував:

— Ет, ще мучитися, думати-гадати... Краще вже раніше...

У селі, як завжди в таких випадках, здійнялася метушня. Надвечір у дворі Серветників востаннє залементував вгодований кабанець. Розпачливе кування чулося й з дворів Качковських та Бойчуків. У Яценків було тихо.

Через тиждень, себто двадцять другого, зрання мати напучувала Павлика:

— Як дадуть повістку, то обійдеш у місті всіх родичів і знайомих, запросиш на виправини. А опісля не барися, зразу додому їдь. Бо треба й дядька Степана знайти, щоб допоміг кабанчика заколоти, й куховарку згодити, й за музику домовитись...

Повернувся хлопець з райцентру аж підвечір, передостаннім автобусом. Мати зовсім вже звелася, виглядаючи сина. А Павлик, тільки-но переступивши поріг, мов окропом обілляв:

— Мені повістку на завтра дали...

Яценчиха так і застигла з розкритим ротом. Потім враз пополотніла, сплеснула в долоні й заголова:

— Ой божечку мій, за що ж нам така ганьба! Що люди скажуть про мене!

...На подвір'ї військкомату гамірно. В одному із закутків зітхає гармошка.

А там — танцюють. Раз по раз зринають пісні. В багатьох почервоніли від безсонної ночі очі, ноги явно заплітаються.

Павлик Яценко стоїть трохи осторонь вируючого гурту. Посерйознілий, підтягнутий, він ніяково і невміло пригортає матір, яка ластівкою в'ється біля нього.

Як добре усе вийшло! Він і досі не може натішитися із своєї вигадки. Ввечері зійшлися лиш найближчі: родичі, сусіди, друзі. Погомоніли, підняли по чарці, побажали щасливої служби. У Павлика було світло і затишно на душі. Та й, здається, залишились усі задоволені. От тільки мати...

Хлопча глянув на її змарніле, згорьоване обличчя. І треба ж ото так побиватись? Карається, що виправини не вдалося справити «як у людей». Чудна!

Павлик враз згадав, як сперечались батько з матір'ю щодо його проводів в армію.

— Чула он,— ніби між іншим, сказав тоді тато,— Серветники наміряються півтори сотні чоловік на виправини запросити... Ото диваки!

— А ми їх переплюнемо: двісті запросимо,— мати йому на те.— У них баян буде грати, а ми духову наймемо. Хай знають!

— Ну, що ти надумала? Це ж не на один день — на три, якщо не більше, треба стількох людей відривати від роботи, від сім'ї. Сама знаєш, яка зараз гаряча пора у колгоспі. Осінь. Все наспіло, а ти весілля робити намислила. Кому воно потрібне?

— Ти мене не переконуй. Хто нас шанує, той прийде. Та й за чужий кошт виправини не робитиму. Слава богу, все життя працювала. Щось таки назбирала. І таки постараюсь, щоб у нас не було гірше, як у Пріськи чи Надьки. Я обсуди на всеньке село не хочу,— мати все це сказала таким тоном, що стало ясно: зробить, як надумала.

Павлик був на стороні тата, але знав: у такій ситуації свою лінію гнути — все одно що проти вітру порохом сипати. Пробували вже хлопці. Он хоч би й Митько Калеників. Батьки по шиї надавали, а таки по-своєму зробили. Ніби не він в армію йшов, а вони самі.

«Ні, таки добре я вигадав», — остаточно вирішив Павлик. Аж тут голос мамин почув:

— А покажіть-но мені, людоньки, того военкома, що мене на таку ганьбу виставив. Запитаю, чому так не по-людськи вийшло?

Павликові в грудях похололо. От тобі й на! Кинувся навперейми матері. І хоч як не хотілось їй говорити, але мусив:

— Мамо, мамо, не треба! Це я сам. Получив повістку разом з усіма хлопцями, але змовчав. Вчора так собі до міста поїхав — по магазинах походити, кіно подивитися. Руки твої напрацьовані пошкодував. Та й кому такі пишні виправини здалися? Сама подумай.

Яценчиха так і заціпеніла. Потім рвонулася до Павлика і зайшлася плачем:

— Що ж ти, синку, наробив? Як же так?

Батько ж спочатку здивовано кліпав очима, потім нараз гепнув Павлика кулаком під бік і розсміявся:

— Кажеш, воєнну хитрість проявив. Молодець! Не сподівався від тебе, синку! Тепер бачу: кмітливий воїн із тебе буде, винахідливий.

Мати все не могла заспокоїтись:

— Ти ж у мене, Павлику, єдиний. Хотілося провести тебе гарно, щоб не забував нас, щоб день цей тебе зігрівав два довгих-довгих роки.

Вона знову заплакала.

— Мамо, та хіба ж можу я забути вас і рідну домівку? — нараз охриплим голосом мовив Павлик і просвітлілим поглядом провів по вируючому людному майдані, по білоріхих берізках, що росли неподалік, по материнному обличчі, яке видавалось йому сьогодні таким змалілим, таким беззахисним, таким рідним...

ЦІЛЮЩЕ ДЖЕРЕЛО

Сонце заходилося неквапно вифарбовувати в золотаві барви бляшаний дах біленької кам'яниці. Потім торкнулося чарівним пензлем своїм віконної шиби, і та заясніла коштовними блискітками. Такі ж блискітки заграли в кожній росинці споришу, яким був рясно встелений двір.

За якусь хвилю, коли вже все довкола поринуло в щедру сонячну купіль, почувся скрип дверей. Поріг кам'яниці переступив високий, міцно збитий, ледь зсутулений літами чолов'яга в крислатому брилі та стоптаних сандаліях на босу ногу і задоволено примружився.

— Еге, — обернувся він до сіней, — деньок ниньки знову буде як на загад. Виходь, Маню, виходь. Добре прогріємо свої суглоби. Може, й скімати перестануть.

З-за його широкої спини визирнула невисока жінка в хустинці з голубими цятками на білому тлі. Обличчя привітне, але хворобливе. Вона приклала до чола правицю дашком і почала роздивлятись туди-сюди. Потім спохмурніла і вдавано сердито проказала.

— Не втямлю ніяк, чим ти тішишся, Федорку. Ліпше попросив би в бога дощу. А то не настачимо води для городу.

— Не бурчи, стара. Помаленьку наносимо. Куди нам поспішати? Лишень сполемо той кавальчик бараболі, що вчора не викінчили. Вспіємо, заким сонце підніметься. Біжи, дій свою козу. А я собак погодую.

Розійшлися. Жінка подибала до присадкуватого хлівчика — виводити на світ божий безрогу Асю з розкапшученим вим'ям. А чоловік попрямував до низенької хвірточки в плоті, що тягнувся вздовж

хати. За ним кучерявилися рядами яблуньки-скоропілки. Трохи далі височіли абрикоси впереміж із вишнями, на яких уже починали паленіти ягоди. А ще далі знову яблуньки, вже зимових сортів, груші, сливи, ягідники. Багатий садок!

Старий зігнувся над бляшанками, що правили за годівниці. Одразу ж з обох переносних будок з шиферними дашками, мов по команді, висунулися собачі морди. Подзвонюючи цепами, оцупкуваті волохаті псюги по черзі смачно позіхали, потягувалися і крутили хвостами.

— Спите, гидоли? — дорікнув їм незлобливо господар.

Позабірав годівниці й почвалав назад до хати. По хвилі повернувся з нехитрим собачим наїдком. Росяна цілина подвір'я тепер стала схожою на ковдру: на сивуватому спориші вистебнувалися слідами химерні свіжо-зелені візерунки-стьобки.

А коли й картоплю просапали на грядці й разів зо два обернули з повними відрами від криниці, то присіли старий зі старою у затінку.

— Стомилася, Маню? — лагідно поспитав Федорко дружину, бо бачив, як вона, працюючи, час від часу розгиналася й розтирала попереки. — Може, болять тобі де? То йди приляж.

— Ет, минеться. Але ти також... Затіяв ще одне сапання. Коли це ми таке робили? Та й літа не ті. Не годна вже я...

— Я ж хотів, як краще,— виправдовувався Федорко.— Бараболя любить, щоб до неї частіше заглядали з сапою. Он як тепер на колгоспному полі роблять.

Він припишк, задивився у куток городу, туди, де лопушилися широким листом огірки й здіймалися на міцних стовбурцях сивуваті, мовби вкриті легенькою памороззю, помідори. Затим знову окинув

ласкавим поглядом шуплу постать дружини й промовив:

— Потерпимо ще цей рік. Як казав нам Лександр: ще аби на великий килим настаратися, бо не мають. А машину вже купили. Урожай цього року, сама бачиш, на все буде добрий. Папіровки он наливаються! А ягоди, городина... Добрі візьмемо гроші. А восени він забере нас до себе. Обіцяв же. Квартира у нього велика. Дітись є де. Пристроїть там тебе в лікарню, підремонтуюешся. Він все може. Бог фінансів, величина! Це тобі вже не якийсь там інспектор чи ревізор...

Стара пожвавішала на виду. Зморшки розгладилися. Запалі щоки ледь порожевіли. Очі засвітилися живим блиском. Й собі докинула в тон:

— Ото дай боже тому здоров'я, хто надибав у нас під боком на те цілюще джерело й санаторію построїв. Люди на відпочинок, звісно, з грішми їдуть. А хто відмовиться від свіжого яблучка, огірочка чи молоденької барабольки? Добре Лександр нарадив. І олова! Але я більше не годна...

По обіді Федорчиха прилягла. А зажурений господар, аби не заважати їй, пішов з хати. Потинявся трохи в дворі, завернув до городу. Робота не бралася. Вернувся у двір. Проте до хати не заглянув, спинився біля воріт, щоб покурити.

Вулицею нетвердою ходою шкандибав Панас — немолодий жилавий дядько. Усе своє життя пропрацював їзовим на фермі. А відколи оформився на пенсію, сторожував біля торговельного комплексу. Любив заглянути в чарку. Побачив Федорка, підійшов, привітався.

— Хазяйнуеш? — поцікавився для годиться. Дістав цигарку. — А я, знаєш, уже дітям усе передав.

— Мої далеко, в місті, — спокійно зауважив Федорко.

Панас глянув на нього скося, всміхнувся.

— А твої й не схотіли б. Паничі...

Федорка це вкололо. Скривився, але змовчав.

«Що він розуміє! — подумав навіть спогорда. — Що з п'янички візьмеш...»

Тим часом Панас патякав про те, з чим не раз уже в'язнув до Федорка:

— Ти, чоловіче, таки продав би мені своїх вовкодавів. Нащо вони тобі? Думаєш, хтось полізе? Та тебе й без того бояться... А мені вони б дуже допомогли. Боронь боже, засну колись під п'яну руку на діжурстві, то й не оберуся лиха. А так...

Федорко не захотів далі слухати. Відвернувся від Панаса, махнув ображено рукою і поплівся геть од воріт...

...Літо збігло у щоденних клопотах. Відійшли вишні й абрикоси; підоспіли огірки з помідорами. По кілька разів на день, бувало, навідувався Федорко на велосипеді з відрами чи кошиками до санаторію. І все складали карбованець до карбованця...

Листя на деревах почало визолочуватися в осінні барви. Настав час копання городів. І котрогось вечора сказала Маня чоловікові з полегшенням:

— Пиши-но Лександру, най приїжджає.

Син не забарився. Прикотив «Жигулями» найближчої суботи.

Старі заквапилися до хвіртки, як тільки під вікнами захурчав легковик. Олександр неспішно підрулив до воріт, статечно вийшов з машини.

Лицем — викапаний батько. А от ростом не вийшов — низенький, пикатенький, червоненький. Начальство!

Федорко мовчки й стримано почоломкався з сином. Мати ж, обнімаючи його, не втримала сліз:

— Синочку ти наш! Які ж ми раді, що ти приїхав!

Коли перші, найзворушливіші, хвилини зустрічі минули, старі огледілися й подивували в один голос:

— А Ліля де?

— Нездужається їй сьогодні, — пояснив Олександр й опустил очі.

Федорчиха, правда, дивувалася для ока. Бо знала, що на невістку о цій порі завжди болячки нападали. Влітку їздила в село залюбки. Викачувалася на м'якенькому спориші, підстеливши ряденце. Ходила в ліс, де санаторій. А от восени, коли роботи багато... Ледащенька.

Олександр ніби роботи не цурався. Правда, не завжди сам здогадувався приїхати. Усе-таки зайнятий чоловік. Та вже коли викликав його батько отак-о, листом, то байдиків не бив. З'являвся на вихідні, якщо було потрібно. Коли вдавалося, то й серед тижня приїжджав. Аж поки не закінчували з городом.

В місто після таких відвідин повертався завжди задоволений. Звісно ж, забирав із собою щоразу чималі гроші...

Пораючись з картоплею, Федорко вичікував, коли ж син нарешті почне розмову про переїзд до міста. Не про себе турбувався, за стареньку. Треба, ой як треба показати її лікарям!

Але син відмовчувався.

У день від'їзду старий не втримався, сам завів про це мову.

Олександр здригнувся, мов зненацька застукали його на гарячому.

Однак відразу опанував себе. Намагався відповідати бадьоро, розсудливо.

— Чого ж? Звичайно, я допоможу влаштувати маму в лікарню. Он тільки сливи, яблука зберете й до пуття доведете. Хіба не так? Давайте зачекаємо ще трохи.

В очі він не дивився. Нервово крутив у руках ключі від машини, було видно, що це питання йому допікало давно.

— Забрати вас до себе — річ не хитра. Але ж ви знаєте, як тепер у тому місті: черги, штовханина, тіснота... Сільська людина швидко знудиться. Чого вам на старість ще треба? Садиба — як курортна зона: садочок, обійстя, трави цілющі... А що нездужаєте... То вік вже такий! У місті ваша старість ще важчою буде. І ми, ваші діти, за рідним обійстям будемо жалкувати. Хіба неправду кажу? — глянув, нарешті, батькові у вічі, улесливо всміхнувся.— Я забрав би вас. Хоч сьогодні. Та знаю, що зроблю зле вам. Бо вороття назад не буде. А так і нам копійчина перепаде. Он гарнітур новий до зарізу потрібен. Тепер імпортні в моді. З тим, що в нас, зараз навіть сором когось у гості запросити. Побудете ще рік-два. Не для чужих дбаєте. Ми вам з Лілею тільки в ноги вклонимося...

Він перевів подих. Зиркнув у вікно і враз замештався, ніби тікав:

— Ну, поїхав, бо он хмара насувається. Вріже дощ, то я до асфальту не доберуся...

Незабаром за вікнами й справді залопотіло.

Федорчиха відразу злягла. Старий посмутнів. І так прикидав, і сьак—на одне виходило: вони з бабою потрібні були Олександрові лиш задля того, аби гроші робити. Й кінця-краю тому не буде. Після гарнітура — кришталю заманеться. А там ще чогось.

Тільки тут, у селі, потрібні вони йому, і тільки до тієї пори, поки гроші...

Від такого прозріння вовком завити хотілося.

Самі винні. Упадали над ним змалечку: щоб самокати мав, велосипедик. Бо одинак. Нехай. Аж он воно що вийшло. Ще й надибав таке, як сам.

Як же так трапилось? У колгоспі завжди добру славу мали. І на наради їздили, і премії одержували. А тепер, на старість? У несвідомі потрапили, справжніми куркулями стали! Сусіди он повідверталися. Гадав, що від заздросців. А це все-таки вони самі з Манею людську подобу втратили. Ганьба!

Годі! Ото візьме та й повирубє до біса ті яблуньки! Й Федорко взявся за сокиру.

Схаменувся в садку, коли замірився на першу яблуньку. А може, свіжість післядошова охолодила? Розгарячений мозок раптом обпекла думка: «До чого тут дерева, дурню старий? Справа не в них...»

Папіровка жебоніла поріділим листом, тулилася старому віттям до рамен, мовби дякувала за те, що він роздумав вчинити свій чорний замір...

Ходячи поміж дерев, гілля яких аж вигиналося від рясних плодів, Федорко поволі вгамувався. Знав, що ні завтра, ні пізніше не поспішатиме вже обривати їх. І біля санаторію ніхто ніколи не побачить його більше. Завтра він Маню повезе до лікарні. Обов'язково. Сам усе влаштує. А дітей попросить садок обірвати. Чи, може, вони самі здогадаються обнести все, як колись бувало...

Де там, собаки не дадуть. А-а, собаки! «Нащо вони тобі? Думаєш, хтось полізе? Та тебе й без того бояться...»

Федорко згадав ці слова й гірко всміхнувся. Дожився!

Він постояв у задумі ще хвилину, затим рішуче попрямував до собачих будок. Нагнувся спочатку над однією, відтак над другою. Взяв до рук по ланцюгові.

Собаки, мовби біду зачули яку,— анітелень. Федорко сердито смикнув за ланцюги раз, другий.

— Ану вилазьте, гідологи!

Нарешті піддалися, залишили затишні свої сховки. Лиш поскімлювали, підібгавши хвости.

Федорко вів їх поволі подвір'ям, потім вулицею. Невдовзі був уже під Панасовими ворітьми.

Той саме з хлівчика виткнувся. Як угледів Федорка в такому супроводі — очам не повірив.

— Справді вирішив собак віддати?

— А то, гадаєш, бавитись прийшов з тобою? На бери!

— Та вони загризуть мене, — лякливо одступив на крок Панас і навіть руки сховав позад себе.

— Звикнуть. Ти ж тепер будеш їх годувати...

— А скільки візьмеш? — поцікавився.

— Ніскільки, — одрубав зло Федорко.

Панас знову не повірив. Це щоб Федорко, який нікому жодного яблучка без копійки не відпускав, та за таких собак нічого не взяв? Бути такого не може! Замахав руками:

— Ні-ні, задарма я не хочу. Шукай собі когось іншого.

Федорко витягнув цигарки.

— Бери, поки не передумав.

— Ну, то заглянемо в хату. Хоч по чарці вип'ємо за таке діло.— Панас обережно почав відтягувати собак подалі від воріт.

— Колись вип'ємо, — думаючи про своє, сказав Федорко.

І повів пильним поглядом вздовж вулиці, немов видивляючись щось давно і безнадійно втрачене. І хоча здогадувався, що справжнє заспокоєння до нього, либонь, уже не прийде, все-таки відчув у душі якесь утихомирення.

— Михайле Андрійовичу, — перепинив Луцюка чийсь радісний і водночас здивований, впевнений голос. Невже до нього? Оглянувся.

— Михайле Андрійовичу, це ви? — Молодий високий чоловік із щирою посмішкою на смаглявому обличчі простягав руку назустріч. — Здрастуйте! Скільки років не бачилися...

Луцюк машинально потис руку, але зчудовано стенув плечима.

— Не впізнаєте? — Густий баритон високого затремтів.— Василь я, Шпаченко. Пам'ятаєте Дем'янівку? Після культосвітнього училища худруком був. Ви ще рекомендували мене секретарем бригадної комсомольської організації. Правда, недовго працював, бо восени в армію призвали...

Михайло наморщив лоба і безпорадно розводив руками. А Василь усе зазиравав йому обнадійливо в очі.

— Ну, а Жанну й Сою пам'ятаєте?— мовив він глухо, підступивши майже впритул.— Як то ви мене застерігали вечорами? Мовляв, тихше цілуйся, бо весь куток розколошкаєш. Он Петро як вискочить та як ухопить дрину... А я боронився: казав, що Петро глухий як пень. Бо й справді недочував. Його і гарматою серед ночі не розбудиш...

— Щось ніяк не можу пригадати,— промимрив, нарешті, Луцюк.— Може, ти з кимось плутаєш мене, брате?

Василь геть знітився. Потупцював ще якусь хвилю. Видно, не міг повірити Луцюкові. Потім вибачився й зник серед перехожих, яких усе більшало й більшало — саме закінчився робочий день.

Луцюк непоквапом — таке вже правило взяв, бо жив недалечко,— простував додому й підсміювався

подумки, як-то він хвацько Василя надурив. І лише коли наблизився до свого будинку, відчув, як його охоплює пекучий сором.

Дем'янівку він, звичайно ж, пам'ятав. Саме туди його направили на роботу після інституту. Був він молодий, гарячий. Гори перевертав! З ферми лялечку зробив — племзавод. За досвідом почали приїжджати. А по комсомольській лінії? Визнаний ватажок! Райком комсомолу пропонували очолити. Навіть погодився був спочатку.

Соня... Цікаво, Василь випадково запитав про неї чи, може, щось і знає? Достеменно знає, бо хіба вже такий далекий світ ота Дем'янівка?..

А з Жанною давно вони одружені... «Сказати їй про Василя? — раптом спало Михайлові на думку.— Але повівся з ним так... Краще не треба!»

Вдома дружина, пильно кинувши на нього оком, поцікавилась:

— Ти якийсь збуджений. Щось трапилось?

— Ні-ні, що ти! — одмахнувся вдавано байдуже.— Просто роботи було багато. Натомився...

Й шаснув у другу кімнату.

І знову відчув незручність. Раніше перед дружиною ні з чим не крився. «Отак і складається ланцюжок — кільце до кільця», — почав картати себе. Де там уже до читання, до відпочинку...

Еге ж, зобидив сьогодні Василя. Відштовхнув, не признався. А хіба можна такого красеня не впізнати? Циганкуватий, кучері із синюватим полиском. Витягнувся як! Чудовий хлопець — розумний, роботящий. Вдачею чимось на нього схожий. Тільки молодший трохи, досі, бач, на «ви». Енергії — за день не переміряти. Он за кілька місяців який хор створив був у Дем'янівці! Тому й розраховував колись на нього. Збирався взяти до себе в райком комсомолу після того, як з армії повернеться. Але не

так сталося, як гадалося. І сам не потрапив до рай-
кому. Роздумали із Жанною...

А все через Артемчика, хай йому гикнеться по-
доброму там, у селі. На канікули завезли до бабу-
сі. Парубійко вже — перший клас закінчив. Своїх
з Жанною не мали (та й не буде, либонь, ніколи —
така вже доля!). Отож узяли з дитячого будинку
маленьке. І щоб не повідав бува ніхто йому про те,
що він не рідний, подалися в світи. Відмовився від
спокусливих перспектив, по-справжньому цікавої і
захоплюючої роботи. Та й яка для нього нині твор-
чість в отому облплемоб'єднанні?

Йі з Василем не побалакав сьогодні саме через
сина. Раптом почав би той розпитувати, що та як.

Луцюк аж зрадів, що думка привела його до та-
кого пояснення. Проте одразу осмикнув себе.

«Бач, як спритно підтасував? Нічого, брате, ва-
лити з хворої голови на здорову. Не через сина ти
сьогодні здрейфив. Соромно було глянути хлопцеві
у вічі».

Ясна річ, конче потрібно порозумітися. Не жити
весь час з тягарем на душі й каратися. Ні, наступ-
ного разу він Василя не відштовхне!

Наступний раз випав не скоро, хоч Луцюк і шу-
кав зустрічі. Часто прогулювався, бувало, перед бу-
динком музичного товариства, в якому, як він ді-
знався, працював Василь. Та ніяк не натрапляв на
нього. Зайти ж усередину не наважувався. Потім
навідувався все рідше, а там і зовсім перестав при-
ходити.

Аж сьогодні поталанило. Випадково зустрівся в
міському парку. Пішов туди з Артемчиком, щоб ли-
стя назбирати, яке якраз щедро опадало. У школі
готувалося свято осені.

З Василем зіткнувся на виході з парку. Той
саме розпрощався з якимсь хлопцем і збирався

завертати на одну з алей. Михайло перепинив йому дорогу.

— Привіт, старий, привіт! — ляснув його запанібратськи по плечу.— Куди так розігнався?

Поки Василь приходив до тьми від несподіванки, Луцюк дав команду синові:

— Біжи додому сам. Матері скажеш, що я пізніше прийду. Земляка зустрів, побалакати треба. Лади? Слухай, — до Василя, — давай заїдемо кудись, посидимо. Нам і справді потрібно поговорити.

— А я вам тоді не повірив. Відчував, що ми ще зустрінемося. Отак-о, як сьогодні,— Василь усміхався.— Заходить, мабуть, нікуди не будемо. Я — не того,— він черкнув великим пальцем правиці нижче підборіддя.— А посидіти можна й тут, у парку. Еге ж?

Розшукали вільну лавку, сіли. Луцюк помовчав якийсь мент, видно, з думками збирався. Нарешті напівобернувся до Василя, довірливо поклав йому долоню на коліно. І почав без усяких вступів:

— Ти мені вибач, брате, за ту, першу, зустріч. Звичайно, я тебе впізнав. Але не подумай, що загордував. Винен я перед тобою, дуже тяжко винен...

Говорити йому було нелегко. Василь аж рота роззявив.

— Я вас не розумію, Михайле Андрійовичу...

— А що тут розуміти? Ви з Сонею так палко кохалися, але не побралися...

— Ніякого кохання не було,— перервав Василь.— Так собі, тимчасове захоплення.

— Е ні, не все ти знаєш. В тому, що Соня не дочекалася на тебе, винен і я.

Було видно, що Василеві ця розмова була неприємною, однак він пересилив себе і продовжував слухати.

— Ти вже десь з півроку як служив, коли до мене приїхав погостювати інститутський товариш. Один вечір посиділи, другий — та про все й переговорили. На третій я до Жанни зібрався. А він: «Ти б мене з якоюсь дівчиною познайомив». Я й бовкнув: «Є тут у нас одна. Через хату від Жанни живе. Її коханий у війську, а вона все тужить. Спробуй розважити...» Як він зумів влізти Соні в душу, сам не знаю. Коли ж побачив, що в них на серйозне завершило, мене совість почала мучити. Спробував, було, відговорити, та виявилось — пізно. Побралися вони... Бачиш як? Прости, якщо можеш...

Василь, здавалося, був байдужий. Лише в очах стояв зрадливий блиск. Але нічого не розпитував, не підганяв.

— Живуть вони погано. Він дорікає, що вона його не любить. Ревнує до кожного стрічного. У Соні до нього свої претензії: «Де ти, іроче, на мою голову взявся, в мене було кого любити. А тепер куди? Навіченьки зав'язала собі світа. Дурна, ой, яка дурна!» — Луцюк зітхнув.— Отаке життя. Одне лиш поєднує їх — діти. Через мене обидвоє нещасливими стали. І ти теж, мабуть...— глянув співчутливо на Василя.

Шпаченко вже взяв себе в руки.

— У мене все гаразд, — заперечив твердо.— З дружиною завжди знаходимо спільну мову. Дитя росте. Як і у вас — хлопчик. Вже в підготовчу групу ходить. І роботою я задоволений. А Соня... Правду люди кажуть: не зраджує солдатів, бо будеш нещаслива! Може, й так. Я давно вирвав її з серця...

Помовчав. Був зосереджений, навіть рішучий. Але ось на смаглявому виду з'явилася широка посмішка.

— Я таки не помилюся у вас! А що совість вас мучить... То даремно. Яка в цьому ваша вина? Вирішила все сама Соня.

«Золотий хлопець! — тихо і світло подумалось Луцюку.— Ввечері обов'язково про все Жанні розповім...»

У тому закутку, де вони сиділи, було тихо. Тільки шурхотіло листя, коли, спадаючи додола, час від часу торкалося гілок.

КРИВОЗЕНЬКА

Вікно в кінці вулиці світилося. Іван ішов на нього, мов зачарований. Воно і тільки воно існувало зараз. На цій вулиці, «камчатці», як називали її в селі, йому років з п'ять не доводилося бувати. Та й хата ота десь зо стільки ж була нічною. Це перед початком навчального року сільрада дала дозвіл на поселення. Там жила тепер вона. Жила і щовечора засвічувала оце причілкове вікно. Що вона могла робити о цій порі? Читати, писати? Шити, вшивати? Перевіряти зошити? Те вікно притягувало його, як магніт.

Іван не впізнавав себе. Три роки був йому немилий білий світ. Жити не хотілося. І бачити нікого не хотів. Її, до речі, теж, хоч пішли балачки по селу, як тільки приїхала. Мовляв, красуня з красунь. Хоч води напийся. Пізніше, коли місцеві джигунці один за одним вхопили по облизню, заговорили інакше. Гордячка! Корчить із себе бозна-що.

І тоді йому було байдуже. Він і досі не знав би її, не бачив, якби ото не підвіз одного разу з райцентру до села.

— Ви наша нова вчителька? — просто так собі уточнив, для годиться.

— Ага, — кивнула вона і відвернулася. Може, подумала, що зараз почне до неї чіплятись.

Він більше до неї не заговорював. Проте обдивлявся пильно. З цікавості, звичайно. І встиг побачити її очі. Ні, в гордячок чи кокеток вони не такі. Щось причаєне було в них. Сховане на самому денці. Невимовно болюче, гірке. Не розгледів, бо одвернулася ж. Але ті очі (справді гарні, нікуди не дінешся!) зачепили щось у його серці. Відтоді оте «щось» у ньому й надломилося...

Тепер вечорами, коли не бував у рейсах, сновив по селу, як примара. Думав про ту вулицю і хату, в якій давно вже ніхто не жив, аж поки сільрада її не вселила.

Правда, сьогодні, в оцю саме мить, думки ті кудись відлетіли. Як він зважився піти під вікно — і сам не знав. Та й не відав, що робитиме далі. Йшов, як заворожений, не відриваючи ока від яскраво освітленого прямокутника.

Раптом щось трапилось. Він був думками весь там, біля хати, тому свідомістю одразу й не досягнув, що саме. Але зупинився, приголомшений несподіваним голосним лементом.

«Та це ж Кривозенька!» — нарешті дійшло до нього, і від такого відкриття аж чуб дибом став.

Не якийсь там вовкодав, а миршаве кривоноге собача. Зате злюще-презлюще. Точнісінько таке, як його хазяйка — баба Женька, сусідка вчительки. Відлюдькувата й лиха на весь світ. Маленька, сухенька. Припадала на ліву ногу. І не мала передніх зубів. Казала завжди: «Чого вам треба від кривої Зеньки?» Тому й прозвали у селі Кривозенькою. І її собачку охрестили так само.

Як це Іван забув про Кривозеньку? В нього недаремно заворушилось на голові волосся. Знав: то ще не все. Зараз почнуться скажені атаки.

Справді, під ноги прожогом кинулася невеличка жива грудка. «Йй-бо, штани порве! Ну й смішним же я буду виглядати перед нею!» — блискавкою мигнула думка, й Іван нагнувся: може, хворостину яку намацає?

І наткнувся на Кривозеньку. То вже не зівав. Якраз за голову вдалося схопити. Затис морду, мов общеньками, й одірвав собача від землі.

«Зараз як тіпону об дорогу!» Вже й намірився. Але до горла зненацька підкотився якийсь клубок. Огиди чи жалю. В руках скімлила й билася жива істота. Хоч і собаче, але життя. Не зміг.

— Іди, а то приб'ю! — пробурмотів і відкинув Кривозеньку подалі від себе, геть аж під штахети. Постояв хвилю, очікуючи нових наскоків. Але було тихо.

«Тьху, тільки настрій зіпсувала!» — розсердився Іван і повернув з «камчатки» до центру села.

Через кілька днів Іван знову чимчикував до Сюзанни (таке дивне мала ім'я). Він уже підходив до неї в клубі. Якось після кіно. Спитав, чи звиклось їй у селі. А потім запропонував провести додому.

— Пробачте, мені ніколи, — відказала рішуче й спокійно. А в очах проступило щось схоже на втому.

«Ну от, і мені дісталося, як отим джигунцям!» — подумав з гіркотою Іван. Але звабний вогник, викликаний появою у селі Сюзанни, не зачах після того, а навпаки — розжеврівся в його серці ще дужче...

І він знову йшов, щоб побачити освітлене вікно. Про Кривозеньку цього разу пам'ятав. Коли переходив через кладку, виламав у вербах гнучку лозину. Хай спробує тепер наблизитися!

Але сьогодні вікно було темне. Іван аж до хвіртки підступився, щоб подивитись, чи не світиться, бува, в другій половині хати. Ні, не світилося.

«Що за чудасія? Лягла так рано спати чи поїхала кудись?— розмірковував Іван, не відриваючи очей від холодних і байдужих шибок.— Може, й справді поїхала. Сьогодні ж субота...»

«А Кривозенька чого мовчить? — перекинулася думка на інше.— Невже прибив її тоді?»

Йому стало млясо. Додому вертав неохоче. Був розтривожений і сумний.

Біля Кривозеньчиних воріт ворухнулася тінь.

— Це ти, Іване?

«Зірка стара, як сова! Бач, темінь, хоч око виколи, а впізнала». Йому аж не по собі стало.

— Добрий вечір,— привітався Іван, оговтавшись трохи, й спинився навпроти, міркуючи, чого б то перепиняла його Кривозенька. Може, висміювати почне, бо в'їдлива, кажуть, як відьма.

— Чим це ти мою сучку приворожив? — дивувалася тим часом стара. — Хоч би з раз гавкнула ниньки на тебе.

Іван відчув, що червоніє. Добре, що темно.

— Певно, боїться зв'язуватися зі мною,— вирішив звести все на жарт.— Дивіться-но, з яким прутом ходжу.

— Вона в мене не з боязких... Ну що, не застав Сюзанни? — несподівано перевела мову стара.— До матері поїхала вона. Буде аж завтра або в понеділок... Але не вішай носа, заходь до мене. Тепер все одно тобі нікуди йти. А я якраз бараболі наварила. Ти ще ж не вечеряв, га?

Іван не знав, що й думати. Чого це вона раптом так розщедрилася? Він і в хаті ніколи в неї не був. Проте дійсно, дівати себе було нікуди. То пішов слухняно вслід за Кривозенькою.

У світлиці в неї було чистенько, затишно. «Ти диви, чепуруха!» — подивувався мимоволі й узявся розглядати портрети, завішані вишитими рушниками.

ками. Чотири їх. Отой вусань, видно, її чоловік. А то — сини... Такі вродливі! І ніхто з чотирьох, розказують, не вернувся з війни. Це треба було пережити... Іванові враз защеміло під серцем.

— Сідай, сину, в ногах правди нема,— метушилася Кривозенька.— Я відразу здогадалася, що то ти за Сюзанною почав упадати. Правильно вирішив. Доки тужити й мучитися самому? Скільки то вже, як маму і жінку твою машина забила? Років зо три, либонь?

Іван опустив голову. І враз такою рідною показала-лась йому ця стара згорьована жінка. Такою близькою. Так, так. Він, як і Кривозенька, сам-самісінький. Тато ще з війни хворів, помер. А от мама і Катя... Тільки жити починали з Катрусею...

На столі парував банячок з картоплею. Стояли квашені огірки, тарілки і ложки. Кривозенька навіть поставила пляшку з-під шампанського і дві склянки.

— Вип'ємо трохи первачку. Я від кашлю собі тримаю. А сьогодні ж у мене гість. Ну, за те, щоб усе було добре!

Випили. Картопля була смачна. М'ята, на салі, з цибулею. Кривозенька розчервонілася, очі заблищали. І враз зробилась вона такою мирною, доброю, домашньою.

— Сюзанна теж багато пережила. Вона мені відкрилася. В неї був чоловік — офіцер. Але зрадив. От і плюнула на все: на розкішну квартиру в місті, на роботу в найкращій школі. І виїхала. Оце до нас її направили. Ти не зважай, що вона нікого до себе близько не підпускає. То минеться. Ти ходи, ходи. Горді наполегливих люблять... І до мене часом заглядай. Отак, як сьогодні. Сучка вже на тебе не гавкає. Чим ти її задобрив тільки?— Кривозенька хитро прискалила око.— Вона така ска-

жена, либонь, від того, що ніяк цуценят привести не може. Прибилася звідкись до мене. От і здружилися. Я теж скажена. Подумати тільки: колись була повна хата мужиків, а тепер одна як палець лишилася. Війна...— В її очах блиснули сльози.— Так що ти до мене деколи заходь. Погомонимо, розважиш стару. Я горе своє тобі виблюю. Може, полегшає й душа відтане. Ще станеш за рідного, бо й ти круглий сирота... А зараз іди додому. Я завжди в цю пору лягаю спати. Та й випила сьогодні собі трошки. Іди, іди,— безцеремонно випровадила вона раптом свого гостя.

Іван попрощався й пішов. Був радий, що так неждано-негадано випадок звів його з Кривозенькою. Звідки б узнав він про Сюзанну? Та й про саму Кривозеньку... Хіба вона злюща? Люди не знають, а говорять...

Не світилося в Сюзанні і в неділю. «Значить, завтра приїде»,— зажурився Іван.

Навпроти Кривозеньки стихив ходу. Вікна в неї ясніли, як і вчора, а біля хвіртки не було нікого. Та ні, у відсвітах електричної лампочки щось сіріло. Придивився. Так і є. Собача стояло.

Іван підійшов.

— Ну що, повоюємо? — загомонів стиха. — Я сьогодні без прута...

Кривозенька лиш заметляла хвостом. Іван присів перед нею навпочіпки, торкнувся пальцями м'якої шерсті на спині. Вона не боронилася. Голову нагнула і все хвостом вимахувала.

— Ех ти, зануда собача,— говорив у напливі якоїсь дивної ніжності.— І треба було тоді так виходити з себе? Що ж ти, у кожному ворога собі бачиш?

Собака слухав мовчки, так само нагнувши голову. Мовби спокутував вину за той свій нерозумний вибрик...

У понеділок Іван уже з досвітку був на ногах.

— Ти чого так рано? — здивувався завгар.

— Взимку будемо відсипатися, зараз пора гаряча, — відказав Іван. Трохи лукавив, але завгар сприйняв, як належить. Знав Іванову вдачу добре: той не любить ледарювати.

— Ну-ну, молодець, — похвалив. — Поки на полі люди зберуться, ти із заводу вже ходку з жомом зробиш.

Усе точно. Іван змовчав тільки, що, повертаючись назад, мав намір на автостанцію заглянути. Може, там Сюзанна чекатиме першого автобуса...

Як у воду дивився. Вчителька саме в черзі за квитком стояла. Іван набрався хоробрості, підійшов.

— Здрастуйте. А я гадаю собі: подивлюсь на автобусну. Раптом хтось до села добиратиметься... Поїхали!

Підхопив її важкеньку валізку і пішов до виходу. Чув, як слухняно вицокувала каблучками позад нього Сюзанна.

Слухняно? Якби то так...

Коли Іван розчахнув дверцята самоскида, валіза вже була в її руках.

— Що за нахабство? Хто вас просив? І взагалі, перестаньте мене переслідувати! У вас нічого не вийде, ви мене ще не знаєте...

У голосі проступало ледве стримуване роздратування. Вона повернулася й гордо зацокотіла назад до приміщення.

Іван важко видихнув повітря. І подумав, вдивляючись пильно в її струнку поставу: «Ну-ну, покипи... Все одно я свого доб'юся. Не може такого бути, щоб не відтало твоє серце. Не може бути...»

...Минула осінь. Вже й зима за половину переступила. Сніжна вона була цього року, морозна.

І ось Іван іде з Сюзанною під руку. Щасливий невимовно: більше тижня минуло відтоді, як дозволила провжджати додому. Нарешті! А в думках вже бачить той час, коли назавжди зійдуться. Ох, і житимуть вони! Гарно житимуть...

Ось і «камчатка». Вже й Кривозеньчину хату видно. Давненько не був у неї. Може, запропонувати Сюзанні вдвох зайти? Якщо не спить стара...

Кривозенька не спала. Стояла у хвіртці, як колись ото восени. І так само гукнула:

— Це ти, Іване? Забувати почав щось, не заходиш. А в мене новина. Сучка, нарешті, цуценят привела. Четверо. І такі ж попелястенькі, як вона сама. Бачиш, відігрів ти її чимось. Спасибі тобі...

Кривозенька поплямкала сухими губами, помовчала.

— А вам хай щастить! Ви такі файні, мовби вродилися одне для одного. Обое заходьте, коли час будете мати. Бараболь наваримо. Посидимо, побалакаємо. Не цурайтесь. Ну, добре. Ви йдіть, милуйте собі на здоров'ячко. Добраніч вам! — І очі її подобріло зблиснули у місячному відсвіті.

Стара пішла, човгаючи битими валянками по втопаному снігу. А вони ще якусь хвилину постояли, дивлячись їй услід. Рука в руці.

ПОМСТА МИКОЛИ ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧА

Жінка розгублено застигла посеред залу. Прикидала, мабуть, в які двері слід постукати.

Нарешті непевно повернула наліво. І не помнилась, бо побачила продовговату табличку, на зеленому скляному тлі якої було виведено білими літерами: «Зав. центрошадкасою».

Перед самими дверима її знову обійняло хвилювання. Тому, мабуть, і не розчула, відповів хто на її стукіт чи ні. Нерішуче прочинила двері, тихо привіталася.

Завідуючий відповів їй жваво, басом, не підіймаючи голови. Видно, дописував якийсь невідкладний папір.

Скориставшись цією заклопотаністю, жінка боязко глянула на нього. І тут же забаглося зазирнути йому в обличчя, бо жвавий той басок десь чула вже, а високе біле чоло, над яким куполком здійсалося прилизане волосся, десь бачила.

— Сідайте,— люб'язно запрошував чоловік, звівши на ранню відвідувачку очі.

Оторопіння, яке майже покинуло Ганну Трохимівну, зненацька вернулося знову й затенькало під грудьми: «Невже Микола? Ти диви! І не снилося...»

У завідуючого шпарко спурхнула з лица стандартна люб'язна усмішка, заготовлена наперед для відвідувачів. Він ледь зблід. Також впізнав її.

Ще б пак.

— Ганна... Гм...

Наморщив лоба, звів очі аж під стелю, силкуючись згадати, як далі.

Врешті здався.

— Вибачте, забув...

Ганна Трохимівна нагадала.

— А-а, дякую... Трохимівна... Якими вітрами? — Басок його пожвавішав, зміцнів.

Ганна Трохимівна також оволоділа собою. Навіть встигла, бодай і мимохідь, оцінити вигоди цієї несподіваної зустрічі. Все-таки знайомий...

— Ну, як вам сказати? Живу я тепер тут.

— Вийшли заміж? Чоловік звідси? — чомусь аж скинувся.

— Та що ви? Ні,— поспішила відповісти. Їй стало ніяково від такого його здогаду. Хотіла віджартуватися, мовляв, женихів не було. Але змовчала.

— Дочка тут вчиться, в технологічному. То й мене до міста переманила. Після того, як заміж виїшла й дитинка знайшлася. Дівчина не захотіла відставати від своїх, от і взяла мене за няньку. Та й скучно було їй самій. Зять все у відрядженнях... А дітися є де. Квартира — хоч возом розвертайся.

Поки точилася ця перемова, обоє з зацікавленням розглядали одне одного.

— Так що ви вже бабуся? Вітаю, вітаю. І не сказав би. Ви зовсім не змінилися.

Ганна Трохимівна зашарілася. І, здавалося, ще більше погарнішала.

— Таке скажете. То чоловіки не підвладні часові. І ви в тому числі — ні на гран не постаріли. А на жінці кожен день якусь позначку лишає. Що вже тоді за роки казати? Скільки ж то збігло їх відтоді, як ви були у Стрижинцях? Либонь, зо два десятки?

І враз пошкодувала, що першою нагадала про Стрижинці.

«І нащо було? Може, йому неприємно? А раптом дорікне чи запитає щось про те, давнє?»

Вона насторожилась.

— Так-так, навесні якраз двадцять буде,— проказав завідуючий спокійно, без найменшої тіні хвилювання чи збудження.

Ганна Трохимівна заспокоїлась.

«Значить, не тримає зла на мене. От і гаразд».

— А ви ж як, Миколо Пантелеймоновичу?

— Як бачите. Спочатку працював в управлінні держтрудошадкас. Потім сюди перекинули, відразу завідуючим. Вже більше десяти років. Оженився,— підкреслив це ледь вловимим притиском у голосі.—

Маю сина-восьмикласника. А як там Стрижинці? — запитав несподівано по паузі. — Розрослися, покращали?

— Зміни, звичайно, є. Але щоб особливе щось сталося, не сказала б. Правда, позаторік перевели ошадкасу в нове приміщення...

— Ви так і працювали касиркою?

— Ні. Згодом призначили бухгалтером.

Ганна Трохимівна відчула, що саме час пояснити мету свого приходу. Бо вже ніби й наговорилися, нащо далі тягнути?

— А я з проханням, — почала рішуче. — Чула, нібито у вас місце звільнилося. Онук підріс уже, в ясла пішов. Я занудьгувала без роботи. То, може, візьмете до себе?

У блакитних очах Миколи Пантелеймоновича враз зблиснув якийсь химерний вогник, а на виду знову заграла-затріпотіла люб'язно-стандартна усмішка.

— Та я з дорогою душею, — похопився він.

Очі забігали. Заговорив уривчасто, добираючи слова:

— От якби тільки трішечки раніше. Якби хоч учора ви прийшли. Розумієте, була вже в нас тут одна жіночка. Ми їй обіцяли. Ой, як шкода, як шкода!

Він забідкався, заметушився. Замість люб'язно-стандартного на обличчі зачепився вже винувато-співчутливий усміх.

Та й не прикрість? А Ганна Трохимівна якраз і хотіла ще вчора зайти сюди. Чомусь передумала.

«Сама винна», — картала тепер себе.

Вона підвелася з-за приставного столика, полірована поверхня якого вигравала проти вікна щедрими яскраво-вишневими відблисками. Кутики її привабливих вуст опустилися.

— Вибачте, — промовила притишено.

— Що ви, нема за віщо,— басовито й підкреслено ввічливо відгукнувся потойбіч розкішного стола Микола Пантелеймонович.

І теж звівся на ноги.

— Та ви не переживайте,— почав заспокоювати жінку.— Може, мені ще вдасться розвідати щось через управління. В місті ощадкас багато. Без роботи не будете.

Ганна Трохимівна стрепенулася. Чомусь одразу повірила в щирість його слів. Раз обіцяє — значить, допоможе.

— О, я буду вам дуже вдячна!

В очах зажеврила іскорка надії. Вона прощалась і зовсім звеселіло:

— Якщо можна, дайте мені номер свого телефону. Я час від часу подзвонюватиму вам, а то й заходитиму.

— А чого ж не можна?— так само підкреслено широко продовжував Микола Пантелеймонович.— Ви мені й свій дайте.

І він, нахилившись, розгонисто занотував номер у перекидному календарі.

Потім провів гостю аж за поріг кабінету. А повернувся назад не відразу. Постояв, допоки її ще по-дівочому струнка постать не сховалася за дверима операційного залу. І в очах його зблиснув переможний вогник.

...Микола Пантелеймонович тріумфував. Ось вона, відплата! Бодай і через двадцять років, а таки прийшла до нього. Сама прийшла. І спіймала облизня. Так їй і треба!

Він не міг натішитись.

Як то? Ага. «Була вже в нас тут одна жіночка...»

Хе-хе! Ніякої жіночки поки що не було. Не біда, для ощадкаси бухгалтер знайдеться. А вона хай погризе собі лікті.

О, скільки разів уявлялась йому ця хвилина! У варіантах різних і в різних фарбах. Шкода тільки, що не можна було все відверто, прямо в очі сказати, що довелося поахати, покривлятися з удаваним співчуванням.

Але хіба це не насолода? Пішла ж ні з чим. Провчив-таки гордючку.

«Але ж і гарна, нехай їй сто чортів!» — знову захоплювався і водночас мучився Микола Пантелеймонович, як і колись, коли приїжджав у далекі Стрижинці — тоді районний центр, а нині звичайне собі селище — на практику з обліково-кредитного технікуму. Ніби заново переживав ті почуття, коли почав залицятися до чорнявої касирки, що цвіла, мов дивовижна квітка. Так само тлів від ревнощів і чорної заздрості, начебто знову, як і тоді, дістав одкоша.

«Ти бач, а вона така ж, як і була, — міркував собі Микола Пантелеймонович. — Чоловіки, певно, й досі оглядаються на неї, коли проходять мимо. Зовсім з лица не спала, дарма що за сорок уже. А ні очі, ні брови не злиняли. Ті самі пишні коси. Чудово збереглася, мов і не пережила ніякого горя».

Спомин про її горе замуляв раптом, як камінь на зубах.

Було, було. За рік до його приїзду. Чоловік трагічно загинув, а вона залишилася молоденькою вдовою з дворічним дитям на руках. Розповідали, як вона тяжко побивалася...

Згадуючи тепер подробиці минувшини й оцінюючи їх з позиції людини, котра вже мала за плечима добрий оберемок років, Микола Пантелеймонович поступово переставав милуватися собою. Навіть відчував недоречність свого похлоп'ячому запального тріумфу. І поволі починав картати себе — отого колишнього запопадливого молодика.

Подумати тільки! В неї душа ячала від болю, не-
поправної втрати, а він ліз зі своїм жениханням.
Гадав, що виявляв геройство. А насправді спішив
випередити уявних суперників, аби вона не комусь,
а йому дісталася. Бо красуня з красунь.

А яка амбіція розібрала його, коли відмовила.
Страшно уявити. Не інакше, як персидським царем
погребувала. Тільки й думав, як би помститися. Не-
втямки було, що тоді ніхто не був їй потрібен.

Бач, і досі ні за кого не вийшла, хоча від отаких-
от залицяльників, мабуть, не мала відбою. Зали-
шилася вірною пам'яті чоловіка...

Тепер він проймався до неї все більшою пова-
гою. Так, вона таки вміла кохати. Не кожен зумів
би вберегти отак через роки велике, світле почуття
до людини, якої давно й на світі немає.

Він раптом щиро позаздрив тій великій любові.
Вже не чорною заздрістю, а сердечно, по-людськи.

Тоді, замолоду, його нестерпно пекла злість на неї.
І хоч два десятиліття збігло відтоді, усе ж не зумів
загнуздати те ревне почуття. Вибухнуло воно сьо-
годні в ньому, мов у хлопчиськові. І штовхнуло на
підлоту.

«Телепню старий» — опустил голову на руки Ми-
кола Пантелеймонович.— Вона прийшла-таки до те-
бе на побачення. Збіг життєвих обставин мимоволі
влаштував його. Правда, не полюбовне, а ділове.
Але, так чи інакше, ти повинен дякувати за це долі.
Бо людина допомоги попросила. Та ще й яка! І по-
несла з собою віру в тебе. А ти підлістю відповів.

Мучився Микола Пантелеймонович цілий день.
Навіть робота не бралася.

Наступного ранку він жадібно накинувся на па-
пери, тільки щоб не думати більше про відвідувач-
ку, вперся очима в перший-ліпший документ. Але
втямити, про що в ньому йшлося, так і не зміг.

Зрештою зрозумів, що справжнє полегшення настане лиш після того, як він знову зустрінеться з Ганною Трохимівною.

«Але як в очі дивитимусь їй?» — зажурено поспитав себе раптом.

Та в мозку відразу сплигло зустрічне запитання.

«А де ж твої очі були, коли ти безсовісно брехав їй, га? У сірка? Отож-бо! Значить, кліпай...»

Микола Пантелеймонович рішуче потягнувся до телефону.

ЗАКІНЧУВАВСЯ МІСЯЦЬ

Осінній день котиться до схилу. О цій порі в степківському буфеті (Нюська знає це з багаторічного досвіду) на якусь часину завжди настає затишшя.

Лиш коли сонце перекочується за лінію горизонту, туди, де закінчуються сільські городи, і Степківку поволі починає обгортати ранній вечір, у буфеті знову жвавішає. Знову йдуть односельці по хліб чи консерви, по фруктову воду чи вино, за ласощами для дітлашні або за чим-небудь іще.

Жінки перекидаються словом-двома, здебільшого одразу розраховуються і, як завше, поспішають додому. На них чекають хатні клопоти.

Чоловіки затримуються довше. Купляють «Подільські». Дехто тут же береться випалити по сигареті, щоб заодно й погомоніти. А в ті дні, коли привозять пиво, вервечкою вишиковуються біля бочки, й тоді вже мовам-перемовам немає зупину. Й до опівночі балакали б, якби не треба було зачиняти буфет.

Нюська любить осінь. Тільки, звичайно, лагідну, погідливу. Любить спостерігати, як природа поволі міняє барви, як бабине літо розвішує на низеньких

штахетах біля буфету свої прозоро-білі павутинки. Радіє разом з усіма, що в такі дні не гальмуються роботи. В людей завжди добрий настрій. Охоче їздить до них у поле. І знає, що й вечорами до неї прийдуть. То буде і виторг, і зарплата.

Найбільш до вподоби саме оці гамірливі осінні вечори, коли в буфеті снуються попід стелею сизуваті пасма тютюнового диму. Тоді Ньюська, мабуть, найгостріше відчува: вона всім потрібна.

Отож і крутиться, як дзига. Кожному старається догодити.

Чисто по-жіночому любить й оті суди-пересуди. Бо довідується за вечір про все на світі. І яка придбєнція трапилася в їхній Степківці чи в сусідньому селі. І хто з ким та за віщо посварився. І що в газетах пишуть, і що цікавого показували вчора по телевізору.

На перших порах вона, правда, шкодувала, що не завжди доводиться прочитати і побачити все те самій. Однак перегода змирилася. Що поробиш — така в неї робота.

І ще любить вона оці короткочасні затишшя. Швиденько підмете, а то й змиє підлогу. Поприбирає на столиках. Дасть усьому лад у підсобці, на полицях. А залишиться ще якась вільна хвилина — сяде трішки спочити. Аби настроїтись, зібратися з силами перед вечірнім напливом покупців та завсідників. Або щоб просто розкинути туди-сюди мізками про життя-буття.

Еге ж, про життя-буття Ньюська останнім часом задумується часто. Про що мріяла, коли підросла? Скоріше б сімнадцять стукнуло! Може, й до танцю хто в клубі вже взяв би? А там...

Тепер і підганяти нічого. Пролетіли роки, мовби коні виїзні. Ні, ще швидше — як блискавки в грозу промиготіли. Натанцювалася...

Тільки в буфеті п'ятнадцять літ. Бабою стала. А що ж! Хоч не заглядай у дзеркало.

А хіба тільки вона постаріла? Її Іван теж уже не парубок. Не зогледівся, коли й кучері посіклися, лисиною засвітив.

Зате Руслана як піднялася! Розцвіла, налилася, мов маківка. Чим тобі не дівка на виданні?

Ага, роки, роки. Тільки й добра, що її ще досі Нюською кличуть. І молоді, і старші. То вже напевне, ніхто й не перехрестить на Ганну Василівну. Нюською і на пенсію піде...

Проте сьогодні їй ніколи відпочивати чи роздумувати. Останній день місяця. Добре, що немає зараз нікого. Хоч виручку підрахує.

Клац, клац,— вибиває своєрідну чечітку на рахівниці права рука. А ліва тим часом по паперах нишпорить, вибирає то тут, то там циферію.

Ось і відкладено вбік останнього папірця. Нюська зиркнула на результат і незадоволено скривила ледь підфарбовані губи.

«Помилилися, чи що?»— здвинула округлим плечем.

Затим, піднявши різким порухом лівий край рахівниці, перекинула зграйку кісточок праворуч — назад до гурту.

І знову все спочатку.

Але цифра була та сама.

От тобі й на! Як же це так? Невже плану не витягнула? Нічого собі новина! Таж зроду-віку задніх не пасла.

Вона вже здогадалася, звідкіля той недобір узявся. Прогуляла, коли Вітьку в армію проводжали. Півдня, а потім ще цілісінький день.

А як було не піти? Не до чужого ж. Все-таки небіж — синок чоловікової сестри. Хто допоможе, як не свої?

Зрештою, не так планом Нюська загрязлася, як зарплатою. Зараз гроші ось як потрібні. Руслана вже в медучилиші вчиться. На носі зима. А їй пальто нове справити не завадило б і чобітки. Треба, щоб і в місті не виглядала опудалом, а була не гірш од людських дітей.

Але тут же й посміхнулася. Теж придумала. Мовляв, що їй той план. Тут аби зарплата. Ніби одне від другого не залежить. Ясна річ: більше виторгнеш — більшу й платню одержиш.

Однак гіркота вже відступила. Нюська навіть почала себе заспокоювати.

«Ет, рано гарячку пороти. Подумаєш, якихось там двадцять карбованців. Попереду ж цілий вечір. Буде план. Не вперше ж...»

І стала чекати.

Ось на ловця — і звір! Коли двері грюкнули, Нюська аж засяяла від радості.

О, то це ж меліоратори пожалували. Ті, що вже місяць за селом копаються. Поглиблюють та ви-прямляють русло їхньої Тернавки.

Але чому тільки двоє? От якби вся бригада...

Хоча й ці — хлопці, як дуби. Хіба не подужають пляшку горілки? А там, може, і на інших візьмуть...

О! Відразу за своє. Може, вони зовсім і не спиртне братимуть, а всього лиш по цигарки забігли.

Проте Нюські відлягло від серця. Хлопці замовили «Російську». А поки закуску вибирали, то вона прямо-таки канарейкою заливалася. І те, і те пропонувала. Прихвалювала, мовби сидуха на базарі.

Подіяло. Набрали багатенько. Більш як на червінець потягнуло.

Еге, та вони три склянки і стільки ж виделок узяли. Значить, ще хтось підійде.

Либонь, таки буде третій. Бо не починають. Сидять і стиха гомонять собі. Чекають.

Нюсці вже й не терпиться. Думка думку здога-
няє. Може, й справді ще вся бригада заявиться
сюди. Ото було б діло!

Нарешті хтось тупотить. Он і двері прочиняє...

Та це ж Григорко. А щоб ти був пропав! Таж від
перших ста грамів під стіл звалиться!

Але за які це подвиги меліоратори надумали йо-
го вгощати?

Чекай, чекай-но, в чиєму ж то дворі сьогодні трак-
тор гуркотів? Чи не в Пилипа Дзяного?

Таки в нього. Ще коли збирався копати траншею
під фундамент. Надумав нову хату будувати. Видно,
Григорко й сторгував хлопцям халтуру.

О-о, цей може. За чарку й тата рідного продати
ладен.

Ото вже розпився, злидень! Легенди про нього
по селу ходять. Он і Вітька розказував, що ішов
якось з хлопцями ввечері з клубу. Аж бачать: якась
купа посеред вулиці чорніє. Підходять ближче —
вона раптом заворушилася й прохрипіла:

— Тікайте, бо буду хляпати!

Хлопці оторопіли. Чим хляпати? Дошу вже з мі-
сяць не було. Навіть найглибші калабані давним-
давно висохли.

Роздивилися, а то Григорко лежить. Допився до
чортиків та й страхає.

Не дали чоловікові пропасти, відвели додому...

Безголів'я, та й годі!

Ні, замолоду він таким не був. Колись навіть на
вечорниці до неї вчашав. Не проганяла, бо подобав-
ся. Хлопець був не дурний, видний.

Зате зараз нема на що дивитися. Носяра як ба-
клажан. Очі позакисали. Та й ті плечі де поділися?
Висох, зсутулився.

А тоді... Ледь заміж за нього не вискочила. Але
Іван нагодився. Саме з Морфлоту прийшов. Збала-

мутив голову безкозиркою і буйними кучерями... Та й добре, бо мала б не життя, а...

На цьому місці Нюсьчина думка зненацька спітнулася.

То це вона не мала б життя? Перепрошую красно! Чого, чого, а біля неї він так не розволочився б. Це Женька піддалася йому.

Спробував би на ній поїздити. Шовковим був би біля неї...

Бідна Женька сьогодні знову не буде спати. Знову ганятиме, ірод, кругом хати її та дітей. Хоч би вже малих пожалів. Вони ж як з хреста познімані.

Але подивись, який хитрющий! Разом з хлопцями не зайшов. Мовляв, ідіть, беріть пляшку, а я пізніше. Знає, що при ньому не дала б. І таки не дала б!

«І-і, патку мій!— Нюська заледве в долоні не сплеснула.— Та чого ж це я стою? Зараз ти в мене, гад солоний, не горілки нап'єшся, а смоли гарячої!»

Кулею вилетіла з-за прилавка. Підбігла до столика і рішуче вихопила з рук циганкуватого хлопця розкорковану пляшку, якою той цілився вже в одну із склянок. Той так і застиг з роззявленим ротом.

— Ти що, сказалася? — наїжачився враз Григорко.

— А ти знаєш, котра вже година? — накинулася на нього Нюська.— На, подивися! — І тицьнула йому під ніс свого допотопного годинничка цеглинкою на жовтому бласлеті.— П'ять хвилин на восьму.

— Ну то й що? — не зрозумів Григорко і часто-часто закліпав червоними повіками.

— А то. Онде прочитай,— показала пляшкою позад себе туди, де висіла засиджена мухами табличка, яка нагадувала, коли дозволяється відпускати спиртні напої.

До Григорка, видно, дійшло, що це не жарти, і він почав заводитися.

— Слухай, не дурій. Тобі що, перший раз?

Нюська не раз порушувала встановлений порядок. Проте не дуже й переживала. Хто її тут, у селі, спіймає?

— Зате на останній не надійся, — відрубала спокійно. — Бо він уже був. Учора. Досить, урвалася лафа! А зараз нате ваші гроші і забирайтеся звідси.

Тепер заворушилися меліоратори.. Правда, вони не вимагали так, як Григорко. Більше просили.

З ними Нюська справилась швидко:

— А ви чого добиваетесь? Мабуть, хочете, щоб я розшукала ваше начальство і розказала, як ви обходитеся з державною технікою?

Хлопці примовкли.

Григорка ж мало не тіпало. Його можна було зрозуміти. Вже за хвіст тримав жадану здобич. І таку мав охоту випити!

Тепер хоч плач.

Він наскакував на Нюську. Все намагався їй щось довести.

Аж слиною бризкав.

Нюські нарешті ввірвався терпець.

— Ану йди-но геть, бо ще віником по плечах заробиш. Розпірився тут, п'яничка нещасний!

Григорко став у позу.

— Но-но, легше. За оскорбленіє лічності можна і в міліцію потрапити. В мене он свідки є!

— Що, що? Кого ти лякаєш? Та за такими «лічностями», як ти, міліція давно плаче...

Нарешті пішли. Аж тоді їй у зубах заскімлило.

«Ну, та й не дурна? А план? Де я тепер ту десятку візьму?»

А другий голос їй у відповідь:

«Значить, треба було таки віддати півлітру Григоркові? Ну, хіба що для заспокоєння совісті ще трошки подразнитися з ним... Так, виходить?»

Вона якусь хвилину прислухалася до себе.

«Е ні, голубонько, це не такий собі спектаклик, а принципове діло. Чорт з тими грішми. Наступного місяця надолужу. Зате знатиму, що хоч один день був спокій у Женьчиній сім'ї. Бодай виспиться жінка по-людськи, як прийде з буряків! Бо ж доки носитися з тими випиваками та потурати їм? Так вони не одного можуть заїздити...»

Тепер Нюська геть заспокоїлась. Навіть повеселіла. Знову подумувала про план, бо вечір все ще був попереду. Але вона вже знала, що особливо не шкодуватиме, коли сьогодні не вдасться дібрати грошей...

«ПОВЕРНУСЯ У ТРАВНІ...»

Нарешті пішов сніг. За кілька днів до півметра насипало. Богдан уявив, як зараз гарно у міському сквері. Там ялинки, сріблясті сосни. І вирішив, що обов'язково піде дивитися на них разом з Валею: снігову бабу зліплять...

Або ні. Все-таки підуть на каток, як і завжди. Звичайно, досі його розчистили від снігу. Таж субота сьогодні!

Візьмуться за руки і помчать. Раз-два, раз-два! «Вжик-вжи, вжик-вжи!» З-під ковзанів, здається, снопи іскор прискають навсібіч, а не крижане кришиво. Од швидкості подих забиває. А може, від того, що поруч Валя?..

Хлопець так розпалив свою уяву, що непомітно для себе аж ходи наддав. Зараз він буде у неї. Скоро третя година, вона якраз роботу закінчує. Таки

підуть спочатку в сквер, бо каток ще зачинений. Чудово! Скрізь встигнуть. Записка про звільнення аж до одинадцятої. Молодець Нодар Табідзе! Знову виклопотав у ротного поза чергою. «Богдану Тамчуку нада! Єво невеста ждьот!» Оце старшина!

Он уже й видно поштамт з малиновими цифрами електронного годинника. Переступить поріг — і стріне Надю, Валину подругу. Вертляве таке і чорне, як галченя. Теж гарненька наречена комусь дістанеться. Вискочить за двері, потовчеться сюди-туди по поштових лабіринтах і гукне: «Валю, твій прийшов!» А за хвилину-другу і вона з'явиться перед Богданом. Рада-радісінька. З синіх очей аж збитошні бісики виплигують...

— Надю, привіт!

Дівча зірвалося на рівні ноги, але не підскочило, як козеня, не крутнулося до дверей. Завмерло усеньке й пополотніло на виду.

Щось гаряче вдарило Богданові у груди. Серце здригнулося, затим ніби відірвалося й посунуло-пототилося донизу, в прірву якусь.

— Валя... у лікарні.— Надині карі оченята болем налилися.— Вчора... Віддавала супровідні документи, а поїзд рушив. Вона зіскочила з приступки, але послизнулася... І... обидві ноги... По кісточки...

Дівчина не могла більше говорити. Затулила обличчя руками й зайшлася плачем.

Богдана до Валі не пустили. До неї взагалі ще нікого не пускали. Навіть мами з татом. Вони приїжджали вже, побивались тут і назад до села подалися. Воно біленько від міста, прямо-таки під самісіньким боком...

Днів зо три страждав мовчки Богдан. Лише пізніше розказав у роті про страшне лихо, яке спіткало Валю і його самого. Здається, полегшало трохи.

Ввечері підсів до нього Ростик. Земляк, села їхні поряд.

З першого дня разом служать. Поспівчував Богдану, а потім затіяв балачку:

— У нас у селі колись подібне було. Мама розказувала: жила в нас дуже файна дівчина — Рузя. Хоч сиротою лишилася, але від хлопців відбою не мала. Вибрала собі найкращого. Вже й про весілля домовились, так само, як би он ти з Валею... Вона пішла якось до лісу хмизу назбирати... А тут хурделиця піднялася і мороз сильний вдарив. Рузя додому аж на другий день добилася. Та от руки і ноги повідморожувала. Відкинувся після того від неї хлопець, на іншій женився. А Рузя з села виїхала... Його до сих пір дехто осуджує. А я думаю: яке то життя з калікою?..

Богдан ще не второпав до пуття, куди хилить Ростик, як тут звідки не візьмись старшина їхній — Нодар.

— Ти зачем так плохо говориш? Я січас очінь біть тебя буду!

Іх ледве розтягли...

У чергове звільнення Богдан попросився зранку. Й одразу у Валине село поїхав. Зайшов до сільради.

— Ви мене пам'ятаєте? Ми з Валею Присяжною заяву про одруження шістнадцятого подавали...

— Назад заяву прийшов забрати? — підбрала губи секретар — худорлява й строга жінка.

Богдана кинуло у жар. Але він стримався:

— Я хочу, щоб реєстрація відбулася у призначений день. І прошу допомогти мені в цьому. Зрозумійте, наскільки це для Валі важливо! Саме у призначений...

Строга жінка ледве приховала своє раптове зніжковіння...

Надворі біло. І в палаті теж. Бо стільки людей тут сьогодні у білих халатах. І не лише медики — Валя також уся у білому. Сидить, хрусткими простирадлами вкютана. У білій сукні. На блідому схудлому личку лиш великі очі проступають синіми озерцями.

— Від сьогодні проголошую вас чоловіком і жінкою...— вимовила худорлява й строга жінка.

Скільки разів повторювала вона за довгі роки своєї роботи ці прості, але такі вагомі слова. І як не старалася нині окреслити чітко кожне, та все ж голос її здригнувся.

Цієї миті у білу тишу вривається врочисто піднесений і водночас чуттєво запаморочливий марш Мендельсона. Богдан здогадався: Нодар! Коли він тільки встиг?! Ну й старшина!

Старенька санітарка Ксенія Владиславівна розповіла, що подібне бачила колись, чи й не в цій самій палаті, коли йшла війна і тут був госпіталь. Лише не було тоді маршу Мендельсона. І молоденька санінструктор, котра виходила за такого ж юного лейтенанта-танкіста з ампутованими руками, якого винесла з поля бою, через день-два пішла далі добивати фашистів...

Голосно схлипнула Валина мама. Але молода не запримітила цього — вона була щаслива...

Невдовзі по тому Валю виписали. Втім, додому не відпустили, відразу повезли у сусіднє місто — до клініки, що при заводі ортопедичних виробів. Там їй виготовлять протези, заново навчать ходити.

Проводжати прийшло багато людей. Богдан опустився біля Валиних носилок на коліна й, нікого не соромлячись, обціловував дружину ніжно і трепетно. Вона ніяковіла, пробувала ухилитися.

— Чекай на мене, — шепотіла йому на вухо. — Я повернуся у травні.

— От і добре! Я якраз відслужу. І зіграємо справжнє весілля. Віриш, ми затанцюємо ще свій вальс. Обов'язково!

Коли її несли до машини, вона не зводила з Богдана закоханих очей і все шепотіло чи, може, то їй тільки здавалося, і то пульсувала думка у скронях:

— Чекай на мене, мій любий. Чекай на мене... Повернуся у травні!..

Глибока Долина

ПОВІСТЬ

Юрко прибіг на автовокзал з самісінького ранку, а біля віконечка вже черга. Окинув її оком, глипнув на годинник, зважив: до відходу автобуса повинен встигнути. Лише б вистачило квитків.

Спинив чубатого хлопця, котрий щойно відійшов од віконця, поцікавився, яке йому місце діталось.

— Восьме,— зронив той недбало через плече.

Справи не такі вже й кепські,— підбадьорив себе.— Попереду не більше п'ятнадцяти чоловік, а на цей рейс щоразу подають ЛАЗ...

Хоча, звичайно ж, можна було придбати квитка заздалегідь, але «шеф» — Спиридон Іванович— забув, що у відділ надійшла така серйозна скарга. Лиш тепер похопився, коли закінчувався строк для перевірки. «Ідь негайно, завтра ж!» А тут Миколині іменини...

При згадці про них Юрко ще більше скис. «З такою головою саме скарги перевіряти...»

Люди, які досі стояли в черзі спокійно, раптом заворушилися. Біля каси зчинився гармидер.

— Куди його несе?

— Не пускайте його, не пускайте!

— Ну й нахаба!

Юрко огледівся: повнощокий дебелий дядечко, котрий підійшов найпізніше і прилаштувався в самісінькому кінці довгого хвоста, очевидно, прикинув, що не потрапить на цей рейс, тому й рвонув на штурм каси, відштовхуючи всіх підряд.

Юрко з обуренням спостерігав, як той намагається одіпхнути від віконця жінку з немовлям.

«Еге, а тобі, чоловіче, бракує елементарної совісті».

Юрко враз опинився біля нахаби. Лець зблідлий, рішучий.

— Ти чого, чого ти? — зарепетував дебелий, коли забачив біля себе суворо зімкнуті чорні Юркові брови.— Я інвалід! Мені положено без черги...

І почав поспішливо облапувати свої кишені.

Юрко трохи погамував свій порив. Однак промовив з крижаною твердістю:

— Але перед вами жінка з дитиною. Вона, по вашому, не має права?!

— А я хіба що? Пожалста, хай собі бере. Я її не чіпаю. Ти щось не розібрався, молодий чоловіче.

Тим часом ззаду продовжували натискувати недоволені пасажири:

— Не вірте йому! Нехай покаже посвідчення!

Але Юрко несподівано для самого себе опустив голову і відійшов. Запал у нього якось згас. Навіть незручно стало.

У черзі його відступ зустріли несхвально.

— Ех ви! — з докором мовила дівчина, яка стояла позаду, її голубі очі пронизали Юрка докором.— Таки треба було з'їздити тому типові по фізіомії!

Юрко промовчав.

Заспокоївся аж в автобусі. Може, завдяки рівномірному гуркотінню мотора й легкому погойдунню машини від швидкого лету по асфальту. Чи, може, душевну рівновагу навіяла розкішна зелень, що безкінечною стіною тягнулась обабіч дороги.

Проте думками раз по раз вертався до ранкової пригоди:

«Ти ба, в яку халепу лець не потрапив. З інвалідом хотів побитися. Було б видовисько... Це ще добре, що поруч не було Світлани. Ото вже вичитувала б!»

Йому аж почулося: «Ну й характерець маєш! Завжди влізеш туди, де без тебе могло б обійтися».

«Мабуть, таки має дружина рацію, часом занадто я гарячкую. Он і сьогодні як негарно вийшло».

Але тут же сам собі заперечив:

«Але ж не можна крізь пальці дивитися на таке неподобство. Зрештою, ніби й вчасно стримався... І якщо правду казати, то в тому інвалідові є щось занадто вже хамське. Подумати тільки, не звернути уваги навіть на жінку з немовлям».

Юрко із зусиллям відірвався від своїх роздумів і витягнув із бокової кишені піджака листа-скаргу, яка, власне, і спричинилась до цієї поїздки.

Учора він не встиг уважно її перечитати, адже після робочого дня гуртом «приливали» Миколу Федчишина, який працює у відділі радянського будівництва. Нашвидкуруч, правда, бо ж не кругла дата. Але час згаявся.

Отож надолужуй в дорозі. Треба і план накидати, продумати, кого слід побачити, з ким порозмовляти. На місці цього не зробиш. Там потрібно працювати вже над іншим. Прислухатися, придивлятися, зважувати. «Шукати істину...» — як каже зав.

Юрко заглибився в листа. Потім дістав записник, почав занотовувати питання. Писати було незручно — в автобусі трясло. Кулькова авторучка бігала по аркушику швидко й розгонисто.

2

Спиридон Іванович прокинувся якомсь раптово. Розплющив очі, позіхнув. Відтак намацав під ліжком будильник, підніс до очей.

«Диви, рано як; — здивувався. Можна ще добру годину подрімати».

І повернувся на правий бік.

Але сон не йшов. Мулька думка ворушилась в голіві. Халепа вийшла з тим листом з Глибокої Долини... Треба було таки віднести його редактору, порадитися. А то здрейфив. Чого? Ото тепер дрейф, коли майже місяць промаринував його і нікому й словом не обмовився!

Сну як і не було. Спиридон Іванович нервово почалапав на кухню.

Власне, то був його «кабінет». Коли виникала якась термінова робота, з якою не вправлявся в редакції, він брав папери додому й окупував кухню. Звичайно, після того, як дружина переставала торхтїти каструлями. До півночі засиджувався... Одного разу хлопці, знаючи таку звичку Спиридона Івановича, навіть дружнього шаржа втнули на нього в стінгазеті: сидить у піжамі серед каструль та ополоників за машинкою, поруч свічка чадить і горіть недопалків. А він строчить...

Сьогодні робота не йшла. Знічев'я постукав по клавішах друкарської машинки, потягнувся за цигарками, одначе так і не запалив.

«А якщо я зараз подзвоню Денисенкові? — спало враз на думку. — Чого ж, замовлю міжміську...»

І він розігнався, було, до телефону. Навіть трубку підняв.

«Але що це тепер дасть?» — тут же засумнівався й кинув трубку.

Вийшов на балкон. Високий, цибатий, з розкуйовдженим після сну ріденьким волоссям. Помахавав сюди-туди руками, присів кілька разів. Зарядка теж не принесла очікуваного задоволення.

Коли вже виводив електробритвою спіралі на жовтаво-блідих впалих щоках, зі спальні виглянула дружина.

— Чого зірвався сьогодні так рано? — поцікавилася невдоволено.

— Та от піду... Роботи багато,— промимрив, вибриваючи підборіддя.

— А коли в тебе було на думці щось інше, крім роботи? — взялася ні з того ні з сього вичитувати йому.— Дома — як квартирант: тільки наїстися б та поспати... Швидше б вже на пенсію. Може, хоч тоді знатиму, що в мене чоловік є...

І пішла, шаркаючи пантофлями, на кухню.

Звичайний ранок, звичне бурчання дружини, на яке він давно не звертає ніякоїсінької уваги... Одначе тривога наростала.

Лиш дорогою на роботу Спиридон Іванович заспокоїв себе думкою:

«Чого ж, Юрко — хлопець серйозний, розбереться. А там — що вже буде...»

Від того ніби аж трохи звеселів. Міряючи поволеньки тротуар (років зо три взяв собі за правило ходити на службу і назад тільки пішки, звичайно, у погідливі дні), думав тепер про Юрка.

«Змінився хлопець, виріс. А на перших порах, коли з університету направили, яким був?»

Спиридон Іванович усміхнувся.

Еге ж, попервах страшенно він був невдоволений хлопцем. Задиристе якесь, гостроязике. Тільки й того, що ростом вимахав, мов з води. Але причому тут ріст? В роботі ж толку ніякого. Буває, порадиш йому щось — ображається. Стане в позу: «Я знаю... Ми це вчили...»

Але нічого, порозумілися. Юрко, обпікшись декілька разів на складних завданнях, дуже швидко довів, чого він варт. Посерйознішав. Навчився працювати чітко, оперативно. Правда, гарячий ще трохи. Але життя навчить. Зараз Спиридон Іванович навіть радіє, що саме Юрко до нього у відділ потрапив. Молодість і досвід — яке чудове поєднання. Чого ще бажати перед пенсією?

«Повинен Юрко докопатися до істини. Повинен...» — вже зовсім заспокоївся Спиридон Іванович, піднімаючись сходами до свого кабінету.

3

Поруч з Юрком сиділа та сама голубоока дівчина, докори якої довелося йому витримати в черзі. Коли розташовувалися в автобусі, вона до нього і бровою не здвигнула. Напевне, ще сердилася, що не довів інцидент біля каси до кінця. Юрко й собі зберігав нейтралітет.

Дівчина якийсь час байдуже розглядала ледь вловиме відображення свого обличчя у віконному склі, потім кілька разів зітхнула і враз задрімала. А тепер і зовсім поринула в солодкий сон, смачно посапуючи пухкими губенятами. Юрко заглибився у листа, йому ніхто не заважав, і він був радий цим хвилинам усамітнення.

Та от дівчина поворухнулася. Юрко знітився. Не інакше, як розбудив її шелестінням своїх паперів.

Так і є. Он вона розплющила очі...

Юрко хапливо відвернувся. Але тут же відчув, як дівчина пройшлася чіпким поглядом по паперах, розкладених на його колінах. Надовго зупинилася на конверті, уважно вивчаючи адреси. Юрко хотів, було, попервах засунути конверт у теку. Але стримався.

Знову заглибився у блокнот, переглядаючи свої записи.

Тим часом дівчина перевела очі на Юрка. Так само уважно обмацала його обличчя, як перед цим конверт. Йому аж незручно стало. Машинально торкнувся правицею хвилястого чуба, немовби відмахуючись заодно від її пильного погляду.

Але вона, певно, зрозуміла нарешті, хто поруч з нею. Враз пожвавішала і вигукнула:

— Ти диви, з Глибокої Долини написали до обласної газети!

Юрко низав плечима. Мовляв, що тут дивного? Але розмову підтримав:

— А ви що, звідтіля родом будете?

— Та ні. Працювала колись в сусідньому селі.

І раптом попросила:

— А можна прочитати листа? Це не секрет?

Юрко якусь мить вагався.

— Ну... Якщо ви допоможете мені щось з'ясувати... Чи підкажете...

— Еге, справа серйозна,— промовила вона, пробівши очима листа й повертаючи його Юркові.— А вам раніше доводилося бувати у Глибокій Долині?

* — Ні, вперше їду туди.

— Край землі... І знаєте, все може підтвердитися. На жаль, у нас ще зустрічаються подібні випадки. А в такому забутому богом закутку — й поготів. Зрештою, ви розберетесь. Тільки б не так, як ото на автовокзалі...

Штрикнула його знову, як і вранці, гострим поглядом, Юрка аж пересмикнуло.

Одначе дівчина нараз усміхнулася й круто змінила тон:

— Та ви не сердьтеся. Просто не можу заспокоїтися, як легко обкрутив вас довкола пальця той пройдисвіт. Я ж знаю його як облупленого. На одній вулиці живемо. Ніякий він не інвалід. Негідник, та й годі!

Юрко швидко зашастав очима по салону, аж поки не спіткнувся об потилицю дебелика. Той, напевне, відчув чийсь погляд, бо озирнувся. Якусь мить дивився на збудженого Юрка й дівчину, що

сиділа поруч, потім різко одвернувся і втягнув голову в плечі.

А Юрко подумав:

«Оце урок. Бачиш, як усе просто вирішилось. А ти ще переживав, чи не образив, бува, людину. Почув слово-друге — і вуха розвісив. А треба було довести-таки справу до кінця. Перевірити хоча б документи нахаби. Дівчина має рацію».

Тепер Юрко зацікавлено поглядав на свою випадкову сусідку. Смілива, вочевидь, рішуча. Від свого не відступить. Характер! І гарненька до того ж. Біляве хвилясте волосся, іскристий погляд...

— То, кажете, працювали колись поруч з Глибокою Долиною? — поспитав.

— Ага, в дільничній лікарні.

— О, то ви медик?

— Була.

— Чому ж була?

— Розрахувалася.

— Ну то й що?

— Зовсім порвала з медициною.

— Отакої! Та й чому?

— Бо то не для мене.

— Цікаво.

— А що тут цікавого? Хіба у вас ніколи не було відчуття, що ви виконуєте не свою роботу?

— Та не без того...

— Отож-бо.

— Але це медицина... Найгуманніша професія...

— Воно-то так. Але покликання не моє.

— Зачекайте, а хіба вас силував хтось іти в медицину?

— А ви гадаєте, ні? І мама, і тато наче змовилися, в один голос: білий халатик, як це захоплююче, як престижно! Ото й милувалася халатиком, поки в училищі була. А коли одержала призначення...

- Розчарувалися?
- Просто дійшла думки, що сіла не в свої сани.
- А тепер що? Перекваліфікувалися?
- Та от наважилася.
- І що обрали?
- Педагогіку.
- Занадто вже просто й легко вийшло у вас.
- Гм, просто й легко... Помиляєтесь.

Вона зітхнула. Високого чола торкнулася задума, тривожна хмарка промайнула в примружених очах. Між бровами пролягла нервова зморщечка. Дівчина враз ніби постаршала.

— Ні, не просто. Три роки в лікарні... Був час і випробувати себе, і все зважити. А ще особисте... Чоловік виявився п'яничкою. Лікувався, та не допомогло. Розлучилися... Одне до одного, як кажуть...

Юркові стало якось не по собі. Не від слів його попутниці, ні. Зненацька пригадався вчорашній вечір і черговий Світланин профілактичний скандал:

— Знову іменини? Скільки можна? Так і алкоголіком станеш.

А затим раптове запитання малого Мишка:

— Тату, а що мама каже тобі акколоїк?

Юркові коштувало чималих зусиль стриматись, аби не сказати Світлані у відповідь щось дошкульне і гостре.

— Бачиш...— почав він після того, як трохи себе вгамував.

— Що бачиш? Це ти дивися! Добре дивися, — кипіла дружина.— Он вже і дитина розуміє...

Це вже було занадто. Юркові в голову кинулася кров. Подумати тільки! Якби вже хоч пив. А то ж майже символічно, раз у місяць, а то й у два скуштує вина. І вже — «алкоголік»!

Світлана, мабуть, сама зрозуміла, що передала куті меду, бо врешті розплакалась:

— Я ж хочу, щоб ти зовсім не пив. Сам знаєш, велике з малого починається...

То, може, і в цієї чоловік був отаким «алкоголіком»? Але ж лікувався...

— Мабуть, ви маєте рацію. До речі, як вас звати? — запитав напрямки, бо більш дипломатичного ходу, як би то познайомитися з нею, так і не придумав.

— Людмилою.

— Дуже приємно. А я — Юрій. Так от, мабуть, це і справді на краще, що ви рішуче порвали з роботою, яка була не до вподоби. Інакше довелося б самому мучитися та ще й інших мучити біля себе. Хоча не кожен відважився б на таке...

Юрко на хвилину вмовк.

— А все-таки, коли боронь боже, й на педагогічній царині не поталанить, що тоді?

Погляд Людмили потемнів. Глянула на нього майже з образою. Але тут же й спохопилася. Все резонно. Хіба не допитувала донедавна сама себе отак?

— Другої помилки не повинно бути. Таки не буде! Я тепер не та дівчинка, яку майже силоміць засунули у медучилище. Я з дитинства мріяла стати учителькою. Навіть працювала деякий час у школі піонервожатою. Виходило. І подобалось.

Юрко примовк, не наважуючись далі її розпитувати.

Проте Людмила випредила його:

— Знаю, про що на цей раз хочете запитати. Мовляв, і там не з медом буде. Високі вимоги. Та й діти не ті тепер, що колись були... Що правда, то правда. Але все це мене не лякає. Я люблю дітей. Тому сподіваюсь, що зумію стати справжнім педагогом. Я вже і документи подала у Ровенський педагогічний на філологічний факультет. На підготовчі кур-

си. Оце їду на екзамени. Складу успішно — буде гарантія, що зарахують.

— Мужня ви людина, Людмילו...

4

Світлана чула, як піднявся Юрко, як довго пирскав над раковиною, вмиваючись, гримкотів посудом на кухні.

Тамуючи подих, прислухалася до тих звуків. Вичікувала. Тоскний настирливий голос товкся в грудях:

«Встань, встань! Підійди до нього, пригорнися і шепни на вухо, як колись, бувало: вибач мені, Юрасику, я погарячувала...»

Але інший голос, мабуть, більш впевнений, сердитий, а тому й дужчий перебивав:

«Не смій! Хай знає...»

Світлана продовжувала лежати.

Юрко вийшов з кухні. Почав копирсатись у коридорчику.

«Ага, теку дістає, папери складає», — здогадалася. І справді почула, як зашелестіли папери.

Знову кроки.

«Куди це він? І-і-і, сюди йде!»

Вона й завмерла вся. Очей не розплющувала. Було чутно, як він зупинився на порозі спальні.

До неї підійде чи нахилиться над Мишковим ліжечком?

До неї не підійшов. Притих біля дитини. Видно, підіткнув одіяльце. Через хвилию вловлювала його кроки вже знову в коридорчику.

Нарешті клацнув замок, тихо грюкнули двері.

Світлану раптом мовби пружиною підкинуло. І в скроні забило:

«До жени його! Ще не пізно...»

Вона справді почала вибиратися з ліжка. Але заплуталася в ковдрі й заплакала.

Через деякий час Світлана вже більш-менш спокійно роздумувала над вчораšnньою сваркою:

«Хіба ж я його не люблю? Він просто нічого не знає...»

Що ні, то ні. Вона ще жодного разу відверто не сказала, чому така непримиренна до його чаркувань.

Нехай і не частих.

От-от, у Броника, її колишнього сусіда, вони теж були не часті. А тепер як навідається в село до матері, то переслухати всього не може. Тепер там через тин — лиш бійки та скандали. Дружина через день ночує у сусідів, відколи діти піросли, додому навіть не навідується.

Але хіба колись Броник був таким? Ні, звичайно, вона добре пам'ятає, яким добрим, хазяйновитим чоловіком він був. Горілка, вино, пиво — ось що довело його до цього! То невже вона в своїй сім'ї подібне допустить? Нізащо!

Сім'я... Подумати тільки: у неї сім'я! Здається, ще зовсім недавно бігала до Юрка на побачення, коли він одного літа разом з іншими будзагонівцями проводив у їхньому колгоспі свій третій, трудовий, семестр. Такий Будинок культури вибудували тоді студенти в селі. Всім на заздрість.

О, якщо є на світі щось неповторне, то це ті вечори! Аж не вірилось, що це не хтось інший, а вона ходить під руку з оцим вродливим, високим і таким розумним студентом. Про що він тільки їй не розповідав! Це ж треба було знати таку силу-силенну всілякої всячини... А наступного літа вона одружувалась, і не було на світі людини щасливішої за неї. Білим маревом пливла фата, пінилось шампан-

ське, і так близько були його лагідні, рідні очі.
«Мій, — знеможено думала вона, — навіки...»

То невже вона допустить, щоб якесь там вино чи пиво затьмарювало її сімейне щастя?

Проте зненацька Світлана зупинилась. До серця поволі підкрадалось щось схоже на розпач.

«Але ж чого чіплятися до нього? Чому не можу ніяк себе перебороти? Хіба він такий уже поганий? Он і на роботі його хвалять. Оце знову поїхав, з усього видно, складну справу розплутувати. А як йому, бідному, після вчорашнього? Певно, і голова болить... Та ще скандалом розтривожений... А я навіть не встала, сніданку не приготувала. А як розлюбить мене, покине, що я тоді буду без нього робити? Як жити?»

Й Світлана знову заплакала. Пишні коси, які любив так пестити Юрко, закипіли смолястими хвилями на тлі білої подушки...

5

Ні Юрко, ні Людмила й не зогледілися, як збіг час.

Попереду вигулькнув чималий пагорб, густо порослий молодим сосняком. Червоно-білий ЛАЗ прудко вибирався на його вершину рівеньким проділом асфальтової стрічки.

Юрко уже їздив у ці місця і знав, що по той бік пагорба — містечко. Через хвилюк-другу автобус сягне чубка — і воно розкинеться у видолинку, мов на тарелі.

Зараз він зійде. Людмила ж поїде далі. Йому нараз забаглося ще хоч трохи продовжити цю зустріч. Милуватись свіжим полиском голубих очей, слухати приємний притишений голос. Але ж чудес не буває.

Все ж Юрко наважився:

— Вибачте, маю до вас невеличке прохання. Автобус, звичайно, зупиниться в місті на півгодини. Отож чи не змогли б ви показати дорогу до райкому партії? Мені потрібно туди заглянути, перш ніж їхати в село. Ви, напевно, знаєте, де він знаходиться. Працювали ж у районі. А я тут уперше...

Отак узяв та злукавив.

— Чому ж, покажу охоче. Це недалеко.

Вони обігнули присадкувату будівлю автобусної станції, яка разом з невеличким майданчиком нагадувала розтривожений людський вулик, дійшли до перехрестя вулиць і повернули праворуч. Тут Людмила зупинилася.

— Бачите он ту арку? То колгоспний ринок. За його рогом перейдете на суміжну вулицю. На площі й буде райком. Високий білий будинок.

— Дуже дякую... Воно, звичайно, люди показали б дорогу. Мені приємно, що це зробили саме ви.

Від хвилювання Юрко затинався. У душі мимоволі ворухнулося щось таке бентежне. Ніби й знає колись. І безнадійно забуте...

І він раптом промовив:

— Я ще хотів вам сказати... Запишіть на всяк випадок мій телефон...

Людмила здивовано скинула брови. Юрко заспішив:

— Ну, якщо матимете бажання... І коли нагода така трапиться... Мені цікаво, чи приймуть вас до інституту.

Людмила опустила голову.

— О, кого я бачу? Лю-ю-да! — раптом почулося з лівого боку.

До них наближався вайлуватий парубійко.

— Привіт!—фамільярно привітався з Людмилою, покосувавши водночас не вельми доброзичливо

на Юрка. Був він у заляпаних мастилом джинсах, пом'ятій тенісці. До того ж з неголеним підборіддям.

— Гуляю ось,— кинув мовби на своє виправдання й розвів руками. Від нього добряче попахувало винним перегаром.

— А коли ти не гуляв? Тобі це навіть під час роботи вдавалося,— враз сердито проказала Людмила. Видно, ця випадкова зустріч була їй зовсім не до душі.

Парубійко не зважив на шпильку, задоволено гикнув і поцікавився:

— А ти невже у Яблунівку? От здорово! Ти ж такі дерунчики вмієш смажити — пальчики оближеш!

— Даремно радієш. Ноги моєї більше там не буде! — відрізала вона йому.

— Жаль, жаль, — промовив той з явною досадою.— Едик там без тебе вже на тріску висох. Все тужить і тужить... А тобі що? Ти вже он...— Він з прозорим натяком кивнув у бік Юрка і знову п'яньенько загигикав.

— Знаєш що? — несподівано скипіла Людмила.— Ішов би ти своєю дорогою.

— Мадам, я все зрозумів. Іду, іду,— враз посерйознішав парубійко і справді ступив вбік:— Привіт!

Юрко навіть не встиг отямитись.

Запанувала незручна мовчанка. Людмилине роздратування змінилося ніяковістю. Та такою, що вона не посміла навіть на Юрка очей звести.

— Бувайте здорові,— зронила майже пошепки.— Мені пора! — Махнула рукою й зацокотіла по тротуару каблучками.

Юрко мовчки дивився їй услід. Наче хотів надовше запам'ятати її гнучку поставу, легеньке

платтячко парасолькою, стрункі ноженята. Й очі, небом сповиті.

Провів довгим поглядом. І лиш тоді побрів до райкому.

6

Людмила ледь не плакала:

«Боже мій, оце зустріч! І винесло тебе на цю вулицю в такий момент! Та якби не ти, то, може, й з Едуардом усе пішло б інакше. Дружок називається!»

Так-так, оцей пройда був з її колишнім чоловіком нерозливоводою. Разом росли, разом в армії служили. Та Едик одружився, а цей і далі волочився, життя марнував. Свое і чиесь. Бо вона, бувало, тільки на зміну, а він з Едиком — до чарки. Довго змовлятися не доводилось — обидва на тракторі разом працювали. Та хіба працювали? Одне тільки слово. Господи, скільки пережила вона тоді, переплакала. Едик слабкіший, першим здався. Опустився зовсім, з села, кажуть, і не виїжджає. А цей ще вандається...

Людмилі соромно перед Юрком. Як вона тільки в землю не провалилася? Що він подумає?

Стривай, а що йому думати? Хіба в нього голова не на місці? Зрозуміє, як захоче. А зрештою...

Людмила нишком озирнулася. Юрко стояв на тому самому місці й дивився їй услід. Зненацька її огорнула тепла хвиля. Вона йшла і відчувала, як її спину обіймають чоловічі очі. Гарні очі. Допитливі, серйозні. І приємно було, і бентежно, і чомусь раптом захотілось наперед зазирнути: що принесе їй ця зустріч з Юрком?

«Та що ти? — одігнала від себе цю думку. — Він же не встигне й до Глибокої Долини доїхати, як за-

буде про мене. І я забуду. Нащо він мені? І навіть тільки телефон дав?»

Проте думка та покрутилася-політала собі десь трохи і назад вернулася. «Але ж гарнющий, бісів син! Високий, ставний. І розумний, видно. Не те, що мій здохляк! Та я на такого чоловіка й пилинці не дала б впасти...»

Одне слово, Людмила порішила на тому, що, може, таки й подзвонить колись Юркові. Не з якимось там серйозним наміром. Просто так. З цікавості.

7

До Глибокої Долини Юрко дістався о тій порі, коли старі люди вже на коцюбу міряють, скільки ще залишається світити сонцю до вечора. Справді село на краю землі. Найвіддаленіше в районі.

У райкомі з ним розмовляли підкреслено ввічливо. Ясна річ! Кореспондент приїхав перевіряти скаргу. Тут на парад і квіти сподіватися нічого.

Правда, машину дали. Але попросили, щоб не затримував її, зразу назад відправив. Бо роботи по горло. Незабаром пленум. Кожен із працівників апарату виконує невідкладне завдання.

Другого секретаря, з яким Юрко мав мову, лист, з усього видно, явно стривожив. Коли прочитав, забідкався, чому це авторка обминула райком чи райвиконком, відразу в обласну газету звернулася. Хіба вони тут самі не зуміли б розібратись, порядок навести?

Кілька разів викликав до себе заворга, дзвонив в управління сільського господарства. Ніяк не хотів самого кореспондента в колгосп відпускати. Проте проводжатою так і не знайшов. Запарка.

Юркові, навпаки, все це було навіть дуже на руку. Бо немає гіршого, коли хтось по п'ятах за тобою ходить.

Отак, почувавши себе вільним птахом, й приїхав Юрко у Глибоку Долину — невеличке ошатне село з дивовижною кількістю садків і квітів.

Уже в конторі колгоспу, виписуючи в блокнот потрібні цифри й делікатно розмовляючи з працівниками бухгалтерії про фермські справи, раптом відчув, що в листі, з яким він приїхав у Глибоку Долину, вигадки немає. Отак з першої ж розмови відчув. Проте, як кажуть філософи, для безпосереднього осягнення істини потрібні логічні міркування і докази. Отож Юрко помандрував на ферму.

В листі наводилася добра дюжина прізвищ колгоспників, яких скривдив завідуючий колгоспною фермою. Правда, дехто, як і сама авторка скарги Марія Гаврилюк, уже тут не працював. Та більшість все-таки значилася у списку, вивішеному при вході на ферму.

Юрко встиг якраз на дойку. Весело дзенькотіли бідони, голосно перегукувались жіночі голоси. Юрко підійшов до першої ж доярки, яка поралася в білому халаті біля автодоїлок.

— Дівчата, тут за Чижуга питають,— одразу ж гукнула жінка своїх напарниць.

Невдовзі біля хлопця зібрався гурт жінок.

— О, про Чижуга можна і поговорити,— чулися голоси.— Може, хтось і знайде на нього управу...

Факти підтверджувались. Кожен, до кого звертався Юрко, не тільки переказував написане, а ще й докидав чимало свого.

Отож Чижук! З розмов вимальовувався досить виразний портрет людини, яка втратила будь-які моральні орієнтири в житті. Крик, лайка. А деколи може навіть кулака показати. Просто придумав

собі чоловік такий принцип: якщо боятимуться тебе, значить, будуть слухатись. Зовсім людей за-смикав.

І коли бригадирував, був навіжений. Перекинули сюди — зовсім розпустився.

— Знаєте, — розповідала круглолиця телятниця з меткими чорними очима, — навіть коли жартома скажеш йому якесь слово навпоперек — пиши пропало. Бо як візьме на зуб, то вже не буде проходу. Он Ваня Марчук... У вас, мабуть, там згадується, — кивнула вона на лист, — той, що по племсправі був. Подумати тільки! Держава на зоотехніка вивчила, а він на тракторі в бригаді... А що вже нам казати? Як заїсишся, куди підеш? Де роботу шукати? До райцентру далеко... Тому й терпимо.

— Ех, ви! — не стримався Юрко. — Вас тут стільки, а одному горлопанові ради не можете дати.

«Знову лізеш туди, де без тебе можуть обійтись», — нараз згадав Юрко слова Світлани. І докірливий погляд Спиридона Івановича: «Знову гарячуєш, хлопче». Проте спинити себе вже не міг.

— Давайте сьогодні й спробуємо розставити всі крапки над «і». Вияснити відносини. Скличемо збори, я зачитаю листа. Потім за вами слово. Чого вам бояться, якщо правда на вашому боці?

Жінки мовчки запитливо Perezирались. Першою підтримала меткоока телятниця:

— А що, дівчата! Чом і справді не спробувати? Може, й нагоди більше такої не буде? Як ти кажеш, Ганю, га? А ти, Параско, Олено?.. Та не мовчіть, дівчата!

Довкола все завирувало. Доярки, телятниці заговорили разом, засперечалися.

Випитувати у жінок, як виглядає завфермою, було незручно. Однаково ж мав зустрітись з ним. А вже нетерпілося.

Уява малювала отакого собі бурмила ростом метрів на два. З гучним розкотистим басом. Очі під чорними кошлатими бровами — грізні-грізні. Та не тільки очі — все обличчя. Червонясте, з чисто виголеним підборіддям. Руки — обов'язково волохаті. А ще волосся повинно кушитися у носі, вухах...

Юрко розумів, що портрет той може бути не таким. І все ж не міг відкараскатися від свого навіювання, поки не побачив живого Чижуха. Той прибув на ферму через якоїсь півгодини.

Не дядя, а швидше дядечко. Навіть півдяді. Рудуватий, з ріденькими, геть вигорілими від сонця бровенятами. Обличчя зморщене, хоча, видно, зовсім ще не старий. А бороди тієї, либонь, за весь вік насмакав би в нього не більше жмені. Та й голився він, очевидно, лиш раз у тиждень — перед вихідним. Сьогодні була п'ятниця, тож на щоках і підборідді вже стирчало кушиками де-не-де по кілька щетинок — наче купки трави на гнилому болоті.

От тільки голос... Тут уже нікуди не дінешся — справжній шалюпінський бас. Де тільки місце знаходив він собі у цьому миршавенькому тілі? Такому будь-який керівник позаздрив би.

Юрко розсміявся.

Чижух витлумачив той сміх по-своєму. Як вияв приязні. Підтримку. То він уже й старався:

— Пишуть, кажете, скаржаться. А це тому, що попусту нікому не даю, що ледарів не люблю. А питаєте, чи не можна обходитися в роботі без крику? Таж інакше люди не розуміють. Нервів вже не хватає на них. Не те, що колись було...

Юрко нічого більше в нього й не питав. І так усе ясно.

Он хоч би той його засмальцьований кашкет з високою тулією. Юрко ладен був поклястися, що

Чижук спеціально береже його, як неодмінний атрибут керівної особи, і надягає лиш тоді, коли йде виконувати свої службові обов'язки.

Розмова відбувалася надворі, біля центрального корівника. Саме в цей час сюди під'їхала автомашина з будою, на якій з обох боків білів напис: «Тех-помощь».

— О, заступник голови по тваринництву, — зраділо вигукнув Чижук, ніби за рятівну соломинку вхопився. — Ви мені не вірите, то ще в нього спитайте...

З кабіни виліз зовсім молодий чоловік. Але вже розповнілий, з солідним черевцем. Під пахвою тримав розпухлу, з жовтої штучної шкіри теку.

Юрко повернувся до нього. Приготувався до зустрічі.

Однак першим підійшов якраз не він, а той, що сидів у буді,— набагато старший, високий і худорлявий.

— Клим Гнатович Дацюк, — відрекомендувався чемно, з поклоном.— А це,— кивнув на свого супутника,— товариш з району. З пожінспекції. Перевіряли протипожежну безпеку. Заскочили в контору, там і сказали, що ви пішли на ферму. То що вас цікавить?

— Я звиняюсь, що без форми,— здоровкаючись, навіщось почав виправдовуватися пожежник.— Не люблю їздити в ній по селах, аби зайве людей не лякати.

Юркові від такого пояснення знову зробилось смішно.

Вже здогадувався, як вони перевіряли безпеку. В обох лица зачервонілися, очі ледь посоловіли. Горілчаний перегар чути за кілометр.

Дацюкові Юрко багато не пояснював. Приїхав зі скаргою. Але хто писав її і на кого, поки що про-

мовчав. Якщо можна, добре було б наприкінці робочого дня скликати збори, треба розібратись гуртом.

Дацюк послав Чижука по приміщеннях скликати людей.

— Як він у вас працює?— кивнув Юрко вслід за відуючому.— Претензій немає?

Заступник голови якусь мить дивився на Юрка мовчки. Мабуть, вирішував, що сказати. А заразом, напевне, міркував, звідки виникло таке запитання.

— Ви знаєте, — нарешті заговорив, — це один з найстаріших і найдосвідченіших працівників. Талант. Такі кадри у нас на вагу золота.

Юрко ледь не захлинувся. Такої категоричності в оцінці Чижука він, правду кажучи, не чекав.

8

Доярки, телятниці не впізнавали Чижука. Підходив до кожної, нагадував про збори. Але був якийсь дивний, незібраний. Замість того, щоб покрикувати, як то він любив, приправляючи свою мову солоними слівцями, лиш бубонів собі під ніс щось нерозбірливе.

— Дивіться, дивіться! Оце подіяло. Зразу хвоста підібгав, коли побачив, що кореспондент не на жарт почав докопуватись,— перешіптувалися жінки.

Але вони помилялись. Чижук ніскільки не злякався. І навіть не розгубивсь. До людей звертався машинально, та водночас не переривав внутрішнього монологу, який почав снуватися під його засмальцьованим кашкетом ще з тієї хвилини, як побачив на фермі Юрка.

«Іздять тут всякі... Ну, якого дідька винюхувати? Не таких бачили! Приходили вже, лякали. Навіть раділи: мовляв, спіймали нарешті Чижука за петьки. А на ділі? Руки короткі...»

— Олено, Ганко, чули? Гайда в червоний куток, збори будуть,— гукав Чижук.— Тіко дивіться мені там! — застерігав водночас.

«Атож. Думають, що Чижуком можна кидатися, що він уже нікому не потрібний. Ну-ну! Он на бригаді яку дисципліну встановив. Які то були золоті часи! Тому підводу дав до лісу поїхати, тому бурячиння, а тому плуга, щоб город виорати. І всі тебе шанують, як на бога дивляться. Зустрінуть на дорозі, то ледве шапок не скидають здоровкаючись. На чарку кличуть, всілякі, тобі хрестини-іменини... І уважали, і слухались, і любили. Да-да, любили!»

Він аж оглянувся, злякавшись, аби хтось не піддивився чи не підслухав його думок. На обличчі з'явилася якась масненька усмішечка, заграв рум'янець і навіть трохи розгладились його зморшки.

«Еге ж, була житуха! Поки грамотні не почали налазити. Ота учотчиця шмарката! Подумаеш, вона десять класів кінчила, в технікум заочно поступила. Ну то й що? Дорости ще треба, щоб Чижуком командувати, вказувати йому. Йй, бачите, мої порядки не сподобались. А тобі яке діло до того? Знай зась! Не послухалась, то получила своє, дарма що баба».

Взагалі-то Чижук не дуже любив згадувати про цей конфлікт. Правда, після всього Оксана — обліковець — з села виїхала. Влаштувалась спочатку бригадиром, а потім агрономом у сусідньому колгоспі. Чижук бундючно продовжував твердити, що так їй і треба, хай, мовляв, знає. Але ж і його в бригаді не залишили, перекинули на ферму...

«Зробили мені гірше. Тільки з тими грамотними ціла біда. Стільки вже їх розвелось! А тут ще цей з області приїхав. Лазить, сновида, з людьми заба-

лакує. Блокнотиком перед очима помахує. А хто тобі скаже що-небудь? Хай тільки спробують! Ех, попався б ти мені в тісному кутку. Тільки мокре місце залишилося б. А то, може, навіть знаку ніякого! Писаки... На мене писати? Збори придумали. Ну-ну, збирайте. Подивимось, що з того вийде».

Чижукові враз здалося, що він росте. Вже три метри заввишки, чотири. А в плечах — півтора, два. Нарешті став такий, як водонапірна вежа, що височить посеред тваринницького містечка. Спробуй дотягтися, сказати щось навпоперек! А всі супротивники його дедалі мізернішали. Особливо кореспондентик той нещасний. В пилінку он перетворився. Досить чхнути, як полетить у безвість і розтане там назавжди!

9

Збори були надзвичайно бурхливими. Правда, як тільки Юрко зачитав листа, Дацюк спробував, було, прибрати ініціативу до своїх рук.

— Товариші, що тут довго антимонії розводити? — почав він, прокашлявшись і пильненько обводячи очима всіх, хто сидів у червоному кутку. Ніби загіпнотизувати їх намагався. — Я вже перед зборами проінформував товариша кореспондента: Чижук у нас — керівник перевірений. Давно працює і справу свою добре знає. Хіба не так? А що комусь вдарило в голову анонімку настрочити, то таким людям ганьба! Зрештою, ніхто з нас не святий. Кінь, як ви знаєте, на чотирьох ногах, але не без того: буває, що й він спотикається...

Юрко запримітив, як запал в очах тваринниць, з яким вони сходилися на збори, почав потроху пригасати. Невже промовчать?

— Є уточнення,— не зовсім делікатно перепинив він Дацюкову балаканину.— По-перше, те, що я зачитував тут,— не анонімка. Листа написала конкретна людина, її прізвище було назване ще з самого початку. А по-друге,— Юрко спокійно дістав блокнот, розгорнув.— У вас дві ферми? — уточнив.

— Дві, — розгублено підтвердив Дацюк.

— Торік ваш колгосп втратив через низьку якість молока майже шість тисяч карбованців. З них п'ять — з вини колективу, який очолює Чижук. І ще. На цій фермі на одну чверть нижча продуктивність худоби, високий процент падежу молодняка... А ви кажете: завфермою добре справу свою знає. Здається, тут бракує логіки...

Дацюк ще намагався щось про породу корів сказати, про корми. Але йому явно не вистачало аргументів, тому, спіткнувшись на півслові, сердито відрубав:

— А взагалі, ви людина зі сторони. Нам тут,— пихато повів широким жестом навкруги,—видніше!

Юрко побачив, як люди завурушилися, зашепталися. Й ось піднялася ота круглолиця телятниця:

— Як собі хочете, а я більше мовчати не буду. Товаришу кореспондент, у листі правильно сказано. Навіть не все ще написано...

Її слова потонули в суцільному гулі. Жінки заговорили вголос. Обличчя їх розчервонілися, стали злі і рішучі. Ще мить — і в червоному кутку зчинився суцільний лемент. Лиш окремі фрази можна було спочатку вихопити.

— ...Ланцюгів не давав, радив язиками своїми корів припинати, бо вони в нас нібито занадто довгі...

— ...Знали б ви, через що велів він нам молоко фільтрувати, коли цідилка кінчилася...

— ...Марчукові у кормокухні погрожував, коли той відмовлявся фальшивого акта підписувати на телят, що виздыхали...

Були такі фрази, які Юрко записував з особливою ретельністю, підкреслював їх та ще обкладав звідусіль знаками оклику й запитання.

— ...Та ви, людоньки, не дуже радійте ще. Торік он писали... І приїжджали, і перевіряли, та хіба помогло?..

— ... А що ж, знову дасть бичка на якусь оказію, та й кінці у воду...

Дацюк теж розчервонівся. Гупав кулаком по столі, намагався порядок навести. Пробував кричати, але його ніхто не слухав.

— ...Гнати Чижук в три шиї давно треба, інакше ми всі з ферми порозбігаємося...

Жінки вставали одна за одною і говорили про те, що їм наболіло від методів Чижуківського керівництва. Говорили, здавалося, якимось навіть зраділо. Квапилися за один вечір сповна повернути йому те, чим він «обдаровував» їх щоденно. Чижук мовчав. Після зборів шмигнув у двері, як побитий пес, і зник.

10

Збори неабияк налякали Дацюка. Але він ще намагався ходити гоголем, вдавав, ніби нічого страшного не трапилось. Твердив:

— Тепер бачите, з якими людьми він працює? А ви хочете таку людину потоптати, збираєтесь щось там писати...

Юрка дивувала ця затята впертість. Він ще не міг її зрозуміти, якимось пояснити. Але вже не злився на Дацюка. Швидше всього співчував.

Пожежник досі не втручався в розмову. Коли почалися збори, він кудись зник з червоного кутка. Заявився знову з тією ж пузатою текою під пахвою оце лиш тепер — наче з-під землі виринув. Начепивши на весь свій широкий вид люб'язну усмішку, підійшов до Юрка, по-панібратськи взяв його під лікоть.

— Отак відразу — та й писати! Куди спішити? Треба вникнути в суть справи. Як ви там, літератори, любите повторювати? Щоб добре взнати людину, слід з нею пуд солі з'їсти. Так? Звичайно, на теперішню мірку, коли всі спішать жити, то, може, й менше. Ну, хоч би кіло!

Юркового ліктя він не відпускав, все намагався відтягнути його подалі від Дацюка.

— Зверніть увагу, в яких умовах вони тут живуть, працюють. Це ж периферія, глухомань! Мусить бути і якась скидка. То чи варто робити трагедію з того, що прикрикнув раз на когось той Чижук? Може, без цього в них ще не обійтись... Ах, шкода, що голова у від'їзді. Але навіть Дацюка візьміть. Де ще знайдете таких керівників? У заможних колгоспах? Ага, підійди до нього. Він на тебе, як на козявку, дивиться. Позажиралися! А цей і вислухає завжди, і поговорить. Або виписати щось, дістати. Хочеш курочку якусь чи медку, овочів чи фруктів? Будь ласка! Я тільки в глибинку їду. Бо тут люди! Вони знають біду і тебе розуміють. А ви одразу критикувати...

До них підійшов Дацюк. Юрко враз уловив, що він якось змінився. В очах того причаїлася лукавинка:

— Ви й справді, може б, того? Ну, якось так, щоб не писати нічого. Нащо нам ця ганьба? А я візьму Чижука в руки. Він у мене тихіший води стане! А поки що переночуєте в нас, відпочинете. Ми, зви-

чайно, могли б відвезти вас зараз у готель. Але вже пізно. Поки доїдете до райцентру — спати буде ніколи.

Юрко на хвилину замислився. Найпершим бажанням було чимскоріш вирватися з цього оточення. Але муляло його те, що, поки дістався в село, дня того, хоч він і літній, на заячий скік лишилося, так і з Марією Гаврилук не вдалося побачитись. Взяв собі за звичку — завжди відкладав зустріч з автором на кінець. А її не виявилось вдома. Подалася надвечір у сусіднє село хвору родичку провідати.

Тут Юркові кров закипіла. Це ж у те саме село, де Людмила працювала. Був би час, він неодмінно поїхав би туди, подивився б, якими стежками ходили її ніжки...

Як це йому в автобусі Людмила сказала: «Зрештою, ви розберетесь. Тільки б не так, як ото на автовокзалі...»

Правильно! Нічого й не додобиш більше.

Юрко помовчав мить. Мовби радився подумки про щось із білокосим видом. А потім промовив: — Та вже доведеться залишитись на ніч. Перекимарю десь в конторі.

Дацюк зрадів:

— Не переживайте, щось придумаємо. Поїхали!

11

Надворі був пізній вечір. Крізь віконце буди, в якій сидів Юрко, було видно лише поодинокі освітлені вікна. Село вкладалося спати.

Машина мчала сільською вулицею. Згодом він запримітив, що хати вже залишилися позаду. Іхали полем.

— Куди ви мене везете? — запитав насторожено.

— Та ви не хвилюйтеся, — Дацюк явно щось темнів. — Ми ще маємо тут заскочити в одне місце...

Юрко пошкодував, що не попросився на ніч до котроїсь з доярок, які так широко запрошували його.

У негустих відсвітах фар, які гналися по обидва боки автомобіля узбіччями польової дороги, з'являлися то лани достигаючої пшениці, то плантації картоплі чи цукрових буряків.

Ось машина поїхала повільніше. Обабіч густою стіною встали дерева.

«Садок якийсь чи ліс? — намагався роздивитись Юрко. Питати в Дацюка не хотілося. — Таки схоже, що ліс».

Відчув, як «лечючка» повернула ліворуч. Проїхали ще метрів зо двісті. Шофер загальмував. Машина гойднулася і стала.

— Виходьте! — гукнув пожежник, послужливо відчинивши їм дверцята фургона. — Запрацювалися й навіть не помітили, що без вечері лишились. Так можна й ноги простягнути. Кому це потрібно? Робота роботою, а здоров'я треба берегти.

Він уже проворненько розстелював у центрі світлового еліпса, якого викреслили на лісовій галявині автомобільні фари, величеського брезента. Потім виволік з кабіни добряче натоптану сумку й почав викладати з неї все підряд.

Юрко стояв неподалік, спостерігав за пожежником, який почувався повноправним господарем. Було зрозуміло, що організував він усе це тоді, як ішли збори.

Коли все було розкладено, до брезента підступився Дацюк.

— Ну що ж, перекусимо, чим бог послав.

«Бог» послав щедро. Було тут і м'яса — вареного й печеного, і свіжих огірків та помідорів (де тільки

розжились на них, свої ж бо ще не скоро дозріють!), і чимало інших наїдків. Довершували цю похідну сервіровку пляшки з горілкою, мінеральною водою та пивом.

У Юрка аж слина на язик набігла. Справді, лиш тепер згадав, що й рісочки не мав у роті за цілісінський день.

«Не вистачало, щоб вони мене тут споїли,— подумав собі і знову пошкодував, що відразу не пішов до контори з ферми.— У них усе, як за сценарієм. Не допомогли вмовляння, то пускають у діло чарку. Одним словом, як казав Остап Бендер, засідання триває...»

Пожежник швидко й з умінням розлив горілку. Одного гранчака простягнув Юркові, другого тицьнув у руки Дацюкові. Тим часом свого підняв, аж рідина заграла в ньому проти світла, й припросив:

— Вип'ємо за хлібосольних господарів!

«А чому б ні? — розслаблено подумав хлопець.— Чим не нагода, аби нарешті похмелитися після вчорашнього? В голові ж і досі джмелі обльоти справляють...»

Але здоровий глузд диктував своє. І не тому, що Юркове серце ятрили Світланіні скандали. Цього не боявся, бо все-таки вона не мала рації. Навпаки, якби сьогодні склалася інша ситуація, він обов'язково (а ще після вчорашньої сварки) перешили би чарку. Йй же на зло!

Заковика була зовсім в іншому. Тут і дитині зрозуміло, що Дацюк з пожежником затіяли цю вечерю не тільки, навіть не стільки з чисто людських мотивів. Мітили вони значно далі.

Ключув — значить, добре. Тепер можна буде й попросити, щоб зм'якшив дещо в газетній статті. Не вимальював усіх тих «вуглів», які так випирають.

А якщо пильніше на те все поглянути, то чим це не зачіпка, аби й зовсім нічого не писати? Варто тільки сильніше натиснути. Аякже ж! Мовляв, ми тебе пригощаємо не тільки за те, що маєш пишній чуб і гарні очі!

Так що думай, Юрку, думай. Бо постав ти перед дилемою точнісінько так, як шекспірівський Гамлет. Тільки тема інша: «Пити чи не пити?»

І пригадався Юркові в цю мить Карпо Денисенко. Газетний вовк з їхньої ж редакції. Спливли на думку колишні його повчання, як краще їм, зеленим, ще зовсім необстріляним журналістам, поводитися в отаких-от ситуаціях.

— Ви не брикайтеся, як дурні телята. Дають випити — вірж по самісіньку гульку. Не за свої ж — на дурняк! Обіцяй їм золоті гори, хай заспокояться. А приїдеш додому — пиши, що сам схочеш. Бо хтозна, коли ти ще попадеш у те село... Я завжди так роблю!

Видно, через те й прозвали його Поросям. Поза очі. Бо як інакше охрестити таку натуру? Пішов перед пенсією, хвалити богу, власним кореспондентом. І враз чистіше стало в редакції. Нікому стало набивати голови молодих хлопців усілякою трутизною, яку він пихато називав «цілющим практичним досвідом...»

Юркові ще раз привиділись хитренькі розкосі очі Денисенка. Але вони тут же кудись провалилися, а натомість, мов у калейдоскопі, впливли Людміні голубі. Не обличчя, не голос — тільки очі. І такий знайомий докір застиг у них, що Юрко відклав склянку.

— Чого ж, перекусити можна. Спасибі вам за це. А пити — вибачайте. Не вживаю!

Зчинилася веремія. Його просили, силували. Навіть по черзі сердилися на нього.

Юрко був невблаганний.

Відбиваючись від наполегливих наскоків, він прагнув, щоб, нарешті, дали спокій. Дали можливість послухати шепіт нічного лісу, помилуватися його таємничою красою. Адже хтозна, чи й випаде йому ще колись така нагода. Уже й кусок до рта не йшов. Так і просидів, наїжачений, посмутній, весь «банкет».

Вечеря не вдалася...

Спати поїхали до Дацюка. Юрко не заперечував.

Назад проскочили вулицями сонного села з вітерцем. Навіть собаки не встигли вволю повалувати вслід автомашині.

12

Майже після кожного багатого на гострі події прожитого дня Юркові снилися сні. Він продовжував боротись, докопувався до існуючих і неіснуючих подробиць.

Неспокійною була для нього і ця ніч. Снилася не Глибока Долина, ні. Він не доводив ні Чижуківі, ані Дацюку, хто вони є насправді. Може, щоб не образити господаря: дав же йому притулок на ніч!

Юрко вів уві сні свою задавнену суперечку зі Світланою. Вона була така зла, якою він її не бачив ще ніколи. Якась неохайна, розпатлана.

— Не каєшся — покину! Думаєш, Мишко буде рости безбатченком? Скільки он чоловіків є на білому світі — і розумних, і від тебе не гірших. Хоч греблю гати!

Кожну фразу відрубувала й кидала в обличчя. Ні, прямисінько в душу. А гострі грані тих твердих фраз ранили мозок.

«Боже, як вона змінилась! А була колись така лагідна, така мила...» — дивувався Юрко й затулявся руками.

— У чому ж покаятись? У неіснуючих гріхах? Що ти видумуєш, ману якусь напускаєш на себе?

Що дивно, перемовлялися вони отак не вдома, а в міському парку в містечку розваг, де встановлено силу-силенну атракціонів. Вони на гойдалках, але в різних човниках.

Та й амплітуда коливань у них різна. Юрко ледь ледь погойдується, а Світлана навпаки — злітає майже до верхівок дерев, які оточують атракціони. Репліками обмінюються саме в той момент, коли човники опиняються на одній лінії. Він говорить спокійно, а вона — страшенно кричить.

Юрко продовжував боронитися:

— Розплющ очі, подивись навкруги. На мене подивися. Бачиш, бачиш? Опам'ятайся! Заради того, що було між нами. Хіба ти забула?

Світлана вже, мабуть, не слухала його. Або просто не хотіла нічого чути, бо шалено метляла головою.

Її довге розпатлане волосся закручувалося довкола шиї по черзі то в один, то в другий бік. З очей сипалися іскри.

Юрка охоплював відчай. Він учепився за останній аргумент, але, як вважав, — за найвагоміший:

— Я ж тебе любив!

Кинув це вже навздогінці. Бо Світлана раптом одірвалась від перекладини й полетіла разом з човником кудись у розпростерте над ними голубе небо.

Юрко набрав у легені побільше повітря, щоб розпачливо закричати. Вже й рота розкрив... І почув зненацька дедалі наростаюче:

— Ха-ха-ха! — — —

Здивовано оглядівся і побачив, що з протилежного боку до атракціонів наближалася... Людмила. Це вона так голосно й заливисто сміялася.

Вона була як фея. Граційна, красива. У легкому, прозорому вбранні із серпанку. І сама легенька, мов пушиночка. Як балерина.

Юрко вже й не стуляв рота, лиш очима поводив. Такої краси він ще не бачив. Хміль ударив йому в голову, солодкий туман запаморочення загойдав ним. І він теж розсміявся, щасливо, радісно.

А вона почала втішати його:

— Бідненький, мучиш себе, побиваєшся. Але хіба Світлана потрібна тобі? Вона ж тебе не любить. Ти й сам бачиш це, добре знаєш. Правда ж? Бо той, хто по-справжньому кохає, так не робить. Не вимотує душу, не гризе день при дні. Навіть з великої любові чи ревнощів.

Людмила наблизилася до Юрка. І він, зачарований нею, мимоволі взяв її простягнуті руки у свої. А вона тим часом вела далі:

— Ти мене люби! Хіба я гірша? Ти лиш роздивись добренько. Ось мої руки, ноги, уся я. Ну, чого соромишся, дурненький? Дивись, дивись, ми тут одні. І люби мене, так люби, як нікого досі. Ти будеш зі мною найщасливіший у цілісінькім світі. Я не буду така, як Світлана. Ти напишеш свої найкращі статті, фейлетони і нариси. Великою людиною станеш, великим журналістом. А інакше засохнеш, так і не піднявшись на крило. Чуєш, люби!

Юрко почувався щасливим. Погойдався на гойдалці з Людмилою. Але вже разом, в одному човнику. Потім ще покаталися на каруселі. І теж — рядком-рядочком.

А оце опинилися вже на сцені. У залі повнісінько глядачів. Проте Юрко нікого не соромився. Носив Людмилу на руках. Обнімав та обцілював її усю.

Очі, губи, шию, груди. Серце гупало так шалено, що ледь з грудей не вискакувало. І вірилось, що знайшов, нарешті, своє щастя. Справжнє і єдине.

А глядачі, пильно стежачи за тим, що відбувалося на сцені, гаряче аплодували.

І тут, де не візьмись, — промінь прожектора. Піймав у свій фокус Юрка і вже не відпускав. Правда, усе тоншав, став завтовшки з голку. Тільки кінець не гострий — пухнастий, м'який, мов пензлик. Грається собі: то у вусі поводить, то довкола ока, то під носом.

Виборсуючись із сну, Юрко зрозумів, що то не прожектор, а сонце. Мабуть, воно підбилося вже височенько, заглянуло через вікно.

Все ще дримаючи, хотів було кинутись навздогін за сном, аби додивитись, чим все скінчиться. Але його влаштував і такий фінал. Почав напружувати пам'ять, щоб згадати, який сьогодні день. Від цього ж залежить, чи справдиться сон. Он бабуся колись розповідала... Зараз він побіжить до неї.

Але... бабуся давно померла. Та й він, здається, зовсім не у своєму селі.

Глибока Долина...

Аж тепер у мозку зринули події вчорашнього дня, відігнавши бозна-куди солодкі видіння, зв'язані з Людмилою. І Юрко остаточно прокинувся.

Розплющив очі й одразу зрозумів, що проспав. Зиркнув на годинник — пів на сьому. А наказував собі піднятися хоча б о п'ятій.

Усе-таки добре притомив його вчорашній день.

Зіскочив з ліжка. Розганяючи сон, замахав руками, захвищав ногами.

Раптом краєм вуха вловив розмірене похропування з присвистом. Оглядівся — пожежник! Він і забув, що Дацюк постелив йому вчора в цій же кімнаті, на тахті.

Пожежник увесь обмотався простирадлом. З одного боку визирало тільки скуйовджене пасемце темно-русого чуба. А з другого стирчали масивні п'яти. Але як смачно виводить рулади! Аж зазидки беруть.

Юрко не втримався, всміхнувся. Чомусь пригадалася дитяча побрехенька: для того, щоб стати пожежником, потрібно проспати безпробудно вдовж доби бодай двадцять п'ять годин.

Ну, то хай собі спить!

Одягся й обережно виглянув за двері. З веранди густо накочувалися пресмачні запахи. Там щось шипіло, шкварчало, булькало.

Звідти випливала пишногруда й повновида моложава жінка з рум'янцем на всю щоку.

«Дацючиха»,— здогадався Юрко.

— Добрий день,— просокоріла облесливо й якомсь насторожено жінка.— Куди ви так рано? Гнатович не велів вас будити. Він буде не скоро. Так що поспіть собі ще трохи або просто так полежете. В мене й сніданок не готовий.

«Знову щось затівається, черговий тур випробувань».

— Хіба це вже рано? Та й гріх спати, коли надворі така краса. Я просто не звик. Бо теж з хліборобського кореня...

Він добирав якнайщиріші нотки, аби пригасити її стурбованість.

Господиня ніби заспокоїлась. Подала рушник і мило, показала, де умивальник. Потім запропонувала електричну бритву.

Та коли він ступив на поріг веранди вже з текою в руці, Дацючиха аж зблідла.

— Побійтеся бога, куди ви? Навіть не думайте — я вас не пушу. Мені Гнатович голову відірве! І вона справді затулила собою вихід.

— Я дуже вдячний за гостинність. Але на мене чекає робота.

Юрко проказав це дуже привітно, з усміхом. Потім зробив паузу, насупився й перейшов на серйозний тон.

— А от вчиняти насильство над кореспондентом небезпечно. Можна заробити рік, може, й два. Нащо вам такий клопіт? Тоді й Гнатович не допоможе...

Ну ж справді, не дертися йому з нею...

Подіяло. Жінка опустила руки й злякано відступила вбік.

Юрко чемно попрощався і пішов. На цей раз його корабель уникнув підступних рифів без особливих труднощів. Далі ж, здається, фарватер був чистий...

13

Дацюк кляв усе і всіх підряд. Хіба не було чого? Здавалося, тільки склепив повіки, а тут вже знову вставай. Знову йди на ту ферму, пропади вона пропадом.

А ще після вчорашнього. Заприсягався не раз, що навіть не дивитиметься більше в той бік, де горілка. Скільки можна? Таж не хлопчик. Он і пенсія не за горами.

А тут принесло того пожежника. Ну, пішли, пообідали. Як не піти, коли тільки й чуєш з його вуст, що таких хлібосольних господарів, як вони, в районі більше не знайдеш.

Потім кореспондент. Хіба хтось сподівався, що він не питиме? От і перекинули по гранчаку. А потім ще по одному — вже зі злості, що той заартачився. Повір йому, що непитуший. Та хіба є тепер

такі? Може, тільки хворі. Але навіть і ті, кажуть, іноді горілкою лікуються...

А тепер ходи поміж людей, кліпай очима. Та ще після вчорашніх зборів...

Ото Чижук! Ото вже кадр! Коли перекидали його сюди з бригади, хіба він не знав, що і тут дійде до скандалів? Знав, але мовчав. Бо ніби й не чужий — по жінці родак. Гадав, що якимось поладить з ним, будуть працювати.

Поладити-то поладили. Добре зав'язався з ним на свою голову. Тепер і хотів би збутися, та як? Навпаки, ще захищати мусиш. А він, диви, що виторяє...

Як то йому зараз? Зрозумів щось чи ні? Якби хтось інший був на його місці, то вже, напевно, і крізь землю провалився б.

«Ні, цьому — що з гуски вода,— міркував собі Дацюк, димлячи цигаркою.— Ото, мабуть, ходить уже досі по корівниках, як нічого не трапилось. Аж піду зараз та подивлюся».

Він уже й поріг кабінету переступив, зібрався йти з контори на ферму, як несподівано задзеленчав телефон. У трубці почув переляканий голос дружини.

— Що трапилось? — У Дацюка й у самого душа в п'яти заскочила.

— Кореспондент утік!

— Куди, як?

— А я хіба знаю? Вмився, побрився — і дав дьору.

— От роззява! Ну, а той тюхтій чому не затримав його?

— Він ще досі хропе...

— Я ж просив... Та звісно, йому аби випити і поспати! — Дацюк торохнув спересердя трубкою, аж калатнуло щось усередині апарата.

Таке діло зірвалося! Останній, власне, шанс.

«За сніданком, може, й накачали б. Не в лісі ж — дома вже. Упустили...»

Дацюк чухав потилицю, тримаючи за звичкою ліву руку в кишені.

«Ускочили в халепу. Бачиш, цього прислали. А той власкор усе розпинався: «Мій куш, я тут цар і бог...» Хвалько! Все ж треба буде йому подзвонити. Може, якраз виручить ще. Бо цей, видко, щось таки писатиме...»

Хотів було зараз набрати номер, але махнув рукою.

«Рано ще, потім... Ну, й підсунули горішка. Дотошний! Довбав же тому пришелепуватому, що не можна так з людьми. Це тобі не Марину свою кругом хати ганяти! А він — пень пнем. Правду кажуть, що горбатого могила виправить... Куди ж того кореспондента могло понести? Може, сюди, то я ще його перейму...»

Дацюк вибіг на вулицю, обдивився на всі боки. Не видно.

«Чорт з ним! А голова тріщить... Прямо на шматки розвалюється. І жінка напарила-насмажила всілякої всячини... Нічого, похмелюся з тим тюхтієм. Поки вернуся з ферми, він якраз проспиться. Однаково його додому споряджати. А може, він ще на один день схоче залишитися?...»

14

Опинившись на вулиці, Юрко розгубився. Дорогу до Марії Гаврилюк він знав тільки від контори колгоспу й з того кінця села, де була ферма. Ходив же до неї вчора перед зборами. А от як потрапити з Дацюкової вулиці?

Як на те, і запитати ні в кого. Безлюдно. Поки що пішов навмання. Кружляв з вулиці на вулицю, уже й лоб змокрів, а просвітку ніякого. Відчув, що зовсім заблукав.

Нарешті зустрів якесь дівча, що шпарко простувало кудись з сапкою на плечі, спитав.

— А он її хата!

Охоче показала рукою й, окинувши Юрка цікавим оком, змахнула пухнастими віями. Проте так і не струсила зацікавлення, понесла далі на кінчиках вії.

Справді, он прозирає крізь хоровод кучерявих яблуньок веселими вікнами Маріїна оселя. І господиня відразу, немов чекала гостя, вийшла на поріг. Навіть не встигло надзявкатися на Юркові кроки руде клаповухе собача.

Вже немолода. На її постаті, обличчі видно карби нелегких пережитих років. Сама з того покоління, котре підставляло свої плечі під тягар воєнних випробувань і післявоєнних знегод. З покоління, що не гнеться...

Так подумалось Юркові, коли побачив жінку. І ще подумалося йому, що ні важка праця, ні тягар років не притлумили її життєлюбності, її веселої вдачі. Тільки поглянь пильненько: радість світиться в ще не вицвілих, сталевого кольору очах, проступає на помережаному зморщечками виду. Такі завжди ходять у гурті заводіями. І таким краще не попадайся на язик.

А от перед Чижуком, бач, не встояла...

— Здрастуйте,— привітався Юрко й шанобливо простягнув руку.

Вона подала свою, але відразу сховала за спину. Неначеб засоромилась її — темної, шкарубкої й потрісканої.

Відрекомендувався:

— Я з обласної газети. Приїхав з приводу вашого листа.

— Я знаю. Всеньке село гуде. Шкода, що мене не було вчора на зборах. Ви тільки подумайте. Рік до пенсії залишилося, а не дав доробити. Я ж свій вік у ферму вклала. Які корівки он виплекала! А він вигнав. І за що напосівся? За дурницю. Авторитет, бачите, я йому підривала своїми розмовами та сміхом. А хіба був у нього коли-небудь той авторитет?

Сльози так і зросили обличчя. Вона раз по раз витирала їх кінцем білої хустини.

— Хіба я ледащо? Рук все життя не покладала. Та й зараз дома не сиджу. Ходжу на буряки. Взяла півнорми. Аякже! Хоч могла б уже чекати пенсії. Років вистачає... Але я й не думала про ту пенсію. Ще робила б, поки є сила. Бо то ж своє все, рідне...

— Не треба плакати, заспокойтесь. Йому добре дісталось вчора. Молодці ваші жіночки, не змовчали.

І все-таки йому так і не ясно, чому так самовіддано захищає Чижука Дацюк. Видно, що й перед правлінням так само, і взагалі. Невже Марія цього не знає?

Жінка вже трохи вгамувалася, говорила рівніше.

— В тому то й річ, що за Чижуковою спиною — Дацюк. Тому він і такий безпечний. Колись Дацюк був добрим господарем, справедливим, чесним, поки не почав заглядати в чарку. На цьому вони і зішлись з Чижуком. П'ють разом.

— Там, на зборах, люди ще про якусь перевірку вели мову,— далі уточнював Юрко.— Начебто вже писали кудись про все це. Ви часом не в курсі справи?

— Чом не в курсі? Марчук писав. Перед Новим роком то було, коли з нашими телятами каша заварилася. По-моєму, навіть до вашої газети. Чи в районну? Не пам'ятаю вже. Кореспондент навіть приїжджав. Але не дуже щось розбирався. Після того Ваня й пішов на трактор...

— А бачили ви того кореспондента? Який він хоч із себе?

— Такий собі... Невисокий. В кожушку і з портфелем...

Більш нічого суттєвого Марія не могла пригадати.

Юрко заспокоївся, ніби серед хлопців з редакції подібного нема нікого. Мабуть, справді то був хтось із районної газети.

Приємно було дивитися, як поступово відігривається в скривдженій жінки серце. Он вона вже й посміхається.

— Спасибі вам, що не погордували — приїхали... Вірю, що допоможете.

Наче усе.

Він так і не потрапив у те село, де працювала Людмила...

15

Коли Юрко пішов, Марія почала збиратися на роботу. Трохи квапилася, адже в інші дні о цій порі вже була в полі. Звісна річ: раніше почнеш роботу — раніше й кінчиш. Бо потім сонце як підніметься, як припече...

І все ж думки не покидали її. Скривдили її, тяжко скривдили. Але й ось приїхав кореспондент, розібрався.

«Може, тепер мене назад на ферму візьмуть? — снувалася думка далі.— От було б діло...»

А чого ж? Та ще якби дозволили знову взяти отих первісточок...

Ге, які вони первістки! То торік ще можна було так їх називати. А тепер — справжні корови. По відру молока дають!

А як вона підбирала їх? Не сама, звичайно. То все Ваня Марчук. Ото голова! Справжній зоотехнік. Все в нього було записано. На кожну теличку ціла справа заведена. Від якої корови, скільки вона молока давала. Навіть який характер у мами був — і те брав до уваги!

Вона теж не новачок коло худоби, не одне десятиліття була на фермі. Навчилася чогось за цей час. Ото й бралася часом своє доводити. Посварилися якось через Ягоду. Вона ніяк її не хотіла. Миршавенька якась, непоказна. Зовсім не така, як її мама. А Ваня наполягав: візьміть та візьміть. Не пожалкуєте, мовляв. І що ти думаєш? Справді не пожалкувала. В найкращу корову вимахала миршавенька теличка.

Коли вже пішла з ферми, все ж коли-не-коли, а забіжить, бувало, щоб на своїх перістенських подивитися. Боялася аби Катька не занедбала їх.

«А якщо Катька не схоче їх назад віддати?» — наштовхувалася Марія на такий подум. І сумніви ті враз зовсім в інший бік вдарилися: «Чекай-чекай, бабо. Ще телятко не вродилося, а ти вже з довбнею — та й поперед батька... Як дехто натякає: торік також шум був. Але не вишумувався...»

Проте Марія якимсь шостим чи навіть десятим відчуттям впевнювалася, що цього разу Чижук одержить своє по заслuzі. Бо... Бо вона вірила цьому хлопцеві з обласної газети. Вірила, як самій собі. Молодець, не те що той кривоокий...

О! Нарешті вона пригадала. Той, що приїжджав торік, справді був косоокий. І в окулярах.

«Це ж неодмінно слід сказати кореспондентові. Може, знадобиться.

Марія метнулася з хати у двір, затим — на вулицю. Пробігла аж до повороту. Юрків і слід простиг.

Звідки їй було знати, що якусь хвилину тому він зупинив попутну автомашину й мчав тепер все далі й далі від Глибокої Долини...

16

Власкор Денисенко, заклавши руки за спину, походжав перед письмовим столом, заваленим різними книгами, довідниками, паперами. Сторонній спостерігач, мабуть би, подумав, що той ретельно обмізковує чергову статтю. Он і початок вже накидано. Та насправді не над цим сушив він зараз голову.

Дацюкова тривога, коли той подзвонив, швидко передалася Карпові Денисенку. Ще й як вколов, старий чорт! Мовляв, клявся колись, що без його відома жоден писака не перетне кордонів куща. А тут на тобі! Цей вискочка цілі збори влаштовує, а він нічого не знає, не відає. Це вже нікуди не годиться!

Еге ж, для Денисенка це було несподіванкою. Такі листи завжди йому пересилали. А що ж трапалося цього разу? Чому ні з того ні з сього приїхав на перевірку Юрко? Невже Спиридон на старості літ надумав реорганізацію роботи? Та куди йому, пневі порохнявому! Мабуть, то все Юрко. Справді, вискочка. Бачиш, який потайний, навіть не попередив.

А то вдвох махнули б з'ясовувати. Власкор повинен знати, що робиться в його регіоні.

І по телефону нічого не випитав у нього. Оце щойно кінчив говорити.

— Запишався ти, Юрку. Мимо мого порога проскочив, а не зайшов. Хоча б подзвонив...

— Пробачте, Карпе Денисовичу, часу було в обріз,— невизразно мимрив Юрко по той бік проводу.

— Ет, не кажи. Мав би бажання, а час завжди знайдеться... Ну, що ти там наперевертав у Глибокій Долині? Будеш писати?

— Та нічого особливого. Скаргу перевіряв. А писати? Ще не вирішив...

Оце й уся розмова. А може, справді там немає нічого страшного? Просто Дацюк згустив фарби з п'яної голови...

Але тривога не покидала Денисенка. Навпаки, все більше роз'їдала душу. Бо й він мав колись причетність до Глибокої Долини. Саме до цієї ферми, Чижуга...

«Клопіт, хай йому біс! А якщо Юрко натрапив на якісь сліди? Адже виписали мені тоді чималенько. Повну машину нагрузили. Смикнуло теж на старість! Та ні, робота ніби чисто була зроблена. Але факти... Вони аж випирають! Може, Спиридонові брякнути? Хоча навіщо зайве метушитися? Одразу зрозуміють, що тут щось є! І Юрка, мабуть, не варто було зачіпати. Дацюк наполіг...»

Денисенко прямо-таки бігав з кутка в куток робочого кабінету, аж поли халата зі смугастої махрової тканини розвіювалися. Юрко все-таки не давав йому спокою в цій історії. Яким чином занесло його в Глибоку Долину? «Зрештою, чого мені боятися? Навіть коли щось і не того, то хіба не викручуся? Не вперше ж!»

Писав Юрко кореспонденцію у великих муках. У журналістів таке буває в двох випадках: або бракує фактів, або їх надмір.

У нього фактів більш, ніж достатньо. Тепер же, коли сів за письмовий стіл, усе просилося на папір. Не те що на триста рядків — вистачило б на добру половину газетної сторінки.

Отож попомучився добре, поки зумів зв'язати всі факти в тугий клубок. Окремі місця по кілька разів переписував. Нарешті відніс готовий матеріал Спиридону Івановичу — завідувачому відділом.

Той прибіг у кабінет, як тільки його перечитав. Юрко насторожився. Зараз почнеться: і те не так, і це треба б якось інакше. На тобі годину й переобляй!

Зиркнув спідлоба на «шефа» — й очам своїм не повірив. Клинциюваті зализини, пооране глибокими зморшками чоло й запалі щоки були не жовтаво-блідими, як завжди, а рожевіли трояндовими пелюстками. Очі блищали.

— Слухай, баламуте! — Таким тоном заввідділом з ним ще не розмовляв. — Признайся: ти так не писав ще ніколи. Ну, признайся!

Юрко здвигнув широким плечем.

— Ти розумієш, — збуджено продовжував тим часом Спиридон Іванович, — стаття блискуча. Молодець! Я вітаю тебе і ще раз вітаю!

І міцно стис Юркову руку своїми довгимі кістлявими пальцями.

Юрко зітхнув полегшено: ну от і скінчилося з Глибокою Долиною. Такого відрядження в нього ще і справді не було. Усе в несамовитому темпі, бігом та бігом. Он навіть Денисенко образився, що не зайхав до нього.

«Стривай-стривай,— похопився враз, — а звідки йому відомо про Глибоку Долину? Щойно з села вернувся, не встиг поріг редакції переступити, а він дзвонить, розпитує...»

Враз пригадав привіт, що перед зборами передавав Дацюк.

— Ви часом не знаєте Денисенка?

— Чому не знаю? Це наш власкор...

— Еге ж, толковий журналіст. При нагоді передайте, що Глибока Долина кланяється йому!

Дацюк говорив ніби й між іншим, але якось вкрадливо і, здавалося, з певним натяком. Юрка ще тоді все це здивувало. На Денисенка частіше якесь нарікання почуєш. Та не до того було, то він одразу й забув про цю розмову. Тепер-от згадував і дедалі більше дивувався. Щось не пам'ятає Юрко, щоб той давав з Глибокої Долини якісь матеріали.

«Та чого тільки не буває? Може, їхнє знайомство і зовсім не зв'язане з газетою. Це ж життя...»

І все ж Юрко вирішив перевірити сумніви, які виникли.

Він пішов у кімнату, де зберігалися редакційні архіви. Он вишикувалися ряди скриньок з минулорічними листами. З кожного району зібрані окремо. Яких тільки душа твоя бажає: похвальні й критичні, з підписами й анонімні. Нащо йому анонімні? У Глибокій Долині люди не бояться підписувати себе!

Спочатку він загляне в алфавітну картотеку. Йому лиш номер побачити, за яким зареєстрований лист. А через хвилину вже триматиме в руках потрібний конверт.

Щось не видно. Ану ще раз: Гаврилюк, Гаврилюк...

«Тьху, чорт! Не Марія ж торік писала, а Марчук. На «М» треба дивитися...»

Є Марчук! № 16873... 5 грудня 198...

Ось і сам лист. І пришпилена до нього доповідна на ім'я редактора за підписом... Денисенка. Юрко пробіг її, й аж очі полізли йому на лоб. Чітким каліграфічним почерком було виведено:

«При перевірці факти не підтвердилися...»

Через хвилину він був у кабінеті «шефа». Обличчя палало. Ледве слово міг вимовити. Виловлений з картотеки лист тримав у руках, як щось вибухо-небезпечне.

— Ви це бачили? — спромігся нарешті на запитання.

Спиридон Іванович глипнув на папери й пополотнів.

— Бачив, Юрку,— мовив і опустил очі.

Яусь мить у кімнаті запанувало мовчання.

— В тому то й уся річ,— першим порушив його завідуючий, дещо погамувавши раптове оторопіння.— Лист Марчука мені добре запам'ятався. До редактора ходив з ним. Домовилися переслати його Денисенкові. Коли той перевірів, я заспокоївся. А от як повторний лист прийшов — розгубився. Не хотілося Карпа під удар підставляти. Того й протримав скаргу так довго. Все вагався, як краще зробити. Не віддавати ж її ще раз Денисенкові? Нарешті вирішив тебе послати... Тепер — порядок! Хіба неправда?

І Спиридон Іванович аж в очі Юркові зазирнув.

— Але цей порядок можна було навести набагато раніше. Чому Денисенко написав, що факти не підтвердилися?

— Ти маєш рацію, Юрку. Хоч скаргу перевірено і матеріал он написано, повторюю: хороший матеріал,— все ж крапку на Глибокій Долині ставити ще рано. Так і бути, піду до редактора, — пообі-

цяв.— Не хвилюйся, розберемося. Тут і моя вина є. Потрібно було вимагати тоді від Денисенка конкретної відповіді, а не відписки.

Тільки-но Юрко повернувся до себе в кабінет, як нетерпляче задеренчав телефон. Здивувався: дзвінок міжміської. Звідки б це?

— Слухаю.

Телефоністка відповіла скоромовкою, ковтаючи склади, і кудись пропала. У слухавці деякий час тріщало, клацало, і нарешті десь далеко почувся тихий жіночий голос.

— Алло, це Юрій? Здрастуйте.

— Здрастуйте. Будь ласка, говоріть голосніше, я погано вас чую. Хто це?

— Люда.

— Яка Люда? — не зрозумів Юрко.— Звідки?

— Ну, з Ровно. Хіба забули, як ви їхали до Глибокої Долини?

Юрка аж у жар кинуло.

— Ні-ні, я все дуже добре пам'ятаю. Просто вас погано чути. То як ваші справи?

— Ви просили, щоб вам подзвонити. То я ділюся радістю: мене зарахували до інституту!

— О, вітаю і ще раз вітаю!— Юрко незчувся, як повторив улюблений вираз Спиридона Івановича.— Хай студентські роки подарують вам океан неповторних вражень, дадуть море знань, принесуть щастя, щастя...

Людмила вислухала велемовні побажання, подякувала і поцікавилася:

— А як там у Глибокій Долині?

— Ви як у воду дивилися. Я вже й статтю написав. Незабаром буде надрукована.

— Як приїду додому, обов'язково прочитаю.

— Тож не забудьте й подзвонити. Згода?

— Згода.

Юрко поклав трубку і довго дивився на неї. Вірилось і не вірилось. Та це ж та сама Людмила! Біловолоса фея. Диво синьооке...

На черговій редакційній летючці відзначили, що матеріал з Глибокої Долини — безперечна удача молодого журналіста. Тут, так би мовити, — і уособлення творчого пошуку, і яскраво виражений професійний ріст. Вирішили повісити кореспонденцію на дошку кращих матеріалів.

Юрко тільки тепер відчув, що він дійсно так ще не писав.

Колеги вітали. Дехто недвозначно натякав, що такий успіх не завадило б і того... А то ще — чого лихий не натворить — перо може заіржавіти.

Юрко віджартовувався.

А наприкінці робочого дня колектив знову зібрався в актовому залі — на профспілкові збори. Тему для розмови обрали злободенну: «Журналіст у відрядженні». Безперечно, було тут про що посперечатися, подискутувати. Або досвідом поділитися. Кому нецікаво послухати, скажімо, завпартвідділом Артема Володимировича Калюжного? У того кожен матеріал — подія не лише в житті газети, але і області. А як він їх організовує?

Юрко слухав, і раптом — де не візьмись — дивовижна думка наскочила на нього.

«Цікаво, а що сказав би Денисенко, якби його неждано-негадано витягли сьогодні на трибуну? Чи поділився б відверто, яким чином перевіряв він торік листа у Глибокій Долині?»

А справді, як? Чому він написав, що факти не підтвердилися? Навіть дерев'яному коневі зрозумі-

міло (була в них в університеті така улюблена поговорка!), що Чижук — горлопан і що йому керувати людьми не можна.

І раптом — «факти не підтвердилися»! Ні, на нього це не схоже. Невже перед старістю почав від своїх принципів відходити?

Юрко перевів погляд на Спиридона Івановича. Обіцяв, що розбереться. Он скільки часу минуло, а досі тихо. Денисенко ходить собі і в вус не дує... «А я нізащо не подарую їм того, що люди в Глибокій Долині ще більше півроку без усяких підстав терпіли від Чижуга тяжку наругу!»

Ще якийсь час Юрко боровся з собою. А коли відчув, що вже нічого не зможе вдіяти з собою, то попросив слова.

У залі затихли, коли він говорив. Лиш редактор неспішно начепив на ніс окуляри й зробив якусь помітку самопискою в розгорнутому блокноті. Після того, як Юрко вже сів, звернувся до враз принішклого Спиридона Івановича:

— А чому це я нічого не знаю?

— Я збирався зайти... Я вам про все доповім, — ніби аж з якимсь полегшенням пробубонів Юрків «шеф».

Вранці зателефонував з обласного радіокомітету Віталік — Юрків однокашник по університету.

— Здоров був, старий! — вигукнув. — Тут до нас одна жіночка придибала. З Глибокої Долини. Просить через радіо передати тобі пісню і подяку. За статтю! Ти зрозумів?

Юрко стривожився:

— Слухай, а де вона? Назад поїхала додому?

— Ні, ми до вас її направили. Готуйся зустрічати... Так що, я бачу, ти вже починаєш виходити у класики. Ну-ну, давай. Зичу успіху!

...Марія відмолоділа отак років на десять. Як їй пасувала яскраво-вишнева святошна кофта тонкої в'язки. Навіть орден свій начепила сьогодні — «Знак Пошани». Зрозуміло, він був для неї найвищим визнанням її багаторічної невтомної праці.

— Ви ж розкажіть, що там нового у вашій Глибкій Долині,— зустрів її Юрко запитанням.

— Що нового, питаєте? А все нове,— почала оповідати, всідаючись на стілець.

І всміхнулася задоволено.

— Тепер у нас ціла революція. Ото спасибі вам велике. Від всіх жіночок ферми. Ні,— тут же поправила себе,— від усього села!

— Ну, що ви! Це наш обов'язок... Розкажіть, розкажіть,— підхоплював жінку.

— Чижучка, звичайно, потурили з ферми. Аж заgrimіло за ним... Тепер сторожує на курниках... Дацюкові записали по партійній лінії сувору догану...

«Теж правильно! Бо віддали йому на відкуп ферму, а він як хотів, так там і володарював!»

— Ну, а завфермою знаєте кого рекомендували? Нізачо не вгадаєте. Ваню Марчука!

«Краще й не придумаєш. Тепер чоловік на своєму місці. Зоотехнік же».

— І про мене не забули. Попросили вернутися на ферму. Віддають мені моїх перістих. Катька не пручається ніскільки. Набирає собі групу нетелей. Із завтрашнього дня виходжу на роботу.

«От і добре. Хай навчає молодих».

Юрко радів кожній з цих новин не менше за Марію.

— Бачите, як усе добре склалося? По справедливості.

— А я знаєте чого приїхала? — раптом посерйознішала Марія.— Нагадала собі про першого кореспондента. Він таки був з області. Косоокій і в окулярах. О! То є у вас такий?

— Є, є. Ми вже самі все встановили. Але треба ж було їхати вам у таку далечинь? Могли б і написати.

— А я зараз напишу. Вам — благодарність. Давайте, де ваш той журнал?

Юрко розсміявся. Пояснив, що редакція — не магазин, у них немає книги скарг і пропозицій.

— То я до головного піду! — напосілася на своєму Марія.

Юрко ледве відрадив її...

З першою поштою прийшла відповідь райкому партії на газетний Юрків виступ. У ній усе було написано точнісінько так, як розповідала Гаврилючка. Навели у Глибокій Долині повний порядок!

На всі ці події Юрко намагався подивитися сторонніми очима. Скажімо, очима... Людмили. Як вона сприйняла статтю? Чи згадує про нього, Юрка?

Але чому вона не дзвонить?

20

Наступного дня в редакції відбулося спільне засідання редколегії і партійного бюро. На засідання приїхав Денисенко. Про що там ішлося, Юрко міг тільки здогадуватися. Його туди не покликали. Але що на засіданні було жарко, можна судити хоч би з того, яким вискочив з нього Денисенко. Як після сауни!

Юркові було нелегко. Дехто косував на нього, шпилечки відпускав на його адресу. Сам же він не відчував докорів сумління. От лиш Спиридона Іва-

новича було шкода. Людина він хороша, не те що Денисенко. Та і журналіст з нього класний. От тільки, видно, не шкодував себе, горів на роботі, а не тлів. Тому, чим ближче до пенсії, може, трохи і втратив професійний нюх, гостроту. Юрко щиро співчував йому. Адже навчився він у Спиридона Івановича багато. Перший його вчитель: мудрий, доскіпливий, вимогливий.

Нараз підвів погляд і побачив у себе на порозі Денисенка разом із Спиридоном Івановичем.

— Ти тільки поглянь на нього, Спиридоне,— Денисенко розлючено розмахував руками,— який він у тебе поважний. А чистенький, а правильний, а розумний! Ех, пригрів ти змію біля себе, Спиридоне! Вчив, плакав на свою голову. Бачиш, як він тобі ніжку підставляє? Мітить у твоє ж крісло сісти. Ти зрозумів?

Денисенко прямо-таки сичав зі злості: сувора догана з останнім попередженням. І через оцього жовтодзьобого!

Юрка несподівано випередив Спиридон Іванович.

— Не старайся, Карпе, годі! — Видно, не міг він бути спільником цієї людини.— Ти завжди прагнув все перекроїти на свій лад. Як тобі зручніше. Хочеш сказати, що не винен? Винен! І через тебе, а не через Юрка я поплатився, дурень старий! Ще дякуй, що так обійшлося...

Юрко глянув на завідділом вдячними очима. І зрозумів: той ніскільки не сердився на нього.

Тепер з Глибокою Долиною було все. Крапка! Он уже навіть нова тема визначилася для чергового виступу під рубрикою «Відрядження за листом

читача». Зовсім в іншому районі — цього разу на півдні області.

Хоча цей лист ніскільки не схожий на того, що прийшов з Глибокої Долини, але був теж дуже цікавий. Ішлося про будівництво павільйону-автостанції на розгалуженні доріг у колишньому райцентрі. На цьому роздоріжжі щодня скупчувалася сила-силенна пасажирів, які їхали в різних напрямках. А автобуси ж зупинялися там далеко не всі, дарма що й напівпорожні частенько бували. Водіям, які здійснювали міжміські маршрути, заборонили самим квитки продавати. Отже, автостанція в цьому місці була доконче потрібна.

Побудувати її зголосилися шляховики. І побудували. Але пішли найкоротшим шляхом: звели тільки основне приміщення і гайда транспортників за горло брати — приймайте в експлуатацію, і квиті! Ті на дибі: мовляв, кому ваше недоношене дитя потрібне? Побудуйте все, що проектом передбачене, тоді приймемо, ще й подякуємо красенько.

І пішло-закрутилося. Шляховики кивають на транспортників, а ті навпаки. Що роки спливають, їм байдуже. Незабаром від новобудови, яку, звісно, ніхто не доглядав, тільки ребра zostалися. Нарешті одна стіна розкололася. Шляховики замість того, щоб спам'ятатися, вирішили провчити транспортників: оце недавно ту свою недобудовану автостанцію завалили, а на її місці нагорнули клумбу. Кажуть, хай тепер пасажирки квіточками милуються, а не строчать в усі кінці кляузи про безгосподарність...

Має рацію Спиридон Іванович: це не просто безгосподарність, а вже справжнє головоляпство. Пускати за вітром у такий спосіб державні кошти! Пахне фейлетоном. Так що тепер і справді над Глибокою Долиною можна було поставити крапку.

«А Людмила?..»

Еге ж, Людмила. Останнім часом Юрко згадував про неї дедалі частіше. Вона подзвонила, коли він і чекати перестав. І почала з Глибокої Долини:

— Знаєте, мені сподобався ваш матеріал, справжня критика. Без усяких там «дехто» і «деінде».

— Ну, а чим ви тепер займаєтесь? До першого вересня ще ген-ген. Сподіваюсь, будете подзвонювати мені час від часу?

Людмила на якусь мить зам'ялась.

— Та чи варто? — запитала зненацька несміливим і сумним голосом.

— Варто, Людмילו, варто, — Юрко відгукнувся швиденько, аби не допустити у її голову сумнівів. І, захоплений дивним почуттям, несподівано для самого себе запропонував. — Знаєте що? Давайте зустрінемось. Скажімо, завтра. Влаштує вас? Де ви живете? На Молодіжній? Прекрасно! Зможете під'їхати до драмтеатру? На котру годину? На тринадцяту. Будь ласка. Я чекатиму.

Опустив трубку, здавалося, з полегшенням. Все правильно. Йому ж так хочеться побачити Людмилу...

22

Людмила тихо-тихо причинила дверці будки телефону-автомата й так само непоквапом попрямувала до свого будинку. Щоб почуттів, бува, не розхлюпати.

Серце мліло. Солодко-солодко.

Куди ж вони підуть? Звичайно, що в парк. Куди ж іще? Ото через квартал від драмтеатру повернуть ліворуч — і прямісінько у міський парк. Там і людей о такій порі небагато (зрештою, чого їх боятися?), і тінисто та прохолодно, і гарно-гарно.

Вони з Юрком просто розмовлятимуть, розмовлятимуть. Про що саме, Людмила вже не бралася вгадувати. Але чомусь сподівалася, що все буде прекрасно, що після того будуть у них ще зустрічі. Багато зустрічей.

«Як же то воно буде? Я вчитимусь. А в нього робота...»

Звабні плани, солодкі мрії перебив раптом сусіда — отой дебелий дядечко, з яким Юрко зрізався колись на автовокзалі.

Юрко таки молодець! Протяг цього нахабу в одному з недільних номерів — у статті на моральні теми. Невже він зводитиме рахунки з Людмилою? Авжеж, дорогу он переходить.

— Я тебе питаю, хто дав право ганьбити мене на все місто? — Щоки дебелилого тряслися, булькаті очі ледь з орбіт не вивалювалися.— Думаєш, не знаю, що це твоя робота? Ось передам на тебе в суд. Будеш знати, як збиткуватися над чесними людьми.

Людмила скипіла.

— Що ви знаєте про честь? А за які гроші можна її придбати? Зганьбила... Ніби місто досі не знало, хто ви такий. То ще вся республіка прочитає. Я вже не пошкодую сил, постараюся...

Дебелий прикусив язика. Почав бочком відсовуватися від Людмили. Лиш мимрив собі під ніс:

— Навіжена якась. Не можна вже й слова сказати...

«Отак би й з самого початку! — втішалася Людмила.— А то судом лякає. Це за тобою суди всі очі прогледіли...»

23

Наступного ранку Юрко прокинувся з відчуттям безмежної радості, яка його чекає. І радість та мала біляве волосся, блакитні очі і найкраще в світі

ім'я — Людмила. Сьогодні він побачить Людмилу... І, здається, все змаліло, потьмяніло перед цим одним-єдиним фактом.

Від думок його відірвав дзвінкий голос Мишка:
— Татку, а я сонячного зайчика спіймав!

Напроти світилась лукава синова мордочка, на його розкритій долоньці мерехтів пучечок світла.

— Татку, ходи сюди, я тобі його подарую.

Юрко тихенько підійшов до синового ліжечка і з раптовим болючим, тривожним відчуттям погладив його русяву голівку. Він не міг змусити себе заглянути синові в очі. Було таке враження, ніби у чомусь зрадив цю маленьку довірливу людину.

І потім, уже на роботі, сидючи за своїм письмовим столом, Юрко ніяк не міг дати лад своїм звихреним думкам. Зрештою, відклав незакінчену кореспонденцію вбік і охопив голову руками: «Стривай-но, чоловіче, треба розібратись по порядку і спокійно».

Для чого давав ти свій телефон Людмилі? Хіба незрозуміло? Аби довідатись, чи поступить до інституту. Не більше!

Правильно. От вона й повідомила. Тепер ти знаєш. Значить, усе?

Але нащо просив, аби вона ще дзвонила?

Юрко зітхнув.

Нікуди правди діти. Таки ще на щось сподівався. Сподобалась вона дуже. Своєю далекоглядністю, мудрістю. Несхитністю перед викрутасами життя. Якби, приміром, на долю Світлани випали подібні випробування, може, й не витримала б. Тому й проїнявся повагою до Людмили. А потім отой несподіваний порух душі... А ще солодкий, блакитний сон...

Значить, цього і вистачило, щоб забути Світлану, Мишка і почати запрошувати на побачення іншу? А що ж? Дехто так і робить. Сьогодні одна сподобалася, завтра інша...

А чого ж тобі ремствувати? Адже зараз дома все гаразд. Та й, якщо правді у вічі дивитись, не так уже й неправа була Світлана з своїми докорами відносно випивок. Якось так уже повелося, що кожна більш-менш значна подія відзначається за чаркою. А дома маленький син... Ось вона і переживає. Він таки багато зрозумів після поїздки до Глибокої Долини. Стриманішим став. Уникає надто веселих компаній. Так що на Світлану сердитись нічого. Он як радісно вона його зустріла з відрядження, словом ні за що не дорікнула.

Соромно? Та й як не буде соромно, коли за весь цей час навіть ні разу про Мишка не подумав?

«Але що його робити? Що я Людмилі тепер скажу? — билася у відчаї думка, мов пташка в сильці.—А дуже просто,— враз вирішує він.— Не піду до драмтеатру — і кінці у воду!»

Підло? Звичайно. Але ж піти... Це ще більша підлість!

Юрко відчував, що понад сили його буде дивитись на легку Людмилину постать, слухати її тихий, рівний голос і втриматись на цій ось тверезій, розсудливій грані. Краще відрізати ось так. Не піти — вона все зрозуміє. Це буде кінець. Кінець чого? Того, чого ніколи не могло бути.

Юркові горло перехопила гірка судома. Він зняв з руки годинника, аби не мозолив очей, засунув у кишеню і поринув у роботу.

24

Світлана, вийшовши з бібліотека, де працювала, відразу подзвонила Юркові.

— Ти що, почувати зібрався в редакції? — напівжартома дорікнула йому. — Вже шоста година минула. Гайда додому!

На секунду примовкла, перевела подих і підпривила себе:

— Або ні. Давай не так зробимо. Я зараз біжу в універмаг — то і ти туди під'їдь. А звідти разом гайнемо у садочок за Мишком. Добре?

— Нехай буде гречка,— легко погодився Юрко.

«Як усе добре складається,— тишилась Світлана, простуючи залюдненим тротуаром.— Скільки ж це ми обходимось без сварок? Відколи Юрасик з Глибокої Долини приїхав!»

Еге ж, вони багато про що переговорили тоді. Вона перша почала розмову. Пояснила про свої побоювання, сказала, що любить... Щось трапилось у нього у відрядженні, бо повернувся — і хоч би тобі слово. Як сич надувся. І все по кутках сновигає, думає та думає щось. Оте, до чого він міг додуматися, й найбільше непокоїло Світлану. А що, коли якогось дня візьме та й скаже: баста! Мовляв, набридла ти мені. І бувай здорова, чорноброва!

І якось зненацька обпекла її тоді думка про суперницю. Так обпекла, що життя не стало. Попервах, звичайно, про можливу суперницю.

І всеньку її заполонила хвиля ревнощів — до сліз пекучих. Бо ж ніколи не було такого, щоб він так довго з нею не розмовляв.

Потім уже після примирення все спостерігала і зважувала. В очі заглядала, чи не намітилось там якої зміни. А чи так само палко пригортає до себе, як раніше? Чи не поменшало ласки? Ніби й підказувало їй щось серце. Але хто його знає? Неначеб минулося.

Значить, усе гаразд. От тільки навідуються до неї часом збитошні думки. Сьогодні он знову.

«Нічого, нехай він собі думає, що він усе вирішує. А насправді ще подивимось, чие буде зверху. Юрка треба до рук прибирати потихеньку...»

Світлані аж дух захоплює від таких думок. І від усвідомлення своєї жіночої влади. Прихованої, звичайно, заледве не таємної, але все ж сильної і ні з ким не подільної...

25

Світлану Юрко знайшов на другому поверсі універмагу, в тому відділі, де жіночі халати виставлені. Переглядала їх зосереджена, прикусивши краєчок нижньої губи. Коли побачила Юрка, то відразу й перепинила його на півдорозі.

— Е, ні, сюди не заходь. Я хочу сама підібрати, зробити тобі сюрприз. Краще он сумку візьми.

Зрештою, вона ніколи не довіряла його смакам, купляла все сама. Навіть коли дарував їй щось, здебільшого відносила назад у магазин, обмінювала на іншу річ або таку саму, але іншого кольору чи фасону. До цього Юрко вже звик.

Він розшукав серед юрмиська сіточок, пакунків і сумок, складених на краю прилавка покупцями, які вибирали обнови, Світлану сумку і відійшов поближче до сходів. Був переповнений почуттями напрацьованої людини. З якоюсь насолодою непоквапно обдумував, куди вони сьогодні помандрують з Мишком на прогулянку.

І раптом побачив... Людмилу. Вона спускалася з третього поверху. Була невимовно красива, струнка. Те саме легеньке платтячко парасолькою. От тільки каблучки не цокотіли так, як тоді. Бо ж не поспішала, ступала поволі.

Он вона порівнялась з Юрком, мимохить окинула поглядом його високу постать. Аж ніби спинилася на хвилю і ще тихіше пішла.

Юрко й дихати перестав. Зрозумів, як безглуздо виглядає з тією господарською сумкою в руці. Але

не спромігся ні поворухнутись, ні якесь слово видушити з себе. Тільки наполохані думки шугали в голові:

«Оце так несподіванка!»

Людмила озирнулась, глянула на нього пильно, очі в очі. Він аж відсахнувся. Бо таким докором обпекла. Начеб голубими списками прошила. І з тим так само неквапливо пішла собі далі з високо піднятою головою, не привітавшись, не сказавши ні слова.

Юркова душа попервах заволатала: за що? Але протест той був зовсім кволий.

Хіба не має за віщо його зневажати? Хоча б за ту хвилинну слабкість, яка так неждано проклюнулася паростком недозволеного почуття. Бо в тебе син он росте. Бачиш, як старанно приховував це від Людмили. Тепер вона, звичайно, здогадається.

І, нарешті, ще хоч би за те, що так ганебно спавував сьогодні в останню хвилину, не прийшов на побачення. Ні, не задля того, щоб освідчитися в отих своїх почуттях. Це було б ще більшою підлотою. От якби набрався був духу й розповів їй усе підряд, як воно є. Вона зрозуміла б...

Юрко, помалу виходячи із заціпеніння, подумав, що й зараз ще не пізно наздогнати Людмилу, поговорити. Принаймні хоч вибачитись перед нею. Але з протилежного боку підходила Світлана.

Світлана нижча за Людмилу, менш тендітна. Але така ж молода і вродою незгірш. Тільки не білява—смаглявка. Коси спадають на плечі важкими пишними хвилями, аж синюваті зблиски спалахують. Очі карі, променисті, в шумовинні пухнастих вій. Ті очі, від яких солодко мліло колись Юркове серце...

Мимоволі замилувався нею. І враз так забаглось, аби вона оце зараз підійшла, ніжно взяла його під руку і сказала щось ласкаве-ласкаве. Він аж подався всім тілом їй навстріч.

Проте Світлана не запримітила його душевного поруху. Була зайнята своїм: халата так і не вибрала. Кинула майже сердито:

— Чого загавронився? Пішли наниз, ще на взуття подивимось. Може, Мишкові сандалики які купимо..

Юрко всміхнувся. Гірко, бо в самісіньке серце боляче шпигонув прикрий сумнів.

А що, коли всі оті сподівання на радісне життя з нею в майбутньому — то лише далеке й недосяжне марево? І що не ця його щаслива доля, а ота голубоока, яка хвилину тому пройшла повз нього з гордо піднятою головою?.. Пішла назавжди.

Якби міг знати, то кинувся б сходнями навздогін, завернув би...

Юрко замислено подивився на дружину і враз рішуче сказав:

— Сандалики нікуди не дінуться. Спочатку я тобі халата допоможу вибрати. Пішли!

І він міцно вхопив її за руку.

В її карих очах спалахнув, було, протест. Ще якийсь мент, і вона обуриться, вибухне.

Ні, не вибухнула. Тільки здивувалась дуже.

А Юрко тягнув назад її до відділу готового жіночого одягу. Сильно тягнув.

І Світлана якось враз підкорилася тій його рішучості. Слухняно ступила слідом за ним.

* * *

Минуло п'ять років.

Юрко тепер не просто собі Юрко, а Юрій Петрович — редактор однієї з районних газет області. Зі Світланою вони, звичайно, порозумілись. А оскільки їхній Мишко підріс і почав наполягати, щоб купили йому братика чи сестричку, то вони одного дня привезли йому з луку, де розгулюють бузьки, братика і сестричку разом, які називаються близнятками.

І всі, хто того дня прийшов до них додому в гості, одностайно бажали, щоб росли крихітні ляльки розумні і здорові на радість батькам, ну і, звичайно, Мишкові. Щоб швидше міг він з ними гратися.

Щодо Спиридона Івановича, то він доробив до пенсії. Навіть тиждень чи два дома посидів після того. Але потім прийшов до редактора і заявив, що без газети жити не може. Тож його знову повернули у відділ листів. Звісно; не завідуючим, а обліковцем.

А як у Глибокій Долині? Ваню Марчука за те, що підняв ферму на належну висоту, що тваринники почали добиватися високої продуктивності худоби, нагородили орденом Трудового Червоного Прапора. А через деякий час зайняв Ваня місце Дацюка, того колгоспні збори незабаром звільнили з посади.

Але найбільше дивує всіх Марія Гаврилук. Після того, як вернулася на ферму, відразу вийшла в передовики. Про пенсію навіть згадувати не хоче. Каже, що почувается саме в розквіті сил і працюватиме, поки Героїнею не стане.

Чижук? Той і сторожем довго не втримався. Характеру ж не хотів міняти.

От лише стосовно Денисенка ніхто чогось певного сказати не може. Доробити до пенсії доробив, але після того наче у воду канув. У редакції його ніхто більше не бачив. Може, виїхав кудись?

Хто ж іще? А-а, Людмила! Та он же вона з колясочкою гуляє. Вийшла заміж за якогось аспіранта. Ось і сина йому народила. Змушена взяти академічну відпустку. Отже, поки ще не закінчила інституту.

Але ж закінчить іще! Життя ж бо в повній красі для неї тільки розпочалося. Бачите, он вона підходить до кіоска, купляє газети і зосереджено їх вивчає. Що вона в них шукає? Хтозна...

З М І С Т

Броніслав Грициук. З довірою до читача	5
Оповідання	9
Глибока Долина. Певість	135

ПЕРВАЯ КНИГА ПРОЗАИКА

Владимир Станиславович Шевченко

ГЛУБОКАЯ ДОЛИНА

Рассказы и повесть

Київ, «Радянський письменник», 1984

(На українском языке)

Редактор *Н. Я. Пісоцька*

Художник *В. С. Соловйов.*

Художній редактор *П. Х. Ткаченко.*

Технічний редактор *С. М. Скуратова.*

Коректор *Г. В. Плячинда.*

Інформ. бланк № 1521

Здано на виробництво 20.02.84. Підписано до друку 07.06.84.
БФ 25246. Формат 70×100¹/₃₂. Папір друкарський № 3. Літера-
турна гарнітура. Високий друк. 6,25 фіз.-друк. арк., 8,13 ум.-
друк. арк., 8,37 ум. фарб.-відб., 8,06 обл.-внд. арк. Тираж
30 000 пр. Зам. 3653. Ціна в оправі 65 к. Видавництво «Радян-
ський письменник», 252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52, Одеська
книжкова фабрика РВО «Поліграфкнига», 270008, Одеса-8,
вул. Дзержинського, 24.

65 к.

